

Gazd. O.

2779.

GYAKORLATI JAVASLATOK

A²

**BIRKA-TENYÉSZTÉS
KÖRÉBEN.**

KÖZRE BOCSÁTJA

BARTOSSÁGH JÓZSEF.

Első füzet.

PESTEN, 1840.

KIADJA HECKENAST GÉSZTÁV.

Almo Dno Jos. Siskowitz - Barton & univ
A. H. M.

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

GYAKORLATI JAVASLATOK

A'

BIRKA TENYÉSZTÉS
K Ö R É B E N .

1^{ső} FÜZET.

TÖBB ÉVI GYAKORLATI TAPASZTALÁSIBÓL

RENBSZEDTE ÉS KÖZREBOCSÁTJA

Bartókai József.

P E S T E N,
HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.
1840.

EMLÉKEZTETÉSEK

A'

BIRKA-ISPÁNY

VAGY MÁS CZIMÜ

AL-GAZDATISZT

SZÁMÁRA

KIRE EGY VAGY TÖBB BIRKA-MAJOR

FELÜGYELÉSE BIZATOT.

TÖBB ÉVI GYAKORLATI TAPASZTALÁSBÓL

RENDBESZEDTE ÉS KÖZREBOCSÁTJA

BARTOSSÁGH JÓZSEF,

NYUGALMAZOTT JÓSZÁG-KORMÁNYZÓ; TÖBB NEMES MEGYÉK
TÁBLABIRÁJA 'S A' T.

PESTEN,
HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.
1840.

MASY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Discite justitiam moniti, rectumque tueri.

TEKINTETES
CSAPÓ DÁNIEL
URNAK,

TÖBB NEMES VÁRMEGYÉK TÁBLABIRÁJÁNAK

BARÁTSÁG ÉS TISZTELET

JELÉÜL.

AJÁNlja

A SZERZŐ.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILL.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILL.

1911

11

Tartalom.

Czikk. Lap.

Ezen könyv eredete (mint előszó)		
Bevezetés		4
A' birka-ispány kötelességei	1	13
A' birka-ispány közös kötelességei urához vagy uradalmához	2	14
A' birka-ispány tartozásai környületeihez	3	17
Az al-gazdatiszt kötelességei önmagára nézve	4	21
Mi az élet kéjje?	5	23
Gazdálkodás, házasság, mivelődés	6	25
A' birka-ispány hivatal folytatása, rendszeres értelmében	7	29
A' birka-ispány kötelességei alattvalóihoz	8	32
A' birka-ispány mint körében fő-rendőr	9	32
A' birka-ispány mint gondviselő az épületekre és szerszámokra	10	37
Személyes felvigyázás a' cselédekre	11	38
A' birka-ispány kötelességei birkái körül álta- lában	12	44
Az őszi mustralásról	13	46
A' hágatásról	14	50
Az ellés, és herélés	15	60
A' többféle nyáj legeltetéséről	16	64
A' nyírés előkészületei és utó foglalkozásai	17	75
A' széna és egyéb birkatakarmány betakarítása	18	86

	Czikk. Lap.	
A' himlőoltásról, a' bárányok elválasztásáról és a' fejésről	19	91
A' bárány-nyírésről	20	95
A' sz. Mihály napi búcsú	21	97
A' telelésről	22	98
A' vetés- és kéveéttetés	23	112
Téli takarmány előterítése, a' saroglyák és vá- luk, a' szecska és szecskavágó	24	114
Az alom, trágya és az eszténa	25	119
A' tavaszról és az időjárásról	26	121
Az itatásról	27	123
A' szózás	28	124
A' birkaispóta	29	127
A' kutyák, és az ebdűh	30	128
A' juh fajokról	Toldalék	139

EMLEKEZTETÉSEK

A' BIRKA-ISPÁNY SZÁMÁRA.

Ezen könyv eredete.

(Mint előszó).

Egy rokonom, kit magam vezettem a' mezeigazdaság pályájára, 's theoriáját — több ideig tartózkodván körültem magam fejtegettem neki, néhány évi gyakorlat után egy nagy uradalomban a' főigazgató kegyességéből birka-ispánynak neveztetett ki, és nem csak egy nevezetes major minden hozzá tartozó foglalatokodóival bízott felügyelésére, hanem több távolabb fekvő birkaaklok szemmel tartása, olykori vizsgálása, és az ellenőrködés is hivatalához kapcsoltatott: hivatala terhes nehézségeit átlátván 's kötelességének hiven megfelelni kívánván hozzám jött, megkért atyafiságosan, 's egyszersmind tanítványi buzgalommal, adnék neki olly birkáskönyvet, mellyben enlített tiszti kötelességei egész terjedelemben rendesen előadva levén, benne sokféle viszonyaira nézve világos és értelmes oktatást találhatna.

Tudni kell, hogy az ifju közönségesen németül beszélt, olvasott, és irt. Könnyü vala tehát — gondolja valaki, kívánságát teljesíteni, mert hiszen elég német birkáskönyv vagyon.

Távol légyen tőlem német szomszédainkat, és tudósaikat hátuk mögött megszólni: de a' szóban forgó öcsém kívánsága és szüksége teljesítésére alkalmas könyvet, az egész előttem jóformán ismeretes német birkász-literatúrában nem találtam; 's nem is gondolhatám mellyik német író munkájában lehetne csak felületes utmutatást is találni, melly szerint egy hiv és szorgalmatos al-gazdatiszt hivatalában eljárhasson, és szövevényes kötelességeiben nem annyira kimerítő tanítást nyerhetne, mint csak némi (bár csupán Németországra szóló) Ariadne fonalát, tenni valóinak labirinthjában. Hogy lehetne tehát ollyas valamire akadni az egész német literatúrában mi hazánk különböző viszonyait ezen tekintetben csak valamennyire is érintené?

Barotorág? emlékezt.

Igy lévén a' dolog, 's mivel ezen ifju rokonomat szeretem, 's sorsa, becsülete szivemen fekszik, csak hamar elhatároztam magamat, számára egy rövid oktatást írni össze; különben is annyi rendeléseket 's parancsokat bocsátottam ki e' tárgyban főigazgató koromban, hogy nem lesz boszorkányság — gondolám magamban néhány napok alatt legalább a' fölrendezést számára elkészíteni, 's az illető helyeken mindig megjegyezni hol találhat környülményes és részletes tanítást Thaver, Petri, Elsner, Löhner, Bonn, Wagner, Blok és több hires írók munkáiban, Angyalfit és Leibitzert mint amazok utánozóit nem is említvén.

Végre is hajtám szándékomat különös fáradság nélkül, mert kedvem volt hozzá, 's üres időm is; az eső is esett, mi foglalkozásomat a' szabad természet kebelében akadályozá. El is küldöttem az első 4. ívet rokonomnak a' leírás végett, mert bizonyosan jobban nyomódik be mindenki emlékezetébe az oktatás, ha leírja, mintha csak olvasza azt. Munkám egész alakja azonban csak hamar megváltozott. Akarván tudniillik érettebb megfontolás után egy logicus rendben összeálló egészet szerkeztetni, melly a' birka-ispánynak külömbféle viszonyaiban hivatala gyakran nehéz foglalkozásaiban biztos vezérfonalul szolgálhasson, látni való, hogy egy rövid oktatás helyett terjedelmesebb értekezésnek kellett származni.

A' vállalatom elején szándékolt hivatkozások az érintett német írókra iratomban helyet nem nyerhettek, 's csak általánosan ítasítom azoknak szorgalmatos olvasására tanítványomat. Erre nézve (mellékesen említve) előre bocsáthatom, hogy mi a' magyar literatúrában ezen tekintetben — mint majd látni fogjuk sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk. Továbbá magamnak különös ösvényt választván amazokétól szükségesképen el kellett térnem. Az egész német birkász literatura két részre oszlik; egyik a' tenyésztést, a' nemzést, a' majorok alkotását, a' marha választását, nemesítését foglalja magában; mellyhez járúlnak még a' sokféle viták a' sokféle fajokról és azok elnevezéséről; 's bár a' tartásról és gondviselésről is tétetik említés, főleg mindazáltal a' főgazdát az uradalmat, vagy annak igazgatóját illetik az oktatások. A' másik rész kátéformában vagy nevezet alatt a' birkász szolgálkat vagy köznépet tüzi ki tanítása céljául. Én mind ezen két szempontot egyesíteni akarván, úgy igyekeztem gazdatisztemet céljához vezetni, hogy álláspontját és hivatalját honi helyzetünkhöz

képest vele szigorúan felfogatván, nem csak a' birkatartás, ápolás, tenyésztés stb. iránt nyujtsak neki elegendő felvilágosítást, hanem alattvalói viszonyait, polgári, erkölcsi, és politikai tekintetben is felfogassam véle; melly utolsó pont értekezésemnek talán legérdekesebb 's legeredetibb részének tekintethetik.

Kéziratom első ivei ujságként forogván rokonom, 's tisztársai kezében, egyszer egy szomszédságbeli főgazda tiszt hozzám jött, a' birka-ispány czimü értekezésemet szóba hozta, 's engem sürgetőleg felszólított dolgoznom ki azt sajtó alá, ő az urodalom részére kész mindjárt ötven példányra előfizetni, feltéven hogy a' munka ára mérsékelt, 's nem szerfeletti leend. Több efféle felszólításoknak engedni 's több tanítványim érdekeiről gondoskodni némileg kötelességemnek ismervén, rá határoztam magamat a' tárgyat egy kevésbé nagyobb szorgalommal, azonban minden szorosabb tudományos rend nélkül csupán olly móddal kidolgozni, hogy több évi tapasztalásaim gondolkozásom gyümölcsének közre bocsátása által az ujoncz gazdáknak, al-gazdatiszteknek némi hasznot tehessek.

Ezen tartalmú munkámat először német nyelven dolgozván ki, azt magyar ajku hazámfiái által is használhatóvá kívánóm tenni, annyival inkább, mivel a' birka-tenyésztés és nemesítés ipara hazánkknak olly vidékeire is elterjedt már, hol csupán a' magyar nyelv divatozik, 's az al-gazdatisztek lassankint kezdenek már magyar gazdasági könyveket, folyóiratokat stb. olvasgatni. Jelen munkám a' németnek nem betűszerinti fordítása, hanem attól független, önállású, 's szabad folyamatú, bár a' czikkelyek sorozását, 's az egésznek elrendelését a' némethez alkalmaztam.

Azonban egy körülmény adta elő magát mellyet a' következő levéllel felvilágosítani célirányosnak tartom:

A' magyar gazdasági egyesület 1838-ki, évi mart. 17. tartandó gyűlésére. Villán, mart. 1.

Tekintetes Gyülekezet!

Hogy a' magyar gazdasági egyesület munkálkodásiban buzgón részt veszek, 's kiterjedését és fejlődését csekély tehetségem szerint eszközölni törekszem, jól tudja a' tek. Gyülekezet. Annál érzékenyebben sajnálom tehát, hogy az idei gyűlésre meg nem jelenhetek, mivel mostoha körülményeim kis gazdaságomtól eltávozni épen nem hagyhatnak. Kötelességemnek tartottam azonban tiszteletem jelen-

tése mellett következő tárgyat a' tek. Gyülekezet eleibe a' tanácskozás végett terjeszteni.

A' birka-tenyésztésről szóló számos nagyobb munkák mellett is hijjával vagyunk egy rövid és könnyen megfogható utmutatásnak az al-gazdatisztek számára, kiknek folyvásti vigyázatjára és gondviseelésére pedig sok ezer drága hirkáink bizatnak; kik minden jó akaratjok mellett is ügyetlenek, tudatlanok, hivatalok körét egész kiterjedésében nem ismerők lévén, a' sokféle elforduló körülményekre nem figyelmezhetnek, melly miatt a' főtenyésztőnek minden fáradozása és költsége sikertelen, a' birka-tenyésztés a' legalkalmasabb helyen sem mehet előre, sőt a' legnemesebb nyáj is hamar tönkre jut.

E' hijány pótlásán némileg segíteni akárván, több tudományos munkáim között a' télen egy kis munkácska kidolgozáshoz fogtam, mellyben ezen czím alatt: „Emlékeztetések a' birka-ispány számára“ nem ugyan mély tudomány 's okoskodások, hanem az al-gazdatisztek felfoghatóságához és szükségéhez alkalmazott, több évi tapasztalásaimból merített utasítások foglaltnak, egyszerű és érthető nyelven, a' birka-tenyésztés és ápolás körül; a' betegségekről, azoknak gyógyításáról tett tapasztalásimat munkám második részére hagyván.

Azonban kezemhez került egy már nyomtatásban kijött könyvecske, ezen czím alatt: „A' jó birkásmester; Pozsonban 1837.“ melly által talán az én munkám szükségtelemmé vált.

Saját belátásomra azonban nem akarván tamaszkodni, tisztelettel figyelmeztetem a' tek. Gyülekezetet ezen könyvecskére, 's egyszersmind kérem, méltóztassék annak megbíráását a' kiküzdöttségnek meghagyni, valljon megfelel e' ezen könyv a' czímjének, kimerítőleg adja e' elő az érintett utmutatásokat, 's feleslegessé teszi e' az én munkámat?

Kéréssem sikere eránti tudósítását a' titoknak urnak elvárván, hazafiui szivességökbe és kegyességökbe ajánlott mély tisztelettel vagyok.

A' tek. Egyesületnek

alízatos szolgálója és tagja,
B.

Bevégezvén német kéziratomat pesti könyvtáros Heckenast Gusztáv ur annak kiadását magára vállalta, 's ezen tárgybani további dolgozásra biztatott, 's mivel úgy is megigértém, hogy a' betegségekről szerzett tapasztalásimat

nem sokára közleni fogom, eltökélettem magamat egy közös czím alatt szabad füzetekben kiadandó munkára, melyeknek mindegyike egy tárgyat kimerítsen, 's maga egy egészet képezzen, legközelebbről a' birkatenyésztést, távolabbrol pedig a' mezeigazdaság más ágait gyakorlatilag tanítva előadja.

Mielőtt tehát a' magyar Birka-ispány Emlékeztetési sorsa megválnék, kibocsátottuk a' németet: „Ungarische Mesta-Regeln“ (mint első füzet) közös, 's: „Erinnerungen“ etc. külön czím alatt, mely munkát, mint felebb említők nem szószerinti fordításban veszen tőlünk ezennel a' magyar olvasó közönség.

Mig a' Gazdasági Egyesület felelete megjöne bátorodom kedves olvasóimat némelly mellesleges dolgokkal mulattatni.

Ungarische Mesta-Regeln! felkiált kétségen kívül sok német sógor. Mi ez? (Was ist das?) könnyen meglehet több okon kívül talán csak azért is hogy egy magyar bátorzkodott a' német gazdasági 's kiváltkép a' birkászi literatúrában egy hijányt felfedezni, 's részint komolyan, részint tréfás hangon — humoristice némelly igazságokat férfiasan megmondani, könnyen meglehet mondom, hogy engem czáfolás és critikai korbács alá vesznek, hogyan merek én Magyarországon Mestáról említést tenni, mely ki-rekesztőleg spanyol szerkeződés és jog? Sőt talán még honi birka-tenyésztőink közül is, kik német könyvet olvasnak némellyek mosolyogni fognak munkám czímjén. De csak álljon ki valaki közönséges hirdapokban ellenem, kész nálam a' felelet, 's reményem nem kerülünk halálos párviadalra, hanem csak egy kis tolcsatára mint már egykor Petri ural volt szerencsém szót váltani Fejérvármegye bitorlása tárgyában, az austriai gazdasági folyóirat mellyik évi folyamatajában, 's mellyik ívén, már magam sem emlékezem rá. Miért éltem a' Mesta-Regeln nevezettel, egy két szóval megfejttem a' dolgot: a' Mesta Regeln czím nem cifraság vagy üres szószaporítás. Mert valamint Spanyolországban a' Mesta nevezet alatt azon szolgálatot — servitus értik, melly szerint a' vándor juhalkák mások határain ingyen legelésznek, midőn a' nyírés után a' hegyekbe vonulnak, 's onnan szinte a' tél közelgetésével le a' síkokra és tenger partokra legelészve ingyen vándorolni jogok vagyon: ugy ezen Mesta - Regeln-ekben mind arról említés tétetik mi a' birka legeltetését és ápolását honi éghajlatunkhoz 's más viszonyainkhoz képest illeti.

Ha valaki ki a német és magyaryelvben egyaránt jártas, ezen két munkámat figyelemmel egybe hasonlítja, szemébe fog bizonyosan tünni, hogy bár mind kettő egy szerző tollából folyt, egyik szintugy eredeti mint a másik. De ez nem is lehet különben. Mert bár melly csekély tárgyú légyen valamelly munka, annak betű szerinti fordítása nem lehet más, mint száraz előadása csak az anyagi tartalmának; ebből ismét következik hogy ha még ilyen mindennapi és pórnépi tárgyban is mint a miezei gazdaság a betű szerinti fordítás szükségeskép ferdén és ügyetlenül üt ki — minek a többek között a „jó birkás mester“ is elég bizonyosága: hogy lehet feltenni, hogy a fellengős tudományokban a philosophiában, politikában stb. hol a munkát bélyegző különös szellem észláng és finomság, és így az eredeti munkának legnagyobb érdeme a szók megválasztásában, a kifejezések összeillesztésében s ügyes fordulataiban áll, más nyelvekből való fordítások kivánt célhoz vezessenek? Ilát még a költői remek munkákat ki tartja magát képesnek olly móddal más nyelvre fordítani, hogy az eredeti erejük, szépségök és méltóságok megtartassék, holott még ugyanazon nyelvben is a kötött beszéd kötetlenre változtatván érdekének legalább felét bizonyosan elveszti?

Mennyire igaz ez e jelen csekély próbatételemmel nem kevés fáradozással tapasztaltam. Bátorodom tehát mellesleg, de minden patvarkodó cél nélkül kérdezni: elég e hogy magyar literatúránk évenkiint annyi fordításokkal gazdagítatik? Nem szükséges, nem gyönyörűsége e a régi classicusokat az eredeti nyelven olvasni? Ezen kérdések fejtegetése célunktól messze vezetne, ne fejtegensük tovább; mert ime megérkezett a magyar Gazdasági Egyesület válasza, melly szórul szóra következő:

Tekintetes Táblabíró ur!

Mult évi február hónapban a honi Gazdaság - Egyesület elébe terjesztett emlékiratában az iránt méltóztatott kérdést támasztani a tekintetes ur: vajjon „a jó birkás mester“ czim alatt legközelebb megjelent munka nem tette e fölösleggé önfeladását, melly szerint „Emlékeztetés a birkaispány számára“ czim alatt hason tárgy munkát óhajtana közrebocsátani. E tárgy iránt a tisztelt egyesület vizsgáló - bizottságát hallgatá meg, melly következő véle-
ményt ad felőle:

„T. Bartosságh József ur 'Emlékeztetések a' birka-ispány számára' című könyvet szándékozik kiadni, de mielőtt e' jószándék tetté válna az egyesülettől kérdi, vajjon ugyanazon szándék nem fölösleges e, 'A' jó birkás mester' cím alatt tavaly kijött munka által?

Említés nélkül nem hagyhatjuk, hogy két tárgy alapos összehasonlítására mind a' két tárgy ismerete szükséges, 's hogy a' birkatenyésztésben még távol sem értük el a' kétszerkettőt, a' non plus ultrát, 's így a' legjelesb könyv sem olly jeles, hogy annál jobbat remélui nem lehetne; előre láthatta tehát T. Bartosságh ur, hogy az egyesület, kivált azon jeles véleménynél fogva, mellyel Bartosságh ur tehetségei felől van, 'A' jó birkás mester' miatt nem fogja az 'Emlékeztetések a' birka-ispány számára' születésök előtt hasztalanoknak itélni.

Egyébiránt 'a' jó birkás mester' felől véleményünk következő:

A' könyvecske czime szerint juhászgazdák számára készült; 's minthogy a' szerző több helyeken inti kegyes olvasóit, ne lopnának, ugy látszik a' juhászgazdák közül azokat sem zárta ki, kiknek főszükségek a' katekizmus.

A' nyelv és előadás átalában hiányos, 's számos helyeken azt vélni, hogy valamely fiatal, hirtelen kéz szórol szóra más nyelvből fordította a' munkát, 's hogy a' fordító ezen munkája közt idegen nyelvben gyakorlotta magát; a' nyomtatási hibák is igen tetemesek, 's mindezek kétség kívül kivált juhászgazdáknak igen nehezithetik a' könyvecske értelmét, melly azonnal említendő jó tulajdonai miatt megérdemlené, hogy a' salakoktól tisztítatna meg.

Mert ámbár hogy a' szerző a' juh-tenyésztésnek újabb előlépéseit nem vette fel munkájába, sőt némelly állításai egyenesen alaptalanok és káros tévedést okozhatnak, ő, a' szerző ur tudnillik még is a' feszes figyelmet kívánó systema helyes elkerülésével, többnyire röviden, és egyszerűleg sok jó régi tapasztalást, vagy is egyenesen a' gyakorlatból meritett észrevételeket magyar nyelven ad elő, 's így kétség kívül számos olvasót találhatna könyvecskéje hazánkban, kik ezen utmutatással peshedő tudatlanságokból jót haladhatnának; bár csak találna is! Ujra óvjuk azonban magunkat azon következtetéstől, hogy ezen munkácskánál, azért mert bizonyos kezekben hasznos lehet, sokkal hasznosb nem készithetik.

Végre véleményünket a' munka hiányai felől némelly példakkal akarjuk támogatni:

„A' magyar gazdag etetés épen nem olyan jó, mint a' rossz és kevés'.

A' 118. §-ból nehéz a' szerző szándékát kifürkészni, a' juhászat dolgában járatlannak lehetetlen.

§. 120., Hogy ha több illy elsanyarodott kosai vannak, a' tenyésztő kezében, azokhoz alkalmas anyajuhokat iparkodjon párosítani. Mivel csak némelly tenyésztő vitte annyira, hogy ezen pontot az elégedésig teljesítse, kötelessége leszen a' tulajdonosának, vagy annak rendeletének parancsait a' legszorosabb értelemben teljesíteni. —

§. 124., Egész elhatározottsággal és általánossággal ki mondja, hogy az october havi bárányok a' legjobbak.'

§. 242., Azért jobban megkülönböztethető, hogy ha szólatik a' sűrű vagy ritka gyapjú juhoktól. Mindég pedig az utóbbiak különben egyforma körülállásokban jobban dicserítetnek' 's tb.

A' 3-ik szakasz a' juhok etetéséről, és táplálásáról szól; de a' száraz takarmány szükséges mennyisége felől egy szót sem ejt, 's a' takarmány különböző nemeinek értékét sem hasonlítja.

A' 4-ik szakasz a' párosításról keveset mond 's ezt is nem eléggé világosan.

A' 7-ik szakaszban is nehezen érthető a' mi a' gyapjú ismeretről mondatik, sejdíteni ugyan a' szerző, hogy nem az a' kérdés abszolút tömött vagy finom e a' gyapjú? hanem hogy e' két tulajdonok egymásközi aránnyal számtalan lehet, melly tiszta jövedelmet ígér; de ezt csak igen homályosan sejdíteni.

A' 8dik szakaszban, a' juhok mosásáról és nyíréséről sok sok a' hasznos, de az újabb előlépések itt sincsenek csak érintve is.

A' 9ik szakasz a' takarmány megtakarításáról sem elegendő sem helyes.

A' 10ik szakasz a' juhnevelők kötéseiről jó tárgy, de a' mi felőle előadatott, hasztalan szószaporítás.

Mellynek hivatalos közlése mellett magamat nagybecsű úri szíves kedvezéseibe ajánlom: 's különös tisztelettel vagyok

Tekintetes uraságodnak
Pest, novemb. 30. 1838.

alázatos szolgálója
Kacs Kovács Lajos
gazdasági-egyesületi titoknok.

Köszönöm a' magyar Gazdasági Egyesület választottságának fáradozását, miszerint kérésemet kegyesen figyelembe venni, az említettem munkát megbírálni méltóztatott. Ez által tettelesen bebizonyítva láthatja a' honi gazdák közönsége, melly dicséretes buzgósággal munkálódik egyesületünk a' közjóra, az értelmesség terjesztésére, az ipar buzdítására. Hogy jelen munkám magyar kiadása valamivel későbbben lát világot a' németnél, több fontos okok hátróztak rá; azonban ez által édes hazámiai semmit sem vesztenek, sőt inkább ilyen módon egy pár ujsággal kedveskedhetem magyar olvasóimnak, mit különben aligha teheték vala.

Az egyik ez: rá akadtam azóta „a' jó birkás mester“ eredetiére, tudnillik T. G. Elsner ur következő czimű munkájának fordítása az: „Schäfer-Katechismus, als Anleitung für Schäfer, nach dem jetzigen Stande der Schafzucht in Deutschland. Prag 1830. Némelly jószándékú urak eszközésére magyarra fordítatott az, hogy birkászink kezébe egy kis oktató könyv adassék. Valljon olvasták e birkászaink ezen könyvecskét? és minő sikerrel? az más kérdés. De mi okból adatott ezen csak betűszerinti fordítások más czim, és pedig olly czifra, olly csalogató: „A' jó birkás mester balvélekedéseknek megvívására, és tévelgéseknek megjavítására, (?). Honfiai-nak ajánlja a' szerkesztő (miért nem fordító?) Pozsonyban 1837“ nem tudhatom; hanem hogy mint eredeti magyar munkát csúsztatá be ezen könyvet a' jámbor fordító a' könyvek sorába, ez Elsner urnak, mint szerzőnek részéről perre adhatna alkalmat.

Elsner urról, kit mint birkatenyésztési írók közönségesen, mint birka-kereskedőt sokan személyesen esmerünk, itt csak mint írórol teszünk említést, és mivel a' „jó birkás mester“ álorca alá bujtatott munkája már megbíraltatott, az egész ügyet a' közvéleményre bizzuk, nem tagadván azonban, hogy a' német eredeti munkában sok hasznavehető practicus utmutatások foglaltnak, de a' betűszerinti ügyetlen fordítás által szintugy eldisztelenítve lépett magyar köntösben a' viág eleibe, mint hajdan a' gróf Széchény „Hitele“ német fordítója által számtalan helyeken elferdítve látott világot. Állításunk bizonyosságául csak egy pár példát hozok itt fel. §. 125. ezen német közmondást: Mit Viel hält man Haus, mit Wenig kommt man auch aus, a' jó birkás mester“ így adja: sokkal tartatik egy ház, de kevésel is kijöhet“. §. 128. Meddó juh helyett a' „jó

birkás mester“, a' német: galt (gelte) Schaf-ot hideg-juh-nak (!) fordítja, a' g-t tetszése szerink f-ra jobbitván. De elég légyen ennyit megróni; engedelem az olvasótól, hogy egy két szóval vissza kívántam arra térni, mit imint a' szószerinti fordításról emlegettem.

Másik ujságom, mellyel a' nyájas olvasónak kedveskedni kívántam ez: ugyan csak Elsner ur birkatenyésztési könyvet: „Das goldene Wlief“ Stutgard 1838. czim alatt bocsátott ki, mellyben magyar honunkat is némi figyelemre méltatta. Jelen tárgyunkra nézve nevezetes, hogy ezen könyvben melly Elsner ur egyéb birkászi munkáinak koronája, 's a' szerző borostyán-koszorúja gyanánt fog tündökölni, sok elemi taglatatok fordulnak elő, mellyek ezen ABC. könyvecskének taglatatival szembetűnőleg összeegyeznek. Jelen magyar munkáimban tehát azt nyérdik olvasóim, hogy az illető helyeken ezekről is oktatást veendnek, mellyek a' német „Erinerungen“-ben még fel nem vétethettek, mivel készítésükkor a' német „arany birka bőrt“ még nem ismertem.

De vajjon ezek így lévén nem vakmerőség e tőlem, 's millyen sorsot várhatok, kivált a' német literatura versenyhelyén, hogy egy, még pedig tovább is terjedni akaró birka tenyésztést tárgyazó munkával az érdemes közönség eleibe fellépni merek? nem fognak e sokan vakmerőséggel vádolni? minden bizonynyal. De ez nem is lehet különben. Ha p. o. Debreczen külső városában a' szappanosok között, egy távol országból levándorlott fiatal szappanfőző letelepednék, 's épen egy híres, 's virágzó szappanfőző-intézettel bíró előkelő mester vagy mesterné házával általellenben venne szállást, ott ragyogván a' régi gyárnoknak címere felett arany betűkkel e' felírás: „Itt főzik a' legjobb szappant városunkban“, mit irhatna a' szegény kezdő címere fölibe? talán ezt: „Isten kegyelméből itt is szappant főznek.“ *)

* Bátorodom kérdezni kedves és tisztelt hazámfiait: tetszik e ezen elmefuttatás? vagy talán inkább német munkámat kellett volna fordítani szórul szóra?

BEVEZETÉS.

Felebb említettem, hogy német „Emlékeztetésem“ készítésekor a' birka-tenyésztő könyvek nagy tömegéből egyet sem használhattam vezér fonalúl ösvényemen, mellyen a' birka ispányt vagy más hasonló hivatalú al-gazdatisztet kötelességeivel megismertetni, 's hivatalának céljához vezetelni óhajtom. Sokkal jobb állapotban vagyunk ezen tekintetben a' magyar literatura körében, melly bár bőségére nézve német szomszédainkéval semmikép nem mérkőzhetik, még is p. o. Balásházy János munkájában; melly Kassán 1827. ezen czim alatt: „Gyűjtémény a' juhtenyésztésről“ stb. látott világot, olly könyvvel dicsekedhetik, mellynek mind a' fő birkásgazda, mind a' birka ispány stb. igen nagy hasznát veheti; annyira hogy annak olvasását, áttanulását bátorkodom ajánlani minden olvasóimnak, kik jelen munkámat haszonnal szándékoznak olvasni; annyival is inkább sürgetőleg kötöm lelkökre az említett munka megszerzését, mivel én az illető helyeken reá csak hivatalozni fogok. A' munkát előlegesen némi világosításokkal és utmutatásokkal taglalni szükségesnek tartom. Azért is cikkelyenként tekintsünk bele kedves ispány uram, és noha-mint más könyvekben, mellyek a' birka-tenyésztésnek egész kiterjedéséről szólnak, nem igen sokat, némelly cikkelyeket pedig igen röviden kifejtve találándunk, — akadni fogunk még is sok tudnivalóságunkat és honszeretünket ingerlő előadásokra, mellyek a' kegyed tisztjéhez szorosabb értelemben tartoznak, 's mellyekben mind ketten gyönyörködni fogunk, a' hiányokat és ürességeket a' kegyed kötelességeire nézve pótolgatni, bővebb utmutatásokat szolgáltatni, ugy is az én kötelességem leend.

Már a' szerző urnak hazánkhoz intézett ajánló levele mindjárt nem csak a' legélelnebb rokonérzelmeket gerjeszti sok olvasókban; kik hasonló helyzetben érezvén magokat, az ott kifejezett érzelmeket mind saját keblök érzelmeinek csinos magyarázatát örömmel írják alá; kik közé tartozni nekem is szerencsém vagy on, ki is ezennel honfi és pályafársaim érdemeinek ismeretlen létemre is mély tisztelőjének vallom magamat.

Az előbeszéd és bevezetés a' birkatenyésztési literatura-ba vezérli be az olvasót, 's a' könyveknek rajzát röviden előadja. Jóllehet az egész első kötet főleg a' fő-gazdát illeti, az al-gazdatiszt sőt az ujoncz sem fogja azt gyö-

nyörűség és haszon nélkül olvashatni; világos rövidséggel lévén a' cikkelyek előadva. Az első részben érdekes történeti tudósításokat olvashatni a' spanyol merinosokrol, azoknak hazánkba szállításáról. A' második rész a' lipcsei gyapju - bírálatról az olvasó tudnivágyását ingerelni fogja, 's ha ne talán a' merinosfajok elneveztetése iránt némi homályosság maradna is fen, lesz alkalmunk értekezésünk folyamatjában ezen tárgyat a' lehetőségig felvilágosítani. Már a' harmadik rész a' gyapju tulajdonságainak megítélhetősére vezető ismeretekről, tul jár a' kitűzött cél határán, de azért haszonnal olvashatja az al-gazdatiszt is, ha az előforduló alkalommal főtisztje vagy ura társaságában mustrálással foglalkozván, e' tárgyban bővebb gyakorlati oktatást és utasítást iparkodik szerezni, mert előj az az idő, mellyben mi is az újabb tapasztalásokat, 's jelenkorunk ismereteit használván, kevés szavakkal ezen tárgyra talán némi világot derítendünk. A' negyedik és ötödik részt is ajánljuk az olvasás végett; a' hatodikat pedig a' gyapjuval való kereskedésről csak akkor említendjük, midőn az ispány ur kötelessége lesz a' gyapjuzsákokat a' vevőnek általadni.

Már most lássunk a' második kötetről. Pirulva kell megvallanom, hogy mai napon (Jan. 10. 1839.) legelőször olvasom annak előbeszédjét, mellyben rólam is vagyon szó. Becsületemre mondom — 's mi annál drágább a' magyar-nak? hogy jóllehet a' könyv kijövetele óta mindég birto-komban van és több izben olvashattam, az előbeszédre soha sem ügyeltem, másként a' szerénység tiltotta volna annyira hivatkozni rá nehogy Balásbázy urnak, nevem dicsérettel említéséért kölcsönösen hizelkedni látassam. De tegyük félre a' személyes tekinteteket 's tagláljuk tovább a' könyvet. Jóllehet az 1-ső és 2-ik része ez első szakasznak a' főgazdát illeti, mindazáltal a' mi számunkra is van intés benne §. 6. 7. 8. 5. a' hágatás tárgyában, mellyeket az illető helyen használni fogunk a' következő 9. 10. §: körünlön tul csap. A' harmadik résznel kezdődik a' mi körünlön, de mivel én más rendet szoktam tartani, saját ösvényemen járok, nem mulasztván azonban el az illető helyekre hivatkozni 's véleményemet ha a' tisztelt szerző urával ellenkeznék is az, férfiasan és nyílt szívvel kimondani, a' nélkül azonban hogy előadásom recensio vagy tolcsata mintáját venné magára; ezen észrevétel illeti az egész szakaszt végig a' nedyedik és ötödik részen keresztül.

A' második szakasz a' juhok nyavalyáiról össze esik a' munkám második füzetében előadandó practicai javasla-

tokkal, a' hol is annyival bizonyosabban fogok a' szóban forgó munkára hivatkozni, mennyivel czélszerűbbnek tartom munkám olvasóira nézve az ott jól elmondottakat nem ismételni, 's a' könyv árát szükségtelen szöszaporítás által nem nevelni.

Mind ezek után senki se gondolja hogy én ezen írássom által olvasóimat elemileg vagy egész terjedelemben akarnám a' birkatenyésztésre tanítani, 's minden egyéb oktatást nélkülözhetővé tenni, sőt inkább mindenkiről, ki munkámat haszonnal olvasni akarja felteszem, hogy ő már mind gazdasági mind birkatenyésztési elemi ismeretekkel bir. Én csak a' taglalt ismereteket helyes és logicus rendbe szedni, az elfelejtetteket emlékezetbe hozni, az ön gondolkozást, figyelmeztést, és szorgalmat olvasóimban felébresztteni, tüzetem ki munkám céljául. — Nem valami tudákos viselkedés, nem írói hírvágy törekedésem rugója, annyival inkább nem önzés; megelégszem vele ha javaslatim szigorú és pontos követése által al-gazdatiszt uraimék uradalmok vagy fő-tisztek igazságos várakozásának 's követeléseinek megfelelnek; világos és értelmes előadásom által ezen hasznos és terjedelmes tudományban mindig mélyebb és mélyebb belátás és ismeretek szerzésére serkentetnek, hol az olvasgatás, hol a' józan tapasztalás útján gyűjtött eszmék gyakorlása által a' juh-nemzés, nemesítés és gyapjú kezelés tárgyában felvilágosodnak; 's ez által felsőbb polczra való emeltetéseket, vagy más nevezetes jutalmak nyerhetését eszközlik.

Es ha olykor olykor megtörténnék is, hogy okoskodásim 's tiszti kötelességeinek szigorú rajzolati lelkiismerete gyengéjét érdekelni találna, 's azt, mit máskor könnyelműségből vagy tudatlanságból hideg vérrrel elnézett, a' hibák között elcsusztatott, most botránkoztatónak vagy tiszte elleninek elismerné: köztünk marad a' szó, 's mindenki örömmel fogja tapasztalni körében, hogy ő mint becsületes és jó indulatu férfit megért, 's szembetűnőleg megjavult.

1. §. A' birka-ispány kötelességei.

Ezek, komolyan megfontoltatva kétfelé oszlnak, úgy mint:

- A. Más uradalmi tisztviselőkkel és szolgálkával közös; és
- B. maga helyheztetése és tiszte szerinti különös tartozásokra.

A. A' közös tartozásai vagy köteleztetései három félek és így három különböző czikkelyekben adatnak elő. A' birka-ispánnak tudniillik köteleztetései vannak:

I. Uradalmához, vagy urához, mellyeket ezen kevés számú de súlyos értékű szavakkal jelelünk meg: hűség, rend, ipar.

II. Környületéhez, az az fő-tisztjeihez, tisztársaihoz, alattvalóihoz, legyenek azok szolgák, zsoldosok, szakmá-nyos vagy paraszt jobbágyi robotosok.

III. Önmagához, mellyek szinte úgy három felé osz-
nak; ezek: az életvág, öngazdálkodási ösz-
tön, és kifejlődési vonzalom.

B. Különös tiszti tartozásai pedig, mint birka-is-
pánnak háromféle viszonyaiból eredvén, ismét három fő
részekre osztatnak, mellyeket ismét különböző tárgyaik
szerint komoly és rövid vizsgálat alá szándékozunk venni,
ezek:

1. A' rendszeres al-gazdatiszti foglalkozások.

2. A' kormánya vagy parancsolatja alá rendelt cselé-
dek, munkások.

3. A' rábizott birkanyáj. Mind ezen tárgyakról hol
rövidebben, hol terjedelmesebben, világos renddel mind az
uradalmi hasznát mind a' tiszték és cselédek becsületét esz-
közölni kívánó czélból értekezni fő iparkodásom.

A. 2. §. A' birka-ispány közös kötelessége
urához vagy uradalmához,

Minden tiszt, szolga vagy jobbágy, mint erkölcsi lény,
polgár és keresztyén átaljában, különösen pedig mint bé-
res, zsoldos, vagy máskint fekötelezett alattvaló tartozik
urának, egyetemének, vagy akár minémű haszonbérllőnek
hűséggel, rendtartás gyakorlásával 's szorgalommal; an-
nyival inkább ha ura vagy annak helytartója kegyéből va-
lódi tisztségre emeltetett. Jelenkorunk felvilágosodott, 's
minden rendü és rangu honfiaink közé térjedni kezdő szel-
leme feleslegessé teszi az ezen három alapkötelességeinkről
tartandó hosszas és szivreható ékes beszédet. Ki lehetne
olly siket a' felvilágosodás olly harsány szavakkal kiáltó
serkentéseire, 's nem ismerné el fő kötelességeinek gazda-
tiszti viszonyaiban a' hűséget rendtartást és ipart? De nem
elég kedves hazámfia, birka-ispány vagy más al-gazdatiszt
uram, hogy pályádon magad hiven és erényesen haladj,
nem elég hogy csak magad nem hazudol, nem csalsz nem

lopsz, arra is szükség ügyelned, hogy körödben senki, semmi fortélyos ürügy alatt félre ne csapjon, se nagyban se kicsinyben, az uradalmi jogokat ne sértse. A' becsületes férfiúnak nem szükséges azon ármánykodó szerepét játszani, melly tisztársai vagy alattvalói kisebbitésével 's azoknak rovássára saját magasztalását hajhássza, de igen is szükség, hogy ha valamit kötelesség és hiveség ellen elkövetetni lát, eleinte barátságos intésekkel ellezze azt, ha pedig azok sikeretlenek őszinte és hivatalosan feladja, ne hogy mint orgazda, a' más vétkében osztozván magára a' felelet terhét vonja. Világos tehát, hogy a' hiveség minden tekintetben és viszonyokban nem csak fő és első kötelessége 's erénye az uradalmi tisztnek, hanem önvédelmére 's fentartására is multhatatlan szükséges. A' rendtartás nevezete alatt értjük a' tisztaságot, és szigoru őrzését és védelmezését minden gondviselése alá bizott tárgyaknak, eszközöknek szerszámoknak 'stb. Csalhatatlan mutatója ez nagyban kicsinyben egyaránt az ember belső tulajdoninak, egyedi sajátosságainak, szóval: characterének. En legalabb 's velem együtt minden gyakorlatos ember a' tisztaság hanyadán létéből megmerem határozni minden tisztnek nemcsak életmódját, lelki kifejlődését, 's némileg erkölcsiségét, sőt tudománya terjedelmét is, ha istállóit, kertjét, íróasztalát, bútorait 'stb. meglepőleg láthatom, valamint a' házi asszonyt is igen könnyen 's bizonyosan megítélhetni, ha gyermekeit, konyháját és — tisztességgel nem esik mondva árnyékszéket — megtekintettük. Kell-e e' tárgyat hathatósabban ajánlani?

Ipar! szorgalom! nagy fontosságú emberi tulajdonok, mellyekre, többeket mellőzve a' méh, a' hangya példánakul szolgálhat; mellyek fő alapja multhatatlan feltétele minden jollétnek, virágzó állapotnak. Csak kötelességeinek szorgalmatos folytatása által sikerülhet az iparkodó embernek vállalatja mind átaljában a' mezei gazdaságban, mind különösen az ispány és más gazdatisztek körében. Szorgalom nélkül sem tudományos műveltséggel, sem az ékkölesök tisztaságával (ha ugyan megállhat ez amaz nélkül) semmire se mehetünk. Urának pénze és vagyonja, magának ideje és fáradsága kárba megy, ha hivatalának feljesítésében, még pedig buzgó állhatatossággal nem szorgalmatos. Szorgalom kívántatik minden hivatalhoz. Mennyivel szükségesebb tehát az a' birka-ispányban, ki kötelességénél fogva körületenék, alattvalóinak felvigyázója, példaadója és vezére tartozik lenni.

Csekélységnek látszik első tekintettel, de valóban minden gyakorlatos mezeigazdaságban következményeit tekintve legsarkalatosabb azon közmondássá vált szabály, mi szerint az ispány vagy al-gazdatiszt minden munkánál, az első, és az utolsó tartozik lenni. Ha a' mezei munkák kezdődnek keljen fel a' nap előtt, 's feküdjék le emberei között legutoljára. Ehez pedig fiatal korunkban kell szoknunk. Vegyék kérem ezt szívökre ispány és tiszt uraimék: a' ki birka-ispányi tisztségre lép az még az ünnepi és vasárnapi nyugvásról is jóformán mondjon le a' mezei gazdálkodás folytatása alatt; sőt a' majorjaira és cselédjeire való éjjeli nappali vigyázás még télen sem szűnik meg, sőt akkor talán még szükségesebb mint a' nyári napokon.

De épen azért, mivel a' szorgalomnak állandóan folyvást 's egyaránt tartónak kell lenni egyet sugok az ispány uram fülébe mint szives jóakarója, ne heveskedjék mindjárt tisztségebe léptekor, ne hogy a' fiatal ujjonczy tűz csak hamar elaludjék, 's alattvalói előtt hitelét és tekintetét idő előtt elveszesse. Azért csak különös esetekben kell és lehet a' munkásoktól rendkívüli erőlködést kívánni, 's közönségesen csak annyira szorítani cselédjeit 's munkásait, mennyit az ispány maga is, de állandóul meggyőz; ennyire alattvalóit is méltó joggal szoríthatja.

Igy hát kevés szókkal előadtuk volna a' birka-ispány közös kötelességeit urához vagy uradalnához 's jóllehet nem kételkedem sokan lesznek jó erkölcsű 's indulat olvasóim, kik ezen sorokat olvasván így kiáltanak fel: „ennyi se kellett volna hiszen azt úgy is tudtuk és meg is tartjuk.“ Adja Isten felelek rá, de találkozik talán még is imitt amott, ki ha nyilván nem is, de magában mosolyogva így szól: logicus a' rend, bölcselkedő a' szerző, de nincs szükségünk oktatásaira, más a' praxis, más a' tudósok kivált egy agg- vagy exdirector urnak theoriája. De jól tudom én azt melly különböző a' praxis, nem is akarok szerecsent fejérré mosni; fájdalom ezen tekintetben is sokszor bebizonyodik: *Ilicos intra muros peccatur et extra.* Az én felfogott tárgyam a' nevendék gazdaujjonczoknak, birkaispányoknak, 's más al-gazdatiszteknek szól, kikhez ezen cikkely befejezése végett bocsátok még néhány hazafiui szavakat, mellyek a' német „Emlékeztetésembeimben“ nincsenek. Miért maradtak ki ezek azon munkából azt fejtegetni úgyhiszem felesleges. *Percutitur hircellus ut sentiat leo.* Lehetnek olyan olvasóim, kik azt gondolják akármelly hivatalban elég embernek magát úgy viselni,

hogy el ne kergettessék: meglehet hogy némelly körülményekben kevés iparral későn kelve, keveset fáradozva, szép hízlekedő forgással az asszonyok körül többre mehet az ifju ispány mint említett három főkötelességeinek legpontosabb teljesítésével; de ez mind csak némelly külön esetekre alkalmazható kifogás, a' szabály szentül áll most és mind örökké; hogy: hűség, rend, ipar vagy szorgalom a' birka-ispánynak közös főkötelességei közé tartozik, 's az embernek természeti rendeltetésében, polgári viszonyaiban egyaránt gyökeredzik ezeknek lelkiismeretes követése. Csak az áll fenn, és nem fél változást! ki igaz, ügyes, és mértékletes, övé a' széles világ, mellyben csak a' munkás embernek van kenyere, 's bátor csak az lehet ki tiszta lelkiismeretű. De menjünk tovább: az ember nem csak azért él, hogy éljen, vagy is az élet gyönyöreit élvezze, egyék igyék, nemét szaporítsa, 's egyszer eltűnjék az Isten földjéről. Ha ez így volna a' barmok felett nem sok elsőbbséggel bírnánk.

És valamint minden éghajlathoz különös kedvetlenség, de különös kelleme is kapcsolvák a' természet urának atyai gondviselése által, úgy minden emberi foglalkozáshoz is a' teher és kellém váltakozva 's mintegy egymást egymásba tartva köttetvék. Azért méltó mindenkinek a' szóban forgó tárgyakat szívére venni, 's meggyőződni felőle, hogy a' három világosan ki mondott közös főkötelességei a' birka-ispánynak nem csak polgári létére szükségesek, keresztyén hite szerint üdvözítők, hanem anyagi tekintetben is köre állása és helyzetéhez képest is mulhatatlanul szükséges, testi egészségét tápláló, lelki felemelkedését, úgy szinte egész léte gyönyörüségeit eszközlő fő módok is. Mi szebb látvány a' természetben, mi testünket és lelkünket elesztőbb a' napkeletnél? Mi állati létünkre és elménk élesztésére hasznosabb a' jó étvágnál, 's rendes emésztésnél, a' nyugtató 's erőnket visszaadó álomnál egy hosszú napnak fáradságos munkája után? Qui aures habet audiat.

3. §. A' birka-ispány tartozásai környületeihez.

E' tárgyat elég lenne talán egy rövid toldalékkal előadni, úgy hogy az ispány azt csak mintegy gyontatókönyvlajstromot használhatná 's megismerné belőle követte e a' benne ki fejtett szabályokat vagy nem? 's ha nem követte a' jobb utra térne. De a' tárgy fontos, próbáljuk bővebben

Bartoságh Emlékert.

fejtegetni. A' birka-ispány környületei háromfélék 1) Felebbvalók. 2) Hozzá hasonlók. 3) Alattvalók. A' mi a' felebbvalókat illeti, ha azt mondom hogy az ispány irántok szerényen és mérsékelt alázatossággal tartozik magát viselni, minden meg van mondva. Csak azt gondolja meg, mint kívánja ő hogy alattvalói viseljék magokat iránta, azonnal megtalálta magaviseletének sinormértékét.

Igaz és igazságos legyen a' birka-ispány, nem hizelkedő, nem csacska vagy csapodár. Ezen hibába, vagy igazán szólva vétékbe az ujoncz al-gazdatisztek közül sokan esnek az uraság vagy asszonyosság mulattatása végett magok megalacsonyításával csevegnek, kofáskodnak, örülnek ha nevetnek éretlen tréfáikon, 's nem gondolják meg, hogy magaviseleteknek előbb utóbb megvettetés a' következménye. A' szószátyártól, az emberszólótól minden okos ember megirtodzik, tudván hogy háta megé ötet szintugy nem fogja kimélni. Szerény legyen tehát, igaz és engedelmes az al-gazdatiszt felebbvalóihoz. — A' magához hasonlókkal könnyü lesz bánni, ha keresztyén vallásosságát tettelegesen behizonyítja, egyaránt szemei előtt tartván a' keresztyén vallásnak azon parancsolatját: „szaressed felebarátodat mint tenmagadat.“ valamint azon tilalmazó törvényét is: „mit nem akarsz hogy veled cselekedjenek, te se cselekedd másokkal.“ Ezen parancsolatnak, 's tilalmazó törvénynek állhatatos követése vezérlendi őt a' középúton, 's ha tisztársa megbotlik, vagy hivatala ellen cselekszik barátságosan 's jó móddal fogja őt az igaz utra téríteni, 's ha ez nem sikerül csak akkor tesz hivatalos de komoly és szigorú jelentést. Szomorú dolog hogy ezen tekintetben olly sok botránkozásra nyujtatik mindedig alkalom áldott szép hazánkban.

Könnyünek látszik, de sokszor valóban igen nehéz az altisztnak alattvalóihoz magát mindenkor irányosan viselni. Nem tagadhatni, hogy cselédink, parasztaink nagyobb része még *ser vum pecus*, melly csak a' jelenvalótól félvén, a' félrefordulás pillanatját lesi, hogy a' legértelmezebb oktatásokat füstbe hajtsa, a' legcéli irányosabb parancsolatok alól kibúhasson. De a' nyájassággal elegyített szigorúság, munkás és szives részvétel, főleg pedig a' jó példaadás a' leghatalmasabb eszköz ezen bajok ellen. Mert ha a' cselédség helybéli tisztjét foglalatosságaiban éber szorgalommal hiven eljárni szemléli, ha tapasztalja hogy az az uradalomhozi tartozásait szint olly hiven és pontosan tel-

jesíti mint alattvalóitól megkivánja, akkor még ha mint buta bárdolatlan 's a' vadonban felnőtt pór nép a' becsületé- zéstől nem vezéreltetnék, 's a' pálczától nem félne is a' min- dennapi példa által fel serkentetik, előljárájához tisztelet- tel bizodalommal viseltetni, 's néki ha bár nem egészen belső meggyőződésből is, engedelmeskedni. Ha az ispány e' felett még emberszerető, méltányos és részrehajlatlan is, ki a' cselédeknek járando termékeket igaz mértékkel, le- hetőségig jó minéműségben, annak idejében rendesen ki- szolgáltatja — nem úgy mint némelly helyeken történik, hol a' télen megdöglött birkák füstölve nyáron a' dolgozók szá- mára eledelnek főzetnek; hol a' fizetési járandóságok (con- ventio) kimérésére kisebb vékák használtak 'stb. — Ha továbbá az ispány cselédjei 's más alattvalói házi állapotjá- ban szives részt vesz, a' csüggedezőt bátorítja, a' szenved-őt vigasztalja, a' szűkölködőt segíti, a' betegek ápolásá- rol gyógyításáról gondoskodik: olly tündér-hatalmat szerez magának, 's olly szeretettel elegy tekintetet alattvalói előtt, a' millyent semmi világi fény, gazdagság, vagy más mú- landó nagyság szerezni nem képes; mit a' pusztá sik alföl- dön, szint úgy mint a' felföldi vadon erdők 's kösziklák kö- zött tapasztalni több izben volt alkalmam.

Azonban a' gazdasági foglalkozás még sem forog olly könnyű zsinegen mint talán némellyek gondolják; a' mi bir- kásaink és birkásnéink korán sem a' Geszner Daphnisának vagy Chloejának, sem az Ovid Philemonának vagy Baucise- nek vagy Dametássának hurjain nem pendülnek. Sok olly viszonyai és érintései vannak az ispánynak alattvalóival, mellyekben köteles magát szigorúan tartani, a' hibást a' szófogatlant, a' vétkezt, ha többszöri iutései sikeretlenek minden kegyelem nélkül a' rendes fölebbi büntető intézet- nek általadni. Illy körülmények közt a' hosszas prédiká- cziók szinte olly foganatlanok, mint a' folyvásti házsártos- kodás, haragoskodás; legczéliránytalanabb pedig 's magát nem csak megalacsonyító, de néha nagy veszélyben is ke- verhető visszaélés a' verekedés, valamint az az égre kiáltó vétek a' káronkodás is.

Egy al-gazdatisztól föbb nevelést 's nagyobb erkölcsi miveltséget követel még a' miveletlen pór nép is.

Képzelem mint mosolyognak némelly olvasóim jelen javaslatomon. Ugyan hogy kívánhatja valaki — így szól- nak ők magokban hogy magyar ember kívált a' pusztán és pásztorok között ne káronkodjék. Nem akarok ezen tárgy- ban lelki pásztori szerepet játszani, jól tudom melly meg-

könnyebbülést 's mellének mint egy tisztulását érzi a' mivelletlen pórnép ha magát derekasan kikáronkodhatja; jól tudom mire tántoríthatja, néha a' mivellet embert is az alattvalók értelmetlensége, hűtelensége, 's néha daczolása által felgerjédt indulat, 's nem is akarok ama szokásban lévő részint botor, részint istentelen és botránkozató káronkodási formulák helyett másokat ajánlani, csak azt kérdezem minden gondolkodni szerető gazdatisztól, nem pirul-e magát illy neveletlen 's sem isteni sem emberi törvényekkel nem gondoló emberekhez illő kifejezésekkel a' pórnép közé alacsonyítani? Csuda-e ha a' hajdu a' béres a' paraszt tisztjét magánál többre nem becsüli, midőn azt tetteiből és becsédjeiből ítélve vele hasonló indulatúnak 's a' mivellettség, vagy is inkább mivelletlenség ugyan azon fokán állónak kénytelen tapasztalni? Haragos és szigorú magaviseletű lehet, maga iránt tiszteletet 's tekintetet parancsoló bánásmódot követhet a' mivellet ember a' nélkül hogy káronkodják. Mi az ütést verést illeti, erről egy kevésbé bővebben szükség értekezniünk. Az emberiség (humanitas) 's a' köz szellemi mivellettség (civilisatio) egyaránt kárhóztatnak minden más embertársunk személye vagy vagyona ellen elkövetett legkisebb méltatlanságot, vagy gonosztettet; a' legujabb tetteleges (positiva) törvényeink pedig nyilván kitekérték a' pálczát a' gazdasági altisztek markából. Nem is érinteném csak egy szóval is ezen tárgyat, ha még most is sok helyeken nem uralkodnék azon régi megrögzött balvélekedés, mi szerint ha a' gazdatiszt a' nevezetes verekedéstől el van tiltva olykor egy kis futó korbácsolás, egy kevés ostornyelezés, néhány pofonütés, ha mindjárt a' szenvedő résznek néha igen zokon esik is nem csak nem ártalmasnak, hanem a' felsőség részéről mulhatatlanul szükséges paedagogiai eszköznek is tekintetik. Én az illyen bölcsességű és mivelletsgű mesterekkel vitatkozni nem akarok, ezeknek számára az én munkám nincsen írva, az al-gazdatiszteket 's ispányokat pedig, kiknek egyedül van jelen törekedésem szentelve, most egyszer, 's mindenkorra az ütésveréstől végkép eltiltom, kivévén egy két a' maga helyén különösen megjegyzendő eseteket. Egy erős rákiáltás, komoly szigorú dorgálás ritkán hibázza el kívánt sikerét a' folyvást zabolán tartott jó példaadással a' jó útra vezérelt eselédéknél a' midőn ellenben a' verekedés 's az általa okozott ingerültség az ispány részéről előre láthatatlan szomorú következményeket vonhat maga után.

A' lelki hatalom az, melly minden emberi viszonyokban uralkodik a' testi erőkön. A' szelidség és emberiség szellemét lehellő törvények melly számtalan népeket vezérelnek a' boldogság útján az illendő zabolán nem tartott buta nép tömegnek anyagi ereje azonban gyakran kirugván, melly sokszor meglábolthatatlan mélységbe sőt végveszedelemben buktatta azt, mint a' zabolán nem tartott neki bokrosodott szilaj csikó, melly magának lábait, esztelen vagy könnyelmű lovagjának pedig nyakát törte. — Soha se ejtse tehat ki a' cselédjeinél 's alattvalóinál felsőbb polczra emeltetett parancsoló gazdasági tiszt kezeiből a' lelki tündér hatalom zaboláját, mert bizonyos lehet benne, hogy minden esetre veszteni fog, leginkább azok előtt, kik botor tettei és beszédjei, különösen káromkodásai miatt őt magokhoz hasonlónak kezdik ismerni, 's tekintete előttök napról napra csökkenvén, végre a' főtiszt ki előtt a' tiszteletlenség hijánya miatt a' szükséges függés félbeszakadása titokban nem maradhat a' helyét betölteni alkalmatlan altiszten kiadni kénytelen.

Minden hatás ellenhatást szül. Mi történhetik az ispánnyal ha egy maga forma műveltségű buta paraszttal vagy egy zsoldos munkásokból álló sereggel verekezésbe elegyedik? Nem fognak e azok rajta letörölhetetlen gyalázatot ejthetni? 'S nem könnyebb lett volna e azokat a' lelki hatalom bűvös erejével legyőzni? Ime egy parasztgyerkőcz melly ügyesen fogja az erős és nagy szárvú ökröket járomba, millyen ügyességgel indítja állítja meg, 's igazgatja azokat jobbra balra gyenge szavával 's úgy szólván minden testi erő nélkül. Gondolja meg ezt a' ki szeret gondolkodni. — A' fontosabb és nevezetesebb vétkezés engedtlenség fölsőség elleni rugódozás esetében ott van a' törvénytörés a' főtisztség, oda kell a' bűnöst küldeni, — ha ott megbüntetik, ha félig holtra veretik is, az ispány lelki hatalma, tekintete 's mi mindezeknél drágább személyes bátorsága mentve van. Még a' legdurvább miveletlenség idejében sem büntették 's ma sem büntetik a' félig vad nemzetek is a' rendes hóhért.

4. §. Az al-gazdtiszt kötelességei önmagára nézve,

Ne nevedd felebarátom, ha ezen cikkelyt olvasod. Keresű, de tagadhatatlan igazság, hogy valamint minden ember ön magát mindenek felett szereti, úgy gyakran önma-

gának . legközvetlenebb kártévője , ellensége és veszedelme . A' tudósok a' theologusok szintugy mint a' philosophusi tanítók kikeltek minden időben az önzés (egoismus) ellen ; azonban még is csak mi vagyunk és lehetünk minden viszonyainknak iparkodásainknak sőt még gondolkodásainknak is középpontja . A' legrégebb tudósoktól maradt reánk ezen közmondás : Qui sibi malus , cui bonus ? ; 's a' keresztyén hitnek második alaptörvénye nyilván így szól : szeresed felebarátodat mint tenn magadat . Isteni üdvözítőnk és tanítónk tehát már emberi természetünkből folyó elvünknek , 's cselekedetünk sinórmértékének elesmerte az önszeretetet , melyet parancsolni fölöslegesnek tartott . Kitészik innen hogy ezen ellenkezésből az önszeretetnek félreértéséből 's a' léteünk fentartására annyira szükséges önszeretetnek az olly magában vétkes és sok gonosz tettekre csábítható önzesseli összezavarásából származtak számtalan eltévelyedések . Ezen eszmének további fejtegetése inkább az erkölcs-tanító könyvekbe tartozván , itt csak azt jegyzem meg rövideden , hogy a' keresztyén vallás valamint minden józan philosophia által parancsolt felebaráti szeretét elvéből indulván ki , ha igaz , hogy minden egyes embernek szoros kötelessége saját életének és lételének fentartása , épen olly szoros kötelessége mint társaságban élő okos teremtésnek mennyiben tőle telik , felebarátja életéről 's jóllétéről is gondoskodni . Mert valamint ő méltó joggal követelheti polgártársaitól a' saját fentartására 's védelmére ne talán szükséges lelki és testi erejöknek használatát , — mivel ezen jog már a' társasági élet eszméjéből közvetlen következik ; épen ollyan köteles ő a' szükség esetében a' kölcsönös segítségre , polgártársai sorsábani tetteges részvételre . Csak értsük de okosan saját hasznunk mellett felebarátunk hasznát is , 's ne sajnáljuk tettegesen gyakorlaiba hozni , mit igazságosnak elesmertünk , akkor nem kell óriási erő , nem kell költői áldozat hogy polgártársainkon béke idején segítsünk . Felebarátunk java és boldogsága a' miénkkel szoros kapcsolatban áll , ha világtörténeti fontosságú veszélyek környezik hazánkat 's mindennémü áldozatra felszólítnak kövessük azon dicső férfiak példáját , kik a' háború vagy országos nyavalyák , vízi vagy tűzi veszélyek alkalmával magokat olly példás elszánással kitüntették , keveset gondolván vele fogják e' - a' hirlapok neveinket 's tetteinket harsány szavakkal kürtölni , saját keblünkben keresvén és találván fel nemes tetteink legdicsőbb jutalmát .

Az önszeretetnek , a' józan ész és tiszta erkölcsiség há-
tárain belől gyakoroltatva , üdvös következményei tagadha-

tatlanok, a' lelki és testi jóllétnek multhatatlan feltétele az. A' vétkes önzésnek pedig átkozott fajzatjai másoknak sem személyét sem vagyonát nem kímélő rabló indulat, a' szerencsejáték dühe, az uzsoráskodás az ezekkel lelki rokonságban lévő rágalmazás, lejhéjazás, hazugság. Ezeket előre bocsátván az algazdatiszt maga iránti kötelességeit három tekintetben vesszük fel tudnillik: az élet kéje, a' házi gazdálkodás, és a' lelki kifejlődés elveiből indulván ki, 's mind ezeket három különös rövid cikkelyekben szándékunk fejtegetni.

5. §. Mi az élet kéje?

Furcsa kérdés, gondolják magokban némelly algazdatisztok. Fölösleges beszéd morogják némelly főbb tisztok mintha úgy is nem eléggé hajhásznák kivált fiatalabb altisztjeink az élet kéjeit vagy gyönyöreit. De épen itt a' bökkenő. Az élet kéjeit nem szükség túl a' rendin hajhászni.

Voltak olyan idők régenten mellyekben a' birtokos urak vagy uradalmi főbb tisztok a' félig vak, félig néma altiszteket szerették, kik éjjel nappal csak az uradalom dolgai után jární látszottak; de épen ezen időkből tudok én sok példákat, hogy az efféle altisztí, kendekek sokszor magát az urat úgy szólván zsebökbe tették, magoknak nevezetes jószágokat szereztek. Hála istennek korunk szelleme e' tekintetben is javult. Birtokos urak és uradalmak igazgatóji nem tiltják szorgalmatos al-tisztjeiktől az élet kéjét, társasági multságokat, csak okkal móddal, 's ne a' mértéken 's határon túl élveztessenek azok; valamint az sem irigylik, miről más cikkelyekben bővebben lesz szó ha al-tisztjeink magoknak valamint szereznek, 's szerencsés és takarékos házigazdák.

Én az élet kéjjei között első helyre teszem az egészséget. Tudom sokan ismét feleslegesnek tartják ezen tárgyrol értekezni, pedig a' dolog komolyabb és több oldali megfontolást érdemel. Valamint maga az ember kettős lény testi és lelki, úgy jodlétére is megkivántatik multhatatlanul a' testi és lelki egészség.

A' testi erő és egészség átaljában minden mezei gazdának különösen pedig a' birka - ispánynak annyira nélkülözhetetlen folyvást szükséges kincs, hogy a' ki ezzel nem bir ne lépjen gazdatiszti pályára, maradjon az író-asztal mellett, vagy válasszon valami testi erejéhez mért mesterséget. Ha ezen drága kincsnek a' természet és a' szerencsés

születés birtokába juttatott bennünket, megőrzésére, fentartására mellőzhetetlenül megkívántatik a' mértékletesség, ételben és italban, 's mindennemű mulatságokban; továbbá az idő minden viszontagságainak az élet sokféle sanyarúságainak megszokása, a' testnek némi megedzése, megkeményítése, folyvásti munkásság néha még éjjel is. Ezek azon legbiztosabb eszközök, mellyek a' test egészségét fentartják, erejét a' gyakorlás által nevelik az elpuhulástól megójják. Ki szólhat ez ellen józan észszel? Ti pedig fiatal barátim ha ezen néhány szavaimat figyelemre méltattátok, gondolkozzatok tovább felőle, szabjátok hozzá magatokat 's örvendezve fogjátok tapasztalni hogy azon rendszabások, mellyekre benneteket a' törvény és az iskola tanított, 's a' vallás serkentget, a' dajkálkodó természet és józan ész szavai 's testi lelki jóllétünknek rendíthetetlen alapjai.

Anima sana in corpore sano. Egészséges testben lehet csak a' lélek egészséges. De a' lélek jóllétéhez a' test egészségén kívül szinte három dolgok kívántatnak: a' lelki csend vagy nyugalom, a' bátorság, 's a' lélek fejlődése az olvasgatás által,

Az elsőt csupán a' tiszta erkölcs és szeplőtelen magaviselet által szerezhetni meg, kötelességeinknek hiven teljesítése által mind hivatalunk körében mind házi és polgári életünk más körülményeiben. A' mi a' testre nézve a' mértékletesség, épen az a' lélekre nézve a' csend és nyugalom. Csak az ilyen erős alapon nyugvó lelki csend szerezhethi meg bennünk a' világnak minden kincseinél drágább belbecset és belerőt, melly a' szerencse minden változásait, a' megbántásokat, üldözést, ellenségeskedést igazságtalanságot, még az inséget is erős lélekkel eltüreti velünk, 's elébb utóbb még sorsunkon is diadalmaskodtat bennünket.

A' mi a' testnek az azt megkeményítő szoktatás, épen az a' lelkünkre nézve a' bátorság. Egy ispány ki a' mennydörgés elől elbúvik, éjjel magánosan a' szántóföldre vagy az erdőre menni nem mer. vagy néhány szegény legényekkel találkozáván tőlök elfut. nem egyéb gyáva haszontalan embernél, 's gazdatisztségre egyáltalában haszontalan.

Az olvasgatást üres óráinkban kell gyakorolni, mellyek egyszer máskor vasárnapi és ünnepi napokon a' téli hosszú estvéken, a' nyári rekkenő melegben midőn a' munka is nyugszik előkerülnek. Az olvasás olly szükséges és jóltévő a' lélekre nézve, mint a' mozgás és gyakorlás a' testre. Jól tudom hogy sok ispány megvénült olvasás nélkül, üres óráit alkalmas puztáján ivással, pipázással, kor-

helkedéssel töltvén; de melly szégyen volna az algazdatisz-
tektől is némi tudományos miveltséget követelő jelenkorunk
szellemétől hátramaradni. De mit olvassunk? kérdeni fog-
ják némellyek. Minden czélszerűleg választott olvasmány va-
lóságos tápláléka a' léleknek; erkölcsi, tudományos és mu-
lattató munkákat váltakozva ha olvasgattok üdvös következ-
ményeit örömmel tapasztalandjátok. Főrendeltetésekről azon-
ban el ne felejtkezsetek, a' jó gazdaság - tanító könyveket
különös figyelemmel forgassátok olvassátok.

6 §. Gazdálkodás, házasság, mivelődés.

Csak okos és takarékos házi gazdálkodás által tehet
az al-gazdatiszt szert az élet kényelmeire. Ezen rövid alap-
szabályban minden meg van mondva. Sem a' magános tor-
kosság, sem a' társasági tobzódás nem fér ezzel meg; tiltja
ez a' fényűzést a' köntösökben, házi butorokban, kocsik-
ban, lószerszámokban, 's több effélékben való czifrálko-
dást. Ez okból még a' sokak előtt annyira kedves lócsizár-
kodást is kárhoztatott. A' vásárookra való szüntelen járás sok
drága időt megemészt, a' becses lovak próbálgatása, fitog-
tatása, nyerekedési törekvések sok munka és fáradság, sok
gazdatiszti kötelességek elmulasztását eszközlik; 's minél na-
gyobb szenvedelemmé válik ez valakiben, annyival teteme-
mesebb az idő pazérlásból, a' munka mulasztásból szárma-
zott veszteség. Az efféle nyerekedést más tisztességesebb és
igazságos foglalkozások eléggé kipótolják, minéműek a'
házi és mezei gazdálkodás több ágaiban a' szarvas-és apró
marha-és sertéstenyésztés, vaj-és zsirkezelés, kerti vetemé-
nyek termesztése, gyümölcs aszalás befőzés, len kender
termesztés, szövés fonás, 's több itt hamarjában elő nem
számlálható, több vagy kevesebb hasznot hajtó házi foglal-
kozások. Mind ezeknek czélszerű és nyereséges folytatá-
sához okvetetlen szükséges egy alkalmas, az az értelmes
és hű házastárs, egy derék feleség.

El nem hallgathatom e' helyen bár akárki mit mondjon
mint alapos javallatomat a' házodást 's bátorkodom ezen
cikkelyt különösen ifju és nőtelen olvasóim figyelmébe
ajánlani; mert valóban boldog azon gazdatiszt, ki miután
csak egy falat bizonyos kenyérhez jutott is minél előbb egy
magához és állapotjához illő nőt szerezhet, 's ez nem épen
olyan nehéz mint sokan gondolják, ha józan ész, termé-
szeti okosság, szerénység, kevéssel megelégedő, fen nem
héjjá zó lélek lakozik a' férfiú keblében.

A' földésznek a' falusi vagy mezei lakosnak közelebb levén az egyszerű de boldogító anyatermészethez, szükségei és kellemei is egyszerűbbek kevesebbek, és kevesebbe kerülők, mint a' mesterkézett viszonyokkal küszködő városi embereknél. Ki nevezetes vagyon nélkül nem mer feleséget venni, az a' házasságot mellynek a' szív legszentebb érzelmeinek kellene alapulni, nyerekedéssé-speculatiová változtatja. Kell ugyan a' tisztnek is gondoskodni a' vagyonkeresésről akkor még inkább ha feleséget választ, de a' mindkettőjük boldogítására szükséges házassági tulajdonságok a' feleség részéről hála Istennek sem olly sokból nem állanak, sem nem olly felette ritkák. Ha az érintett tulajdonokkal bíró gazdatiszt egy ép egészséges testű, vidám, élénk, jámbor életű rokon érzelmű ügyes takarékos asszonyra talál, boldog és boldogító a' házasság. Számptalan tapasztalásom szerint minden földmivelésből élő férfi ha a' legszükségesebb életre valókkal el van látva, ha a' szükség és inség ellen biztosító kenyere, fája lakása van, az említett tulajdonokkal bíró nevével, ha egy garast érő hozományyal sem dicsekedhetik is az, szerencsésen és megelégedve élhet. Igaz a' mellett hogy ha említett tulajdonin kívül a' menyasszony atyai házából valami jószágocskát, marhát hasznos bútort vagy szerszámokat, vagy kamatoló tőkejegyet hoz az nem árt semmit, 's takarékos gondviselés és ügyes kezelés mellett előre ki nem számítható hasznot hajthat. De a' csecebecsék, czifraságok, sőt — érettebb megfontolás után őszinte kimondom még a' nevezetesebb mennyiségű készpénz is (ha mindjárt gyümölcsözővé nem válhatik) inkább kárára válhatnak mind kettőjüknek különösen 's legtöbb esetekben a' férfinak, mert az ilyen nő — minél szebb vagy miveltebb annál veszedelmesebb, bár melly nyájas szerelmet mutasson eleinte, gazdagon neveltetvén többnyire már oda haza elkényesztetve elpubulva a' gazdatisztnebe annyira megkivántató erények főleg, munkásság és takarékoság nélkül megy férje házába, 's munkás, vidám, állandóul hív házastársat alig várhatni belőle. Hát ha még a' gazdag leány ifjasszony létére ön esze szerint igazságosan követelt tekintetes asszonyi czímre, fényes multságokra, 's más úri hiábavalóságok utánozására vágyik: már akkor bizony felfordul a' házi kormány, 's én részemről semmi rosztól felelni nem fogok. Kéresse meg tehát a' házasulandó gazdatiszt inkább egy más gazdatiszt leányát, ki egy derék anya mellett hasonló állapotban a' házi munkásságot, gondosságot, takarékoságot korán meg-

szokta, mert valóban sokszor bár nem mindég bebizonyosult közmondás: a' milyen az anya, olyan a' leánya; azért hát nézd meg az anyát úgy vedd el a' lányát. Nem ellenzem birka-ispány uramnak azt is hogy feleségül különös vonzódásból a' magáénál alsóbb ranguak közül válasszon feleséget p. o. polgár, mesterember, molnár, házsonbérlo vagy épen valamely becsületes parasztszaládnak jólnevelt leányát; ha magaviseletében 's társalkodásában egy kevéssé bárdolatlanak látszanék is az eleinte, ne essék eránta kétségbe, egy értelmes és szerető férj társaságában megismer az apránként ha elegendő természeti józan észszel 's a' jóra és szépre fogékony szivvel ruházta fel a' természet. De a' tek. directorné szakácsnéját, vagy a' mélt. uraság szobaleányát semmikép ne vegye feleségül kedves ispány uram, ha még olyan szép volna is mint a' görög Helena, sőt ha kincset 's hivatali előléptetést hozna is magával. Hogy most egy kevéssé bővebben papoltam a' tárgy természete és érdeke hozta magával, mert bár kérdezzük meg az uradalmi tiszték közül az éltesebbeket, kiknek, annyokat testvérjeket vagy valami más biztos atyafi özvegyet, házoknál tartani szerencsájök nem volt, és fogadott szakácsnéra, gazdasszonyra vagy a' mi legrosszabb valami balszövetkezésű személyekre voltak kénytelenek házigazdaságokat bizni, milyen volt éltek folyamajja, volt e megalégedésük, gyarapodásuk. Vannak jól tudom itt is kifogások, hiszen vagyon fehér holló és fekete hattyú is, de a' szabály áll, mi szerint a' gazdatisztnek mulhataflan szükséges a' feleség; szerencsés vagy szerencsétlen választásának fontos befolyása van a' gazdatiszt egész életére, külső körülményeire, anyagi jóllétére valamint lelke csendességére, kifejlődésére, általános miveldésére is. Lehetetlen tehát ezen fontos és criticus állapotot több oldalairól rövideden nem érintenem, körülményes és kimerítő fejtegetésébe azonban ha ereszkedni akarnék, 's csak annyit szándékoznam is előadni, mennyire saját tapasztalásaim terjednek, egy egész könyvet tölthetnek be. Vessünk tehát egy komoly tekintetet a' férfiúi viszonyokra és köteleességekre is, mellyek között első, hogy ő is feleség jóllétét, kényelmét, 's remélhető gyermekei biztosítását szivén viselje.

Ez okáért valamint egy felöl köteleessége tehetségéhez képest azt az élet gyönyörűségeiben és kényelmeiben, a' tisztességes multságokban részeltetni, ugy tartozik másfelöl minden felesleges költségektől, pazérlástól, ruhákban bú-

torokban 'stb. való fényüzéstől a' búcsúk, vásárok, pletykáló társaságok látogatásától visszatartóztatni, mindezekben azonban a' tulságot, feleslegest, a' szerfelettit, 's a' házi gazdálkodásra nézve olly veszélyes hatásu mértékletlenséget értvén: mert azon viszonyok, mellyekben tisztársaival és szomszédjaival él még faluhelyen sőt a' pusztákon is megkívánják hogy mind mások családi ünnepélyeikben, és társalkodási gyülekezeteikben részt vegyen, mind atyafiainak, barátinak, tisztársainak, szomszédjainak tisztességes multságokkal viszont kedveskedjék. — Egy okos házi asszony az ilyeneket kevés költséggel; még is elegendő kellemmel és izléssel véghez viszi, lelkes társalkodási ügyességével, vidám nyájasságával minden okos követelésnek inkább megfelel, mint a' sok ide 's tova kocsikázással, tobzódással a' maga lakásán. Ha azonban találkoznék egyszer másszor valaki, ki nagyobb pompát, fényesebb lakomát, drága külföldi csemegéket vagy borokat kívánván a' vendégségből elmarad, barátságosan sugom fülébe a' gazdatisztnak: azon semmit se törődjék, sőt inkább örüljön magában, egy olly finnyás vendég elmaradásában semmi kár, sőt inkább minden okos főtiszt és uraság előtt nyerni fog, figyelmet, 's valódi bizodalmat gerjesztvén maga iránt, egyszerű és takarékos háztartása által sokkal inkább, mint ha ellenkező akármí dicsőségü hire terjedne.

Végtére ne vegye senki rosz neven, mert személyt nem, csak tárgyat kívánok érinteni, 's el nem mulaszthatom az az algazdatisztnak 's családjának különösen lelkére kötni, hogy semmi némű szerencse-játékot, még az ugy nevezett commercialis játékot is sok pénzbe soha se játszóék.

Csudálkozásra méltó valóban, hogy a' főtisztek és uradalmak e' tekintetben mind eddig hathatósabb lépéseket nem tettek, 's számadó-tisztjeiket a' szerencse játékoktól keményen el nem tiltották. Hogy lehet valaki biztos tiszt, igaz házastárs vagy jó atya, ki felesleges pénzecskejét, sőt néha a' mulhatlan szükségest, gyakran pedig a' másét is akár nyereség-vágyból, akár hiuságból kockáztatni nem átalja?

Nem hiszem hogy lenne valaki, ki ezen észrevételeimet 's figyelmeztetéseimet józan észszel gáncsolhatná, 's még is hány magokat érett eszűeknek tartó emberek vagnak kik a' szerencsejáték-üzés veszélyes bűnében lélekeznek, bár magokat e' végett gyakran kárhoztatják, 's a' megtérést százszor, — de sikeretlenül felfogadják. Erre nézve nincs más mód, minthogy a' gazdatiszt már serdülő fi-

atalságában ezen vétektől szorgalmatosan őrizkedjék, soha senki kedvéért szerencse-játékba ne ereszkedjék, 's attól mint akármely ragadó nyavalyától féljen és irtózzék. Ki ezen intéseket füstbe ereszti, bizonyosan megbánja, ki pedig hiven követi elébb utóbb önmeggyőződéséből áldani fogja ezen javallatokat.

Most lássunk a' birka-ispány különös kötelességeiről.

7. §. A' birka-ispány hivatal folytatása rendszeres értelemben.

Azon gazdatiszt, kire valamely terjedelmesebb birkatenyésztés bízott, iparkodjék a' hivatalához szükséges ismeretek megszerzésén; itt felteszem róla hogy részint az olvasás, részint irnoksága alatt a' szorgalmatos figyelem útján a' mezeigazdasági gyakorlattal általában, különösen pedig annak ezen nevezetes ágával, a' birkatenyésztéssel a' lehetőségig megismerkedett, valamint az uradalom igazgatási rendszerébe is be van avatva. Mivel tehát a' birkatenyésztés elintézése az aklok vagy istállók felállítása, legelő és takarmányok elrendelése, a' marhák mennyisége és minéműsége, faja, nemzése és nemesítése egyedül a' fő-tisztséget illeti, mind ezekről e' jelen iratomban, mint csak a' fő-gazdatiszteteket érdeklőben nem szólhatok, csak azt akarom még egyszer említeni, hogy a' Bévezetésemben dicséért Balásházy ur könyvét: „Gyűjtemény a' birkatenyésztésről“ szorgalmatosan forgassák, 's mit munkám következő cikkelyében, mint ne talán ahhoz adandót, vagy azt igazítandót találandanak, azt méltó figyelemre és fontolóra vegyék.

A' hivatal folytatását illető dolgokat. itt röviden három szabályokba foglalom be. Első ez: A' felebbvalóktól vett parancsokat egy rendes jegyzőkönyvbe (protocollum dispositionale) pontosan, folyvást és azonnal iktassa be. Csak így és nem másképp emlékeztetheti magát időről időre a' megteendőkre, így felelhet meg pontosan hivatalának, ezen jegyzőkönyvet szorgalmatosan forgatván. Ide tartoznak minden ugy nevezett normálisok az étetés rendje és kiszá-bása, a' bárányok öreg birkák, kosok jegyzéke, háगतási lajstroma 'stb., mellyekre nézve csak nem minden uradalomban vagy gazdaságban különös szokások divatoznak. Második: a' számolás-vezetés módja, rendje, mellyet a' földesnr, vagy az uradalmi fő-tiszt, vagy más fennálló kormányzó testület (administratio collegialis) adott ki és rend-

szerezett, 's mellyhez magát birka-ispány uramnak tartani szoros kötelessége. Mutatványait a' lajstromokat, a' kiszabott időre pontosan elkészítse, velek tunyaságból vagy könnyelműségből ne késsen, 's tisztsége kezdetétől fogva csak egy napot se hibázzon, lemásolni se restelje azokat, 's a' másolatokat magánál megtartani. Csekélységeknek látszanak ezek, de ezen csekélységek elmulasztása, melly zavarodásba hozta már sokszor az uradalmi főbb tisztteket.

Tisztársaival előfordulandó közlekedések alkalmával a' küldés bizonyítványát maga részéről, a' visszatérítendő nyugtatványt pedig a' másik részről semmi kifogás mellett el ne mulassza, se el ne engedje, semmi némü eltérést a' fennálló rendszertől vagy a' felsőség parancsolatitól se el kövessen, se el ne szenvedjen, meg csekélyebb érdekü tárgyakban se annival kevésbé a' fontosabbakban. Jobb ma a' harag, mint hólnap a' bánat, mert ha csak egyszer is engedékeny maga vagy tisztvársa iránt ezen tekintetben, majd többször is megtörténik az, 's mielőtt észre venné, olly zavarba, szégyenbe, sőt kárba is döntheti magát, mellyből talán soha se fog kiverekedhetni, azért kedves ispány uram, szemesnek való a' játék. Szoros rend és szigorú pontosság legyen hivatala minden viszonyaiban átaljában különösen pedig számadásai elintézéseiben, vitelében sinor mértéke; ám gúnyolják némellyek pedant szörszálhasogató nevezettel.

Közlök még egy harmadik szabályt is mint magam találmányát, legalább annyiban, a' mennyiben azt semmi gazdasági író tanításaiban nem olvastam, sem mások által arra nem oktattattam, melly a' gazdatiszt saját naplókönyvéből áll. Naponkint tudniillik elmulaszthatatlanul híven és igazán a' lehetőségig körülményesen feljegyez az ember minden a' maga körében történt, sőt némelly nevezetesebb vidéki eseteket is szabad nem erőltetett írásmóddal csupán saját használatára, 's ha több napokon által a' feljegyzésben akármelly ok vagy körülmény megakadályozta, el ne mulassa a' hijányt legelső üres órájában még az álom feláldozásával is kipótolni; még utra is magával hordja ezen napló-könyvet, nevezetesebb multságait, bajait is rójjá fel abba.

Azon szerfeletti örömmön és gyönyörűsögen kívül, mellyet az illyen naplókönyvből mindenki merit, az önismerét és önoktatás, valóságos kincsének tekintethetik az, mellyben mint valamelly tülkörben csekélyebb, fontosabb körülményeinket, azoknak rugóit, mellyeket az idő folyamata emléke-

zetünkben rendesen kitöröl, késő vénségünkben is szemlélhetjük, sőt néha komoly 's a' törvény előtt is hiteles bizonyítványokat is szerezhetünk abból magunk és mások részére, ha oly szoros rendszerrel, 's pontossággal vittük azt, hogy tartalmára bátran esküdhetünk; melly végre külső formáját előadni tanácsosnak tartom.

Rendesen összefűzött, se nem igen nagy, se nem igen kicsiny és egy forma vastagságú több kötetek készítessenek e' végre. Minden lapnak egyik szegletében az esztendő, — közepén a' hónap, — egyik szélén pedig a' napszám jegyzetik fel, aláírván ha tetszik a' levegősúly — és hőmérő (barometrum és thermometrum) állását, az időjárást, annak változásait pedig okvetetlen, hol körülményesen, hol csak egy szóval, jég, eső, hó, mennydörgés.

Főtartalmát a' könyvnek természetesen a' gazdatiszt állapotja és foglalkozásai teszik, azután következnek a' hivatalával összeszövetkezett, vagy más mellékes történetek, mellyek mellett nem árt ha p. o. a' megszámlált vagy kimustrált, az ellett, vagy herélt bárányok, a' betakarított szeker széna, vagy gabona-kereszt száma is beiktatatik, legalább egy uttal tisztí naplót is visz, melly némelly helyeken nyilván meg van parancsolva. Ezekután saját elmékedéseit, észrevételeit, vagy akármelly érdekes emlékezetességeket jegyez fel, 's ilyen módon oly irományt készít magának, mellyből idővel több gyönyörködtetőt és oktatót olvashat mind magára mind maradékaira nézve, mintsem akármelly könyvtárból meríthetne.

Ha azonban némelly saját érzelmeit 's elmékedéseit a' mások kíváncsisága elől titkolni akarná, könnyen gondolhat ki magának rejtett jegyeket vagy betüket, legkönnyebben ha az önhangzókat, bizonyos és állandó de csak maga előtt lévő módon egymással felcserélgeti, így maga könnyen fogja érteni azt, mi mások előtt örökre rejtve marad. — A' hivatalos jegyzések pedig közönséges módon írva, az uraság vagy főtiszttség előtt is mindég dícséretes bizonyítványai maradnak iparkodásának és rendtartó pontosságának. — Bizonyos vagyok benne 's gazdatiszt olvasóim is által fogják látni ha tanácsomat követendik, hogy ezen egész munkámban érdekesebbet és hasznosabbat nem adtam elő ezen szabálynál. Minden gazdasági altiszt, ha ezen javallatomat betű szerint teljesíti csak tíz év lefolyta után is áldani fog engemet érette.

8. §. A' birka-ispány kötelességei alattvalóihoz.

Egyik a' másíknak sulyka, azt tartja a' közmondás, és ámbár az uradalom, vagy az igazgatóság midőn birka-ispányt állít hivatalába, arra is számot tart, hogy tudományának a' birkatenyésztésben hasznát veendi, fő czélja még sem a' volt, mert a' szorosabb értelemben vett szolgálót a' birkatartás ellés és tenyésztés 'stb. körül a' birkástól, és annak cselédjeitől kívánja.

Néki nem fő rendeltetése arra ügyelni hogy az illető parancsolatok körében végrehajtassanak, ezt a' birkás mester, vagy épen a' szükség esetében kiküldendő írnök által is el lehetne érni. A' mindenkori és folyvásti vigyázat az egész majorra, hiv ügyelés az uradalom vagyonára, a' marhára takarmányra, mind ezeknek jó rendben tartása védelmezése, főkép pedig hogy mint sulyok hasson az alattvaló szolgálak, cselédek, béresek 'stb. toglalkozásaira, fő czélja hivatalának.

A' birka-ispány mint ilyen saját körében fő-rendör, fő gondviselője az épületnek, szerszámoknak, minden mezeigazdasághoz tartozó eszközöknek és tárgyaknak, felvigyázója alattvalóinak. Mindezekről külön czikkelyekben szükség értekezünk.

9. §. A' birka-ispány mint körében fő-rendör.

Kétségen kívül tudni kell a' birka-ispánynak mindazokat, mellyeket e' tárgyban az ország kormánya, a' tartományi igazgatóság, a' vármegye, az uradalom, a' helybeli hatóságok rendelnek; szükség azonban itt ezeket is érinteni.

A' szegény mezeigazda mindenfelől és mindig, éjjel és nappal körül van véve különféle veszélyektől, mellyek között legrémitőbbek azok, mellyekkel a' természeti dűlő elemek olly sokszor fenyegetődznek. Ha a' majorok és birka-istálló szerencsés fekvésőknél vagy rendes elintézésőknél fogva a' vízi veszedelem ellen bátorságban lehetnek is, annyival félelmesebb helyzetők a' tüzi veszedelemre nézve.

Be vagynak-e az épületek, a' takarmány 'stb. az újabb időkben divatozó, biztosító intézeteknél írva, vagy nincsenek, nem az ispány gondja; mert a' biztosítás esetében is mindig szoros kötelessége azokat egész tehetségével őrizni, védelmezni. Mert ha az épületek becsü-ára megté-

ritetnék is az uradalomnak, a' netalán a' marhákban, vagy emberéletben történhető kárpótlás sem követelhető sem lehetséges, 's ha az elégett épületek helyre állítása a' költség tekintetéből nehézséget nem okozna is, a' munkások részéről idő- és erő- ráfordítást csakugyan kívánna, mi a' mezőgazdaság több ágaiban kétségkívül fogatkozásokat szülne, 's mellyeket a' biztosító intézet legfeleslegesebb pénzbeli segedelemmel sem volna képes kipótolni. Inkább óvakodjunk tehát minden módon a' tüzi veszélytől a' folyvásti vigyázat és legapróságosabb figyelem által, minthogy némi pénzbeli kárpótlás mellett ezer fájdalom, baj, inség érjen benünket. De mit tehet a' birka-ispány a' tüzi veszély ellen, vagy a' veszély esetében?

A' mennykő ellen van ugyan mesterséges mentő készület. De azt felállítani költségbe kerül, 's csak az uradalom vagy főtisztviselés rendelésétől függ, 's nem is gondolható, hogy minden istállón 's félszeren legyen alkalmazva, és ha a' legmagosabb épületek mint a' gabonarakar, templomtorony, urasági emeletes házak 'stb. esnének is közel mellyek a' mennykővet magokhoz húznák, 's mennykő-vezetővel el volnának is látva, ott van a' sok széna szalmakazal, asztag 'stb., mellyekbe szintugy leüthet a' villám, 's a' tűz rólok elterülvén, a' kármentesített épületeket is hamuvá égetheti. Azért tehát minden mennydörgéskor talpon légyen az ispány, tartson mindent előre készen, létrákat, villákat, vizzel tele hordókat, azokhoz rendes oltó vedreket, pokróczokat, ponyvákat, és ha vagyon, állandóan jó karban tartott tűzfeckendőt. Mind ezek mellett a' nyugott elme, hideg vér, és lélekébrenlét felette szükséges, hogy mint főrendőr mindent szemmel tartván, hathatos és célirányos rendeléseket tehessen, 's tétovázása lár-mája 's káromkodása 'stb. által, a' külömben is megrémült 's felriadt népet zavarba ne ejtse. Ha tehát az előjelek közelgő égi háborúra mutatnak, majorja körül maradjon, a' távol eső birka-csapatok iránt, a' szükséges rendeléseket megtegye, a' legföltöbb helyen tartózkodjék, a' mentőeszközöket vizsgálja, embereit rendben tartsa, a' netalán bekövetkező égi háborút nyugott lélekkel bevárja. Ha éjjel közelget a' veszélyteljes felhő, még ha messziről dörög is keljen fel, gyújtson gyertyát, költse fel embereit is, 's valóban nem árt ha az összegyülteket közös imádság által ébreszti, bátorítja, maga előttök fennszóval imádkozván. A' kegyesség mindenre hasznos, úgy mond az irás.

Bartosagh emlékez.

Hiszem, hogy következő néhány soraim sok olvasóimra nézve épen feleslegesek lesznek, 's csak azért iktatám azokat ide, hogy feledékenységgel, figyelmetlenséggel ne vádoltassam egy ilyen zavaros állapot aprósabb körülményei iránt. Minden tisztviselő átaljában, de különösen a' pusztán lakozó birka-ispány minden nevezetesebb irományait, pénzét, drágaságait egy helyre rakva tartsa, valamint a' gazdaszszony is drágább ruháit, ékességeit egy ládába zárva, hogy a' netalán hirtelen rohanó veszély esetében a' lángok prédájává ne legyenek azok. Ha ezt történetből elmúasztották, vagy valamely esemény által zavarodásba jöttek volna, most az ideje a' már közelgető, de még távol lévő mennydörgés alatt helyre hozni, mert ha egyszer fölöttünk dörög az ég, késő talál lenni.

Igy várja be a' mennykő beütését, mi ha csak ugyan megtörténik, teljesítse híven minden kötelességeit, 's viselje magát úgy, mint egy ügyes és bátor vezér a' csatában. Ennyit mondani úgy hiszem elég. Ha veszély nélkül átvonult a' fenyegető vihar — hála Istennek, mindnyaján visszatérhetnek nyugodalomra, de ispány uram minden esetre a' legutolsó legyen, ne sajnálja az ébren töltött órákat, sőt inkább kövesse serényen és mindenkor javaslatimat.

Egy dolgot akarok még említeni, melly bár mi közönös és mindennapi történet, még is talán nem jut mindenkinek eszébe, kivélt a' veszedelem idején. Tudjuk hogy átaljában a' marha, különösen pedig a' juhféle háziállatok az égő akolból magoktól ki nem mennek, sőt inkább akár mi hajtogatás mellett inkább a' tűzhöz sietnek. Egyszerű, és hideg vérrel véghez viendő mód a' juhokat az akolból kicsalni abban áll, hogy egy legény kezébe vévén a' vezérharangot vagy a' kolompot, kongassa azt az ajtónál, hátul egy másik legény forogjon, de nem szerfelett sürgetve vagy káromkodva, kis kutyáját ngatásra ingerelje, majd megindul a' nyáj, a' vezér ürü ajtó felé megy, 's mentve lesz az egész utánna tudó nyáj.

De nem mindég az égi tűz okozza majorjaink körül a' tüzi veszedelmet, ez csak többnyire nyáron, akkor is ritkán történik; többször okozza azt a' gondatlanság 's a' rossz emberek gonosz indulatja. A' hív és szorgalmatos gazdatiszt tehát arra fordítsa minduntalan figyelmét, hogy az ezernyi gondatlanságok, vigyázatlanságok, néha gonosz indulatból származható veszedelem megelőztessék, elhárítassék, vagy származásának első pillanatjában elnyomattassék, ne hogy csekély szikrából, egy pillanatnyi vigyázatlanságból vé-

getlen pusztulás, kiszámolhatatlan szerencsétlenség eredjen. Kemény büntetés, vagy kétségbeesés a veszedelem idején mind haszontalan, előre kell vigyáznunk a legcsekélyebb körülményekre is figyelmeznünk, ha tisztviselői nevünknek, 's hivatalunknak, Isten és emberek iránti kötelességünknek meg akarunk felelni; mezitelen gyertyával, kupakolatlan pipával az udvarban járni szorosan tilalmaztassék, annyival inkább pedig az aklokban és istállókban; legyen tehát elegendő és jó karban tartott lámpás minden majorban. A' kémények rendesen separtessenek, a' hol csak lehet czéhbeli, évenként fizetett, 's ugyan azért szoros felelet terhe alatt lévő kéményseprők által. A' hol szalmával sütnék, főznek és fűtenek, kétszeresen vigyázni és vigyáztatni kell a' pernyére, nehogy a' tökéletes kialulás előtt az udvarra hordják azt. A' hamut se padlásokra se sövény mellé ne legyen szabad önteni. A' nyomtatók, pásztorok távol az akloktól és csak szél alatt tüzeljenek. Ha az asszonyok a' szabad ég alatt tüzelnek, ha disznót perzselnek, dudvát csombékot, kukoricaszárat égetnek, ispány vagy legalább hajdú felvigyázata nélkül ne történjék az; több efféle óvakodások szükségesek a' rettentő és kártékony tüzi veszély elkerülésére, mellyek azonban könnyen eszébe jutnak annak, kinek kötelessége igazán szíven fekszik. De mindenek felett vigyázzanak ispány-uramék a' dohányozásra. Ki nem tudja, melly szörnyű veszélyek származtak már a' dohányozás körüli vigyázatlanságból? De azért a' dohányozást kárhozhatnánk e általjában, melly annyi ezereknek szenvedelme, 's kedvellőinek olly kényelmes időtöltést szerez? Hát a' boritalnak hány vigyázatlanok lettek áldozatai! Itt csak a' vigyázat szükséges, kemény büntetés alatt tilalmas legyen tehát a' pipázás, kivált mint említők, kupakolatlan pipából az udvaron istállóban szérüskertekben, sőt még a' padlásokon is; melly rendelés azonban csak akkor lesz foganatos minden cselédek előtt, ha maga ispány uram és minden akármirangú vendégei is szorosan ahoz alkalmazkodnak. — Verba movent, exempla trahunt. — a' szó indit, a' példa pedig maga után húz.

Más nemű veszély fenyegeti az uraság javait a' tolvajok, a' zsványok részéről. Jóllehet a' birkák a' rendes majorokban nincsenek annyira kitéve a' tolvajoknak, mint a' lovak az éjjeli legelőn, a' szarvas marha a' berki zombékok között, a' sertések az erdőben, még is megtörténhetik, hogy valami váratlan vendég éjjel a' birka-ispány tanyájára lopózkodik. Azt gondolhatnánk, hogy az ilyen

látogatásoktól hív komondorjai bátorságának és jó fegyverességének híre megőrzi, de ha mégis megtörténik a' váratlan eset, az ispány részéről a' csendes hideg vér, komoly magatartása, zabolán tarthatja az ilyen látogatókat, csak hogy egy kis aldozatot nem kell sajnálni, mely egy két kenyérből, egy darab szalonnából, 's néhány itcze borból vagy pálinkából áll. Ilyen bánásmód mellett többnyire minden tetemes kártétel nélkül eltávoznak a' szegény legények vagy bicskások. De ha az ellenkező eset adja elő magát, akkor ugyan csak a' vad természet állapotjában van az ispány, 's bátorsága próbaköre állítva; hogy a' szükség esetében ellenfeleivel férfiasan megvívhasson, jó karban tartott fegyvereket, töltött puskákat, éles kardokat, hív, bátor és harapós kutyákat, 's hűséges cselédekét mindenkor készen tartani, 's ügyesen használni kell, a' dolog kimenetelét Istenre bízni, 's inkább meghalni vitézül mint az istentelen megtámadó dühének magát gyáván megadni.

Azon veszedelmeket, mellyekkel birkáink a' vad állatok, különösen a' farkasok részéről fenyegettetnek, a' rendes vadászatok és lesállítás törvetés által, mi némelyeknek valóságos multságul szolgál, el lehet kerülni. Ha tehát az ispány éjjeli nyugodalmából néhány órát feláldozni, 's azokat a' farsangolás és bálba járás helyett leleskedésre fordítani nem sajnálja, bizonyosan nagyobb hasznára és becsületére fog szolgálni mind főtisztjeinél, mind alattvalóinál, 's a' mellett még a' költséget és ruháját is kíméli.

A' cselédek, béresek 'stb. multságára nézve is a' nagyobb ünnepek, vagy ünnepélyek alkalmával van egy kevés említeni valóm. Maga az emberiség kívánja, hogy a' cselédeknek is olykor olykor és módjával időt engedjünk a' multságára. Ha a' cselédek ilyenkor nevetlen, bárdolatlan természetökhöz képest egy kevésse kicsaponganak is, 's némi mértékletlenséget követnek is el, inkább el kell nézni azokat ha nem olly tetemesek, legjobb pedig, ha az ispány hozzájuk közel tartózkodván, vagy néha köztük is megfordulván a' botránkoztatóbb 's ne talán kártékony kizugásokat megelőzni igyekszik, 's ez tanácsosabb mint akkor venni őket úzóbe vagy megítélés alá mikor a' kicsapongások már megtörténtek, 's kártékony következményeik, alig orvosolhatók. Ha ekkép férfias komolysággal, de nyugodtan és hidegvérrel veszi elejét a' zenebonáknak, alig lehet hinni millyen nagy becsületet és tekintetet szerez ma-

gának alattvalói előtt, kik azután minden szavára engedelmeskedni fognak.

Végre épen ezen tündérhatalom megszerzése végett, melly mint lelki hatáság varázs erővel hat a' cselédek engedelmességére és bizodalma, keljen fel az ispány némelykor, 's néha még alkalmatlan időben éjjel is, sétáljon az istállók felé, a' szérüs-kertbe majorba, kivált nyomtatás vagy csépelés idején. Ritkán történik, hogy valamit észre ne vegyen, mi másnap hasznos oktatásra néha dorgálásra is nyújt alkalmat. Ez kivált ha többször történik, tekintének nevelésére felette sokat tesz, másfelől pedig az önkényt félbeszakasztott nyugodalmat követő édes álom fáradságát bőven megjutalmazza.

10. §. A' birka-ispány mint gondviselő az épületekre és szerszámokra.

A' birka-ispány csak egy csekélységnek látszó törvényt szabjon magának, kövesse azt híven, ha uraságát tetemes költségektől megkímélni, magának pedig urodalma és főbb tisztjei előtt fényes érdemeket, alattvalói előtt pedig állandó tekintetet szerezni akar. Ezen csekélység pedig abban áll, hogy minden hiányt tüstént kijavítson, egy kiesett zsin-dely, egy cserép, egy kis lyuk vagy rés a' szalma-nád-vagy gyékén fedélben, ha észrevétetvén azonnal helyrehoza-tik, sok későbbi javításokra, kiigazításokra teendő tetemes költségek megelőzteknek. Ha a' kerítésen esett rés halasz-tás nélkül megigazítatik elejét vesszük a' végképi elromlás-nak. Ha az ispány kevés fáradsággal saját kezével egy szeget beüt a' lógó kapudeszékába, ott egy kiesett szálvesz-szót húz be a' saroglyába, vagy az étető rácsba, 's száz illy apró csetekben a' bajon jókor segít, a' rendet és tisztaságot fenn tartja, uraságát sok költségtől, magát pedig sok nagyobb bajoskodástól és perlekedéstől menti meg, mellyek későbbben csakugyan elkerülhetetlerek volnának. Illyen módon a' szüntelen éber érz a' vigyázó szemesség, gyorsaság a' kivitelben kevéssel sokat visz véghez, vala-mint én is meg vagyok győződve, hogy ezen néhány sza-vaimmal sok hasznost javasoltam, ha az, kinek szól a' leczke szívére veszi és teljesíti azt.

El ne mulassa a' szorgalmas gazdatiszt a' csurgókrol lefolyó vizet mindenkor, télen pedig a' hófuvatokat épüle-teitől azoknak fekvéséhez képest elhárítani, hogy tőlök az udvarokat a' lehetőségig tisztán és szárazon tarthassa, 's

földalatti raktárai el ne öntessenek, a' ki 's bejárások, ajtók és kapuk: valamint a' hozzájuk vezető utak alkalmazások legyenek, valamint a' ganéjtartók is a' belőlők szivárgó ganéjlé vesztesége nélkül rendben tartassanak.

11. §. Személyes felvigyázás a' cselédekre.

Ha a' hajdúk, béresek, gulyások, 's más efféle cselédek a' birka-ispány gondviselése alá rendelvek; kötelessége mindazokra egyaránt felvigyázni; itt én azonban céltomhoz képest különösen csak a' birkásokat érinthetem, 's ebbéli emlékeztetéseimet három felé osztva adom elő, 's kívánom olvasóimmal figyelembe vétetni.

Szükség hogy azokat az istállókban, a' legelőkön 's minden foglalkozásikban éles és vigyázó szemmel tartsa; legkissebbet se nézzen el, hanem tüstént a' hely színén hozza szóba, ha valamin fenn akad, 's a' hibázót érdeme szerint hol többé hol kevésbé dorgálja meg; mivel pedig a' birkásmester bojtárjairól felelni tartozik, ezeket is muldataflan kötelessége szigorú vizsgálat és pirongatás alá venni, ismételt hibák esetében a' vétkes bojtárt el kell kergetni, sőt ha a' szükség úgy hozza magával a' birkás-mester vagy számadó elbocsátását is sürgetni kell a' felsőbb tisztségnél, de csak úgy, ha fontos okai vannak rá, 's alapos reménye célját elérhetni. De barátságosan intem birka-ispány uramékat minden aprólékosságon fenn ne akadjanak: hirtelen fel ne hevüljenek, némi csekély személyes megbántásért mást kenyerétől megfosztani ne törekedjenek; mert bármi nehezen esik is nekik haragtól vagy valami szenvedelemtől elragadtatván némelly apróbb történet; a' felsőségnél más nézetek uralkodnak, melly részre hajlatlanul tartozik az egészre ügyelni, 's senki személyes czivakodásába nem ereszkedni. De nincs gonoszabb, 's ezt jól jegyezze meg magának birka-ispány uram, a' megbé kélt alattvalónál. Órizkedjék tehát az algazdatiszt, mint már hivatalánál fogva felsőbb műveltségű és neveltebb ember, a' lehetőségig, minden személyes perlekedéstől. a' netalán liba, tyúk 's más apróságok miatt származható patvarkodástól a' majorbeli lakosokkal, 's ne talán nyelves feleségét is ójja az ilyenektől, ha a' szükség úgy hozza magával mint férj és férfiú még erőhatalommal is; annál kevésbé törekedjék a' személyes megbántást hivatalosan megboszuítani, tudván hogy különösen a' neveletlen és műveletlen alattvalókra illik azon közmondás: „békél békél, de nem

felejt“ „nehezen felejtí kigyó farka vágását“, valamint azon deák példabeszéd is „vinco seu vincor, semper ego maculo“: „győzzek vagy ne, tudom mindég magamat keverem be“. Csak az ismételt, a' többszöri intésre meg nem javított kötelesség elleni hibákat kell tehát a' felsőségnek feladni, ugy hogy az ispány panaszára bizonyosan elbocsátassék a' birkásmester, kiből ha megbüntetik soha békés és becsületes ember nem lesz.

Eleitől fogva oktassa tehát komolysággal elegyes bárátságos hangon a' birkás-mestert vagy a' számadó legényt, kösse szívére az uradalom, gazdatisztje és bojtárjai iránti kötelességeit; emlékeztesse rá, hogy ha szavait nem fogadja, kénytelen lesz őt a' felsőségnek feladni 's elküldetését sürgetni. Illy nyílt szívé és gyakori intései után bátran 's nyugott lélekkel sétálhat a' legelő nyájak után, melyeket minden előjelek nélkül hol itt hol amott meglepni, 's az iránt személyesen meggyőződni iparkodjék, jelen vannak e a' legények a' nyájaknál, rendesen őriztetnek e azok; nincsenek e kárban vagy félelmes helyeken.

Kárban lenni a' marhát akkor mondjuk, ha olly helyen van hol kárt tesz vagy tehet, p. o. tilalmas időben a réten, vetéseken, fiatal erdővágásokban vagy más ültetvényekben; káros vagy félelmes helyen legelni pedig akkor midőn magának kárt tehető helyeken vagyon p. o. lapos, ártalmas, mérges növényü legelőn, buja réten vagy vetéseken. Az illyen gondatlan legényekre a' tisztí kormányzás kiszabja a' büntetést; 's itt ismét nem inthetem eléggé birka-ispány uramat, ne hagyja magát hivatalbeli hívsége vagy természeti indulatossága által elragadtatni, 's ne üsse verje ön kezével a' birkás bojtárt, annyival inkább ha fegyver is van kezében, mert ki tudja mire nem vetemedik a' magános pusztaságon, egy tüzes vad legény, néhány keserves ütlek által. Sok szomorú következményeit tudok már én az illy szükségtelen és éretlen indulatoskodásnak.

Ha az ispány az istállóba vagy eselédek közé megy csendesen és komolyan nézzen széllyel, tudakozódjék nyájasan a' marhát, munkát, a' szükséges foglalkozásokat illető tárgyakrol. Illyénkor ezer alkalom adja elő magát az igaznak és hasznosnak magvait hintegetni, az előítéleteket irtogatni különösen a' betegségek gyógyítását illetőleg, alattvalóinak a' keresztyényi 's felebaráti szeretet szabályai szerint szolgálni. De óvakodjék ispány uram a' pletykázástól, éretlen és megalacsonyító tréfálkozástól, meilyre jó kedvükben még némelly uraságok is annyira hajlandók,

kik magoknak ilyen leereszkedésekkel népszerűséget, kedvességet akarnak szerezni; pedig ezen vigyázatlanság sokszor igen sokat árt tekintetöknek, mert a' pór nép, az ilyen komázással csak hamar vissza él, annival inkább pedig, minél közelebb esik feljebbvalójához. Azért nem árt, ha az ispány alattvalóira nézve némi katonai bánásmódot hoz be; 's parancsait röviden adja ki, 's betűszerinti teljesítésöket kívánja, 's mindenről körülményes jelentéseket követel, 's felvigyázói állását iránta folyvást komolyan megtartja, mi által alattvalói körében bizonyos katonai alárendeltetést (subordinatio), szoros rendtartást és pontos engedelmességet eszközöl.

Minden birkás-bojtárnak különös saját foglalkozása van; nem lehet kívánni az algazdatisztól hogy már az elméleti gazdaságtudományból tudjon minden gyakorlati kezeléseket, fortélyokat, technikai segéd eszközöket, de iparkodnia kell hogy velök megismerkedjék, — Ezt pedig másképp el nem érheti, ha csak szüntelen jelen nincs a' munkások közt, 's olykor olykor a' különböző kezelésmódok czéljáról nem tudakozódik gondolkodva a' látott tárgyak felett, 's a' hallottakat előismeretivel gondosan egybevetve, P. o. csak a' birkák életkorát hogy tanulja valaki előbb megismerni Balásházy ur könyve II. kötete 3. részének 6. cikkelyéből e? vagy csak úgy e, hogy néhány perczig egy ügyes birkás által több koros juhokat és bárányokat mutattat elő magának? mind a' kettőt egyesíteni kell; az idézett könyvre utasítom tehát ispány uramat, ha még e' tárgyban járatlan volna, inkább mintsem hogy néhány lapokat tele írjak, mi után még mindig fenn maradna azon kérdés, ki fejtetem e a' tárgyat kellőleg.

A' külföldi német birkások többféle titkos, 's rész szerint babonás szerekkel és orvosságokkal dicsekednek. Nem kell őket kinevetni, vagy tudákos göggel kigúnyolni, sőt inkább minden megfoghatatlan vagy különösnek tetsző állításokat a' józan próbálgatás útján megvizsgálni; ilyen módon sok hasznos ismeretekre tehetünk szert, sok balgata-előítéleteket legyőzhetünk. Még némelly úgy nevezett szemfényvesztéseket is, ha különben ártatlanok, meg kell engedni az ilyen embereknek, ők sok kezelési ügyességgel bírnak, tudnak eret vágni, herélni, tört csontokat összerakni, sebeket tisztogatni, a' férgeket nyüveket elidézni, mellyeket megvallom magam is tőkéletesebben megtanultam némelly birkás- és pásztor-emberektől mint a' marhaorvosi intézetben. A' többek között a' veszettség

vagy ebdüh elleni szereket (mellyeket e' kötet vége felé körülményesen közölni fogok) Fejérvármegyében egy öreg aszszonytól, egy úgy nevezett jóslónétól sok hízelkedés után megtudhattam, mellyeket belőlle sem a' pusztai gazdák részéről tett adományok és ígéretek, sem a' vármegye ismételt parancsolatai ki nem vehettek.

A' faragóbérest és a' birkások közt a' fejöst műhelyökben gyakran meg kell látogatni; okos gazdátiszt az ilyen emberek ügyességének a' hivatalos munkákon és gazdasági műveken kívül is sok hasznát veheti, egy jó szóra, olykor olykor egy két pohár bor után az ilyen együgyű emberek szekereinken, szerszámmainkon olly nevezetes javítást tesznek, olly jó karban tartják, hogy ha mindig mesteremberekhez kellene küldöznünk azokat, tetemes költségbe és idővesztéségbe kerülne.

A' legközönségesebb gazdai szerszámokat, p. o. az ekét, alkotórészeit, azoknak arányát és összeállítását tekintve senki még könyvből meg nem tanulta; ha ellenben az ispány faragóbéressével összeül midőn az az ekén faragcsál, vele szóba ereszkedik, tudakozódik, kérdezősködik, ellentéteket tesz, 's mintegy kételkedést tettet, vele egy ekét széthontat, 's ismét összerakat, több és világosabb ismereteket szerezhet kivált a' mechanicában járatlan ispány, mintha akár mennyi könyveket forgatna, mellyekből végre is csak az újabb jobbításokat, 's ujdont feltalált szerszámokat tanulhatja meg.

A' fejérvármegyei mezei vagy pusztai B á r á n y o s, O l v a s ó j á v a l minden figyelemre méltó, mert ettől függ számos hasas anyafalkákban számtalan bárányok életben maradása. De miből áll az a' bárányos olvasója? Balásházy ur legalább nem tesz említést felőle, sem Petri, sem Elsner. Nem is kell ott a' hol 3 — 5 száz anyabirka az istállóban egyenkint ellik meg télen által, 's a' közöttök forgolódo birkás az anyát bárányával együtt tüstént ketreczbe helyhezteti stb. de képzeljünk magunknak egy ezer és több fejből álló anyabirka-falkát, mellyben egy szép és kedvező tavaszon az istállótól távol eső legelőn 20 — 30 's néha több darab is meg ellik napjában, hogy megy a' ma ellett gyenge bárány haza olly nagy sereggel? hogy lehet hogy annyától el ne tévedjen? Ezt csak a' bárányos olvasója eszközölheti. Vagyon tudnillik minden bárányosnak*)

*) A' bárányos közönségesen meglett és tapasztalt ember, ki az anyafalka mellett szolgált és az elválasztás után a' gyenge bárányokat őrzi míg az anyákra ismét kosokat eresztenek. Legtöbb fizetése is szokott lenni.

legalább száz de néha két száz pár apró jegye is, mellyeket közönségesen maga faragsál, p. o. karika, 3 — 4 szeg, láb, kéz, fej, fül, orr, kapta, kulcs, sarkantyú, mádárka, lapát, kerék, szív stb. mindenik egy madzagra párosan összekötve, 's egy karikára felfűzve, mellyet a' bárányos tarisznyája mellett vállán vagy oldalán magával hordoz a' mezőn; mindegyik páron egy darab szines posztó vagy rojt lóg, melly az ellő anyát úgy felékesíti, hogy nyakára kötven a' jegyet; a' posztó vagy rojt a' fején homloka felett kitűnjék, a' másik hasonló jegyet a' báránka nyakára köti miután a' birka megellik, 's bárányával a' legelő nyájtol rendesen távol marad, későbbben lassankint eléri azt, melly végre ilyenkor az anyafalkát jó mezőn tartják, 's messze hajtásokkal elszélesztetni nem szokták. Tudva van, hogy az ilyen falkánál egy vagy több számár szokott lenni, mellyekre egy pár zsák vagy tarisznya van aggatva, mellyekben a' bárányokat az akolba lehessen szállítani; este hazafelé indul a' nyáj, a' bárányok pedig előre zsákba rakatnak és haza vitetnek, hol egyenkint a' ketreszekbe tétetnek; midőn az anyafalkát a' kapun beeresztik, a' rojttal vagy fűrtökkel jegyes anyák kifogatnak, a' legények össze fogván őket hasonló jegyekkel megjelelt bárányaikkal a' ketreszben összekerítik. Másnap reggel a' gazda vagy fejős berakván az éjjel vagy reggel ellett báránkákat anynyaikkal együtt a' ketreszbe, meleg szurokkal elkezdi a' megjelelést; tudnillik az anya és bárány pofájára egyenlő jel tétetik melly a' többiekétől olly szembetűnőleg különbözik, hogy tévedés semmikép ne történhessék. E' mellett még megkivántatik, hogy minden napnak külön jele legyen, a' nap jele tehát a' homlokra, a' másik jel pedig egyik, rendesen a' jobbik pofájára kenetik. Látni való, hogy ezen jelek valóságos hieroglyph a b c-ét képeznek, mellyet ha iveket írnék is össze 's temérdek rajzolatokat mellékelnék is hozzájok koránsem magyarázhatnék meg olly világosan mint az ispány egyszeri figyelmes nézése megtanulhat; de meg is kell azt tanulnia, 's azonnal hasznát vennie, mert ezen jelelésnek három oka van. Első hogy a' gyenge erőtlen bárányok igazi annyokhoz adathassanak, második hogy a' csiklandós, kivált előhasú anyák bárányaik szoptatására szoktathassanak, harmadik hogy a' jó anyák más idegen élődi bárányok által ki ne szoptatassanak, mi által saját fiaik szenvednének rövidséget. Ki csak egy nagyobbacska falka szoptatásán jelen volt, mind ezeket teljesen érteni és méltatni fogja.

Az egy napos báránykák anyyokkal ketreczben töltöték az első éjszakát, a' megjelelés szurokkal *) történt, a' bárányos ujhasználat végett a' jegyeket rovásába (olvásójába) összeszedi, a' birkák bárányaikkal együtt ketrezekekből kiszedetnek és egy külön falkácskát képeznek, mellyből az anyák legelőre hajtának, vagy másképen kütön étettetnek. Nincs mód benne hogy összeeresztéskor mindegyik bárány anyját mindjárt feltalálja, valamint az anya is sokszor hirtelenkedvén báránya mellett elugrik, ekkor szükség hogy a' bojtárok a' gazda és a' fejős köztök járkalván minden elmaradt vagy magánosan kiáltozó báránykát felszedjen, 's anyját felkeresvén fajzatját alábocsátsa. Megezik hogy némelly csiklandósabb tölgyü anyák bárányaikat erőszak nélkül több ideig nem szoptatják, megesik kivált némelly tejetlenebb merinos birkáknál hogy tanácsosabb bárányaikat más tejes anya alá tenni, mellynek fajzatja vagy elveszett, vagy akár mi okból kimustráltott, úgy hogy ezek dajkák gyanánt célirányosan szolgálhatnak. Az ilyen anyabirkákat a' bárányokkal több ideig ketreczben együtt kell tartani, és üres időben a' bárányokat ha mindjárt erőszakosan is, tudnillik anyyokat tartván, szorgalmatosan, az az napjában legalább háromszor meg kell szoptatni.

Ezekből könnyen általláthatni, melly szükséges ezen időszakaszban az ispánynak személyes és folyvásti jelenléte az aklokban; az ellésre és bárányokra fordított figyelemtől és szigorú felvigyázástól függ főleg az egész tenyésztésnek sikere, gyarapodása; 's ezért bocsánatot érdemlek, ha ezen tárgy felett egy kevéssé bővebben kiereszkedtem.

De még most sem mehetek tovább; mert öntapasztalásomból tudom, 's gyakornok (practicans) koromban több ízben láttam hogy vannak olly vad természetü vagy könnyelmű bojtárok, kivált pedig a' pajkos gyerkőcz kis bojtárok közt, kik ha az anyajuhok felkeresésébe beleunnak, vagy a' leves már ki van tálalva a' szegény kisedet bárányt fejénél fogva megragadják, megcsóválják hogy szintugy kajimpádzik bele, melly által a' bárány gyenge nyakcsigája megszakad 's ilyen állapotjában feldobják a' gerendára a' döglöttek közé. Az ilyenekre tehát vigyázzon az ispány, messziről és alattomban tartsa a' legényeket szemmel, kiváltkép ha az anyajuh-keresés már egy darabig tart vagy

*) Veres krétával való jegyzést, mint Balásházy ur munkája 11. köt. 46. §-ban említi nem javasolhatok, ezen végre, mert nem tartós és csak futó vagy mulékony jelzésre való.

beestveledik, lopódzva is utánok essék kivált az ujjoncoknak vagy a' pajzán vén kamazoknak, 's ha valamelyiket illyenkor a' gonosz tetten kapja nem vehetni roszt néven az ispánytól, ha egy véletlen nyaklevessel vagy korbáccsapással meglepi azt, de azután tüstént ki kell verni a' szolgálatból az illyen czudar lelkü cselédet, pajkos elszánt gyilkost; az illyennek megjobbúlását nem remélhetni.

Illyen esetben akár mint könyörögjön, akár mikép esküdjön is a' megjobbúlást a' vétkes, nem lehet kegyelmezni; ezen esetben az irgalom magában is igazságtalan, 's az egész cselédségre rossz példaadás lenne, elkergetése pedig tanúság még a' szomszédokra nézve is, 's magának az elkergetettnek is hasznára válhatik, mert akár hova kerül szolgálatba nem egy könnyen fog a' szoptató bárányokon kegyetlenkedni.

12. §. A' birka-ispány kötelességei birkái körül általában.

A' cselédek körüli kötelességeit az ispánynak előadván, által meggyünk a' birkák körül teljesítendő kötelességeinek rövid fejtegetésére, a' dolog természetére egy hozván magával, a' nemzésnél kezdjük nevezeteinket közölni, 's röviden előadni, mik az ispány kötelességei különösen a' birkatenyésztés körében.

Ezen iratom hirdetésében és bévezetésében nyilván kimondottam, milyen ösvényt választottam magamnak, és jöllehet a' Balásházy ur gyűjteményét, mint igen czélszerű elemi tanító könyvet minden al-gazdatisztnek a' szorgalmatos olvasás végett ajánlom, azt azonban ki nem írom, hanem közölte és Elsner ur birkakatéja között a' közép utat választván a' tárgyakat saját nevezeteim szerint, mind kettőjöknel hol bővebben hol rövidebben fejtegetni iparkodom. Azért bár eleinte az vala szándékom hogy némely cikkelyekben Balásházy hasonló cikkelyeit csak röviden érinteni 's némileg commentálni, taglálni, a' hol szükséges igazgatni, Elsner ur némely állításait pedig velősen megczáfolni fogom: komolyabb megfontolás után jobbnak találtam eredetiségem mellett maradni, 's a' német „Emlékeztetéseimet“ kalauzumul vévén a' mondani valókat magyarosan kimondani; a' kinek tetszik tegye meg az összehasonlítást és ítéljen.

Birka-ispány úram, vagy akár mi nevezetű al-gazdatiszt, kire egy vagy több birkamajor a' hozzá tartozó gaz-

dasági tárgyakkal együtt bízott, csak tisztjével vagy hivatalával szorosán összekapcsolt kötelességeire fog általában jelen iratom által emlékeztetni, 's reméllem nem bánja meg ha ezen rövid emlékeztetéseket időről időre forgatja, bővebb ismereteket a' birkatenyésztés körében máshonnan merítvén. Mind azon észrevételek, melyeket az érdemes Balásházyunk a' birka-fajok, párosítás, nemesítés, úsztatás tárgyában előadott már mai időben sok változásokon mentek keresztül, a' nyavalyákról a' gyógyítószerekről és módokról, általa említettek pedig igen soványok, 's haszonvételeire elégtelenek.

Munkám czéljából és folyamatjából világos, hogy az ispányt korán sem illeti a' birkatenyésztés általában sem a' majorok alkotása különösen hanem egyenesen az uradalomtól, uradalmi főtisztoktól, vagy a' kormányzástól függ közönséges vagy kétszeri nyiretű juhok, nemesített selyembirkák, vagy eredeti spanyol vagy szász merinosok tenyésztessenek e; valamint az is, csak gyapjura vagy husra, vajra és sajtra is legyen tekintet. A' kormánytól kell várni a' legelő megbíralását, 's mind azt a' mi a' tisztí rendszert az egész uradalmi gazdaságra nézve illeti, mellynek sinormértéke rendesen a' lehetőségig legtöbb haszon megnyerése szokott lenni.

A' birka-ispány eleget fog tenni hivatalának, ha körében mindent meg tesz, mi marhájának hasznára szolgál mindent elhárít a' mi rá nézve ártalmas és veszélyes lehetne. A' Balásházy gyűjteményének tehát csak 3-ik és 4-ik része a' II-ik kötetben mint egy 35. lapon a' 43-tól fogva a' 77-ig illet minket; 's jóllehet a' szerző nézeteivel nagyobb részint egyetértünk, véleményünket azonban az ellenkező esetben a' maga helyén előadandjuk többit a' főtisztek és kormányozók bölcsességére kell bízunk, meg nem állhatván hogy nevetséggel ne említsük a' bölcs birkatenyésztő Elsner urnak birka kátéjának 4-ik szakaszában a' 113-ik és következő czikkelyekben, hol a' hágó kosok megítéléséről vagyon szó, nyilatkoztatott azon javallatát, mi szerint a' tenyésztő ur intetik hogy az illyes megítélésekben több hitelt adjon birkássának mint ön-tudományának; 125. § ben pedig a' birkás mestert igen különös helyzetbe teszi uraságával vagy főtisztjével, tőle valóságos varázsügyességét kíván, midőn a' téli takarmányra nézve is azt állítja, hogy sokkal tartatik egy ház, de kevéssel is kijöhet.

Ezek közt középutat tartván, következő czikkelyekben a' szorosabb érteleben vett birkaispányi kötelességekről egyenként 's illyen renddel fogunkp értekezni.

- §. 13. Az őszi mustrálás.
- §. 14. A' hágatás, vagy a' kosok anyákra való eresztése, annak különböző módjai.
- §. 15. Az ellés és a' bárányok kiherélése.
- §. 17. A' nyirésről, 's az előtte szükséges osztályozásról — classificatio, úsztatásról, az azutáni szorgos gondviselésről. —
- §. 18. A' kaszálásról, a' széna és más takarmányok betakarításáról.
- §. 19. Be-oltsuk e a' bárányokba a' himlőt, mire figyelmezzünk az elválasztásoknál, mire ha az anyák fejtenek?
- §. 20. A' bárányok nyirése alkalmával a' kétszeri nyiretű juhokra, a' két esztendei gyapjú nötetésre, az angol leicesteri fajra figyelmeztet.
- §. 21. A' sz. Mihálynap birkabucsúrol.
- §. 22. Közelgetvén a' tél enlítés tétetik a' kétszeri eledel változtatásról birkanyájunkkal, melly alkalommal figyelmeztetik az olvasó, az őszi legelő bőségére, az okos telelés kezdésére, mellytől függ főleg a' birkantenyésztés sikere, jövedelme.
- §. 23 A' vetések leétezéséről, és a' kévézésről.
- §. 24. A' téli étetés sokféle viszonyairól és körülményeiről.
- §. 25. A' tavasz elérkezett, az időjárásra illő figyelmeznünk, 's előadunk, mellyik időjárásról mit tartunk.
- §. 26. Az alom, az istálló, ganéj, étetés és trágya vétetnek tekintetbe.
- §. 27. Az itatásról.
- §. 28. A' sózásról, 's a' só közé elegyítendő tárgyakról értekeznek.
- §. 29 Kórházról, 's marha orvosi tárgyakról elmélkedik.
- §. 30. Elbucsúzik az ispánytól, miután a' kutyákról, az ebdühről, agarászásról, 's némelly más pusztai dolgokrol értekezett.

§. 13. Az őszi mustrázásról.

Mivel a' tarlói bőlegelő mellett mindenféle marha legjobb húsban szokott lenni, ekkor leginkább ideje birkáinkat testi állapotjukra nézve vizsgálat alá venni, melly vizsgálat lényegesen különbözik a' tavaszi mustrálástól az úsztatás előtt, a' midőn csupán a' gyapju minémüségét veszik

tekintetbe. Ezen mustrálásnál maga a' főtenyésztő, az uraság, vagy annak főtisztje is jelen szokott lenni, mert ilyenkor a' gazdaság minden viszonyait, a' téli takarmány mennyiségét, a' falkák téli tanyára szállítását stb. tanácskozás alá kell venni, azon kívül pedig az anyabirkák is a' hágatás végett kiválogattatnak, valamint a' kosok is kijelöltetnek.

Minden nevezetesebb birka-majorban több különfajta állítanak össze 1. az anyafalka, vagy a' tenyésztő birkák. 2. az elválasztott bárányok, a' nőtények és heréltek. 3. a' meddő falka, melly mindent magában foglal télen által a' mi nem hasas, másodü. 4. a' harmadfü meddön maradott anyabirkák, vagy a' mellyek megvetettek (elvetéltek), vagy későbben bárányok elveszett vagy leöletett, vagy tarka goromba szőre miatt eladatott. 5. az ürüfalka, a' 3 esztendő és öregebb herélteket foglalja magában. 6. a' kosfalka minden idős hágó és eladó kosokból áll.

A' hatodik vagy kosfalkát a' tenyésztő vagy főtiszt maga mustrálja meg, mivel itt számtalan figyelembe veendő tárgyak és nézetek fordulnak elő, mellyeket a' személyes jelenlét és vizsgálat alkalmával sem lehet mindenkor előre ki fejteni, annival kevésbé könyv vagy irás által kiimeríteni; ekkor jeleltetnek ki a' hágó kosok, külön rendezetekkel, mellyeket az ispány pontosan és hiven feljegyezni, aláírásával is megerősíteni, s betű szerint teljesíteni tartozik. Ha történetből egyik vagy másik darabban kár esnék, soha se merjen az ispány maga fejtől más kost használni, ha csak előre meg nem volnának már a' pótló kosok rendelve; egyébiránt a' tüsténti jelentésére kapott útmutatásokhoz tartsa magát.

A' többi falkákat összel könnyen megmustrálhatja maga az ispány is, mivel a' juhok ilyenkor, testi állapotjuk és tulajdonságok szerint ítéltefnek meg: melly alkalommal az ispány a' birkás mester és a' bojtár szavát is meghalgtassa, mert azok a' marhák körül forgolódván természeti hibáikat, fogyatkozásaikat leginkább megismerhetik, nyavalyáikat, kivált a' mulékonyabbakat nemzésre vagy báránydajkálásra alkalmatlan voltukat kifürkészhetik Jól teszi azonban az ispány, ha birkásmester és bojtárjai állításának egész hitelt nem adván, saját vizsgálataival igyekszik azoknak ne talán hiányos tudósításait kiegészíteni

Az őszi mustrálásnál könnyű és egyszerű a' bánásmód; azért is egy 5 — 6000 főből álló birkamajornál egy délelőtt könnyű a' vizsgálaton átesni.

A' 2-ik, 3-ik és 4-ik falka mustrálása sem sokba kerül, kivált ha a' tavaszi mustrálás értelmes és szigorú vizsgálók által ment végbe. Megeshetik mindazáltal, hogy némely lappangó nyavalya a' tavaszi szemle-tartó előtt rejtve maradt, meglehet hogy a' marha későbbben nyomorodott el; mindazon marha tehát, mellynek tekintete bágyadt, szemei nedvesek, gyapjú szálai borzasok, egészségtelenség jeleit mutatja, kimustrálni való; kivált ha nyavalyája a' czélszerű orvoslásnak nem enged.

Az ürüfalkából az egyébként gyanus egészségű darabokon kívül a' köldök-sérveseket is ki szokták mustrálni, jóllehet igen tanácsos volna az ilyeneket, mielőtt késre ítélnők a' kórházban különös felvigyázás alá rendelni, a' hol czélszerű bánásmód mellett gyakran kigyógyúlnak, 's belőlők, még néhány esztendeig használható, gyapjútermő juhok válnak.

Magától értődik hogy a' legidősebb, eladásra szánt ürük már tavasszal kiválogattak, külön őriztetve hizlattak, 's annak idejében eladattak; az őszi szemle alkalmával tehát csak a' szerencsétlenségből törött lábúak vagy sánták, vagy netalán foghiányosok kimustrálandók, mert valamint igen káros volna a' fiatal ürüket eladni, mellyek a' gyapjútermésre legalkalmasabb életkorban vagynak, épen olly gyáva gazdálkodás lenne a' foghiányos ürüket megtartani, mellyek mind husban mind gyapjuban fogyni kezdenek.

Az ilyen szemlének tágas és világos helyen kell történni, legjobb egy nem felettébb téres udvarban, mellyhez közel esik az istálló és némely külön rekeszek a' fogdosásra elegendő számú legénység. a' megjegyzésre olvasztott fekete szurok készen tartatnak. Arra figyelmeztetem az ispányt, hogy a' juhokat ne engedje apró kutyák által hajhásztatni, 's ne hagyja őket másképp fogdosztatni mint a' rendes pásztori horoggal, se a' legényeket közöttök szanaszétt ugrálni, ugy is eléggé megijednek illy alkalommal a' szegény juhok, minek riasztgatnók 's fárasztanók azon felül még őket szükségtelenül.

Az öreg anyafalka legtöbb dolgot ad 's legnagyobb figyelmet kíván, mert a' nősténybirka, ha báránya volt 's azt felszoptatta, azután talán még fejték is, természetesen sok gyengítő, 's anyagi erőt felemészítő viszontagságokon ment keresztül, 's valóban nem kevés tapasztalás kívántatik ahhoz, hogy a' szemletartó igazán megítélhesse, ez vagy amaz sovány kétes kinézésű anyabirka alkalmas e

a' fajzásra vagy nem. Mert nagyon kár, kivált már nemesített annyival inkább eredeti anyabirkát elébb kimustrálni, mintsem utolsó bárányát feltartotta volna; és ha csak annyira kigyógyulhat vagy fellábadozhat is hogy a' jövő nyiretség élél, gyapjúja által tartását bőven kifizeti. Alapos szabálya tehát a' jó birkásoknak, hogy az anyafalka szoptatáskor és fejéskor kövér tápláló mezőn legeltessék, az elválasztás után és fejés szünetekor pedig a' buja mezőtől tartóztassék és csak dombos száraz legelőn rendes szózás mellett inkább belerőt mint kövérséget nyerjen. Az ilyeneknek őszi szemléje tehát legkésőbbben szokott történni, a' mikor legnyilvánban kitetszik, van-e elegendő egészségök, ha bár kevésse soványok volnának is.

Most már fogjunk hozzá a' szemletartáshoz. Elsőbben is a' juhok az udvarban elszélesztetnek, a' hibásoknak látszók kifogatnak, egyenkint vizsgálat alá vétetnek, ha fiatalok-e még, 's lehet-e reménység hogy kórházban czél-szerű felvigyázát és ápolás mellett kigyógyulnak. Ha nincs reménység hozzájuk, vagy már egészen kivásott foguák, a' mustrafalkához csapatnak. Ezután a' rossz báránytartó, hibás fölgyü, vagy az elléskor máskép megromlott anyák kifogatnak, mellyeknek mindjárt a' szoptatás vagy ellés alkalmávszl egy fülök elmetszetett, hogy más vevő se csalatassék meg velők, hanem igazi rendeltetésekre, a' mészárszékre jussanak. Ezen kifogás a' szabadon megtörténvén, egy hosszas de keskeny rekeszbe mint a' fejésnél szokás (miről alább bővebben szóllandunk) be kell szorítani, 's az egész vonalt legényekkel beállítván, az egész falka juhait egyenkint kézbe kell venni, 's fogaikat szorgalmasan megvizsgálni, minden foghijányost, csorbát, sőt még a' lógó fogút is a' nagy falkától elkülönözni, mert különben télen által az eledelben rövidséget szenvednenek, és okvetlen megromlanának.

Valljon eladók lesznek-e vagy nem az ekkép elkülönöztek? az más kérdés, kivált ha gyapjújuk jóságára nézve felsőbb fokon állanak; ennek elhatározása az uradalmi kormánytól, 's sok mellékes körülményektől függ. Minden esetre kár volna mindayájokat a' késere ítélni; mert lehet más szomszéd ki különös vigyázat és kedvezőbb táplálát mellett télen közülök még sokakat használhat fajzásra, 's ugyan azért jobban megfizet értek mint a' mészáros. Ezen végre javaslom, hogy még darab ideig az ilyen juhok száraz de jó legelőn tartassanak, mellynek ősszel úgy sem igen vagyunk szükiben, és csak az egészen fogatla-

Bartoságh Emlékezt.

nok, vagy másként tetemesen hibások adassanak a' hizlandó mustrafalkába.

Az egész szemle végével mind a' falkák, mind a' megmustráltak megszámláltassanak, az illető könyvekbe vagy fajstromokba rendesen feljegyeztessenek, a' bojtárokkali különös számvetés eligazítassék, a' mustra falka pedig saját bojtárjának általadassék, ki azt jó kövér legelőre hajthatja, a' mellyek pedig késre itéltettek, buján termő helyekre, rétekre mellyekről sarjú nem takarítatott. Só dolgában az ilyen falkák ne lássanak szükségeket, hogy minél előbb meghízáván, vagy jó áron el lehessen őket adni, vagy szüret alkalmával levágni. Azon summa pénz, melly ilyen módon a' juhok árából kerül a' szerződés szerinti döghőrön felül tiszta nyereség, mert az ilyen juh télen által bizonyosan elveszett volna, 's a' rá vesztegetett takarmány merő kárba lenne számítandó.

Látni való, hogy ezen egész iratomban különösen pedig ezen mustrálásnál, sem az eredeti merinos törzsöknyáját *) sem a' felső magyarországi hegyi, sem alföldi, ró naföldi bundás juhokat nem érintem, mellyek mindössze mintegy 10 millióra menő magyarbirkáinknak ötöd részét teszik, én tehát birkáimnak csak nagyobb részét, mintegy $\frac{4}{5}$ részét tartom szemmel, mellyek bár gyapjujukra nézve többféle fokokon állnak is általában, még is a' nemesítést tekintve országunk egyik legnevezetesebb kincsének tekinthetnek; mint Elsner ur is az „arany jubőr“ czimű könyvében emlegeti. Ezen kijelelt ösvényen mind a' mennyiségre mind a' minémüségre nézve szünet nélkül haladni fő iparom; midőn pedig birkanyájról beszélék nem értek, kisebbet mint legalább 5000 főből állót, mert a' kisebb nyáj alig lenne érdemes hogy érette egy különös birkás tisztet fartsunk.

Miután az anyafalka megmustráltatott, és az előhasú nőtényeket közükbe vertük, úgy hogy már a' nyáj kosok alá rendezve, a' hágatás tárgyához értünk, mellyről is a' következő cikkelyben értekezendünk.

14. §. A' hágatásról.

Nem csak különös értelmesség és bő tudomány kívánatik az apakosok kiválogatásában, az anyák tulajdonságához 's kitüzött tenyésztési célunkhoz képesti elrendezésére,

*) Lásd Balásházy II. köt., 2. rész, 9. §.

hanem valóban igen sok és különös gyönyörűséget is merit a' lelkes tenyésztő mind az elrendezésből mind annak következményeiből. Nem olly könnyű dolog valóban, mint talán némelly ujoncز gazdák gondolják, mai időben a' merinosoknál a' hasonzerű párosítás (analoge Paarung), mint atyáink idejében vala; de még kényesebb és kétesebb a' czélszerű nemesítés — eredeti kost alsóbb értékű nösténybirkára eresztvén (consequente Kreuzung), mellyből az anyát gyapjújára nézve felülhaladó báránnyt várhatni. Ez veleje az egész nemesítési iparunknak, ez háborgatja félszázad óta juhtenyésztőinket; ezen tárgy felett meg mai napig sem értenek egyet az írók, sőt véleményeik, 's nézeteik egymást keresztül kasul hasogatják. Ezen okból ispány uramat saját nézeteimmel nem is fárasztom, mivel az ő tisztje ugy is nem a' kosok rendezése, hanem a' felsőségtől vett rendelések pontos végrehajtása. De mivel még is nem akarnám, hogy ő ezen érdekes tárgy körül vakon és némán forgolódjék, emlékeztetem ismét tisztelt Balásházyнк utmutatásira, a' második kötet Iszakaszának, 1. és 2. részére, mellyeket többször figyelemmel 's szorgalmasan olvassasson. Mivel azonban azóta a' birkatenyésztés, különösen pedig a' valódi nemesítés, vagy csak félig való korcsosítás (Blendlingswirthschaft) körében sok felfedezések történtek, szükségesnek tartom az említett cikkelyekben előforduló némelly homályokat vagy ellenkezéseket egész szerénységgel, 's illendő kimélettel érdemes honi bajtársom iránt, csekély belátásom szerint taglalni, 's olvasóim hasznára fejtegetni; őszinte megvallván, hogy azon tárgyakban, mellyeket nem érintendek, vele egyetértek. A' 4-ik lapon említés tételik arról, hogy földünkön mintegy 70 féle juh faj találtatik. Én ugyan a' juh fajokat még nem számláltam össze, hanem ha rá érek, ezen füzet végén egy toldalékban altiszt uraimék multságára talán összeszedek némelly rövid értekezéseket a' különböző juh fajokról, a' külömben igen elszórt írói adatok, állítások és tudósítások köréből, hol természetbúvárok, utázók, hol pedig birkatenyésztők mellékes emlegetéseiből. A' 11-ik lapon kijelentett állítást ellenben, mi szerint a' juhok az állandó-faj beljegyet (character specificus) a' negyedik nemzedéknél érnek el, kereken tagadnom kell. — Bocsánatot kérek; akárki állítja ezt mint tapasztalási biztos adatot, az egész tenyésztő közönség ellenemond. Hiszen Baró Ehrenfels még a' 11-ki nemzedékbéli fajától is (race) elállott, és a' restauralando escurial birka fajban helyhez teti a' birka nemesítés

főpolczát. — Petri ur, semmi némü, még a' 100-ik nemzedékből, sőt még az eredeti fajok öszeeresztéséből szármozottaknak sem kegyelmez; és csak a' legszorosabban tiszta ivadéki paulói, nigretti, quadeloupi kavagnakból szármozottak birkái nádorsága mellett harczol erőssen. A' szász electoralisra már is árnyéket vet a' krnp- vagy fátyolgyapjut hordozó birkafaj, mellyek között legnagyobb hirre kapott Schmidt gazdasági biztos tanácsnok ur nyája Halon, Oschatz mellett Szászországban. Ezen fajból a' somogyvármegyei birkatenyésztő-egyesület már országunkba is hozott néhány darabot mellyekkel, a' bizonyos spanyol eredetű főherczeg Károly óvári nyájában lévő, a' gróf Hunyadynak régóta híres keszői, a' gróf Károlynak a' még hiresebb tót megyeri kosait a' nemesítés hathatós előmozdítása tekintetében valósággal megelőzni iparkodik és remél. A' budapesti német ujság közhasznú mellék lapjaiban (1838. novemb. 15. 91. sz. a' 363. lapon) tudosítás közöltetik egy különös birkafajról, melly Laon mellett Mauchampouon Franciaországban bizonyos Graux nevezetű tenyésztő különös szorgalma által merinos fajú birkanyájbul 10. év mulva mint új és különös juh faj származott; melly elfajzásnak fontos eredménye minden más tekinteteket félretévén az eddig tudva lévő minden bilancialis adatokat felülhaladja: tudnillik a' rólok nyirt gyapjúért keresve és szívesen fizetett árból általában minden darabra 10 forint esik pengő pénzben. Mind ezeket mellesleg, 's azon jó szándékból emlegetem altiszt uramék előtt — jóllehet ezek sajátkép fensőbb tenyésztés körébe tartoznak, hogy komoly intésül szolgáljanak olvasóimnak, hogy ne ereszkedjenek olly könnyen e' tárgy fellett czivakodásba, ne szóljanak könnyelműleg a' dologba, 's ne bízzák el magokat, ha egy két könyvet vagy hirlapot olvasgattak, ne hagyják magokat egy két vidéki, netalán híres 's körükben nagy tekintetű nevek által elcsábitatni. Ugyanazért az érdemes Balásházy ur ezen tárgyiróli véleménye 's egész cikkelye se hozzon bennünket zavarba; mert a' dolog már ma másképen áll, 's nincs is, de talán nem is volt soha tenyésztő, ki a' birkanemesítést azzal próbálta volna, hogy alább való kost nemesebb anyára ereszte. A' cikkely vége felé maga a' tisztelt szerző ur is megtér, de ha az ő célba vett gyapju finomsága, melly kezdetétől szorosán számlálva a' 4-ik 's 5-ik nemzedéknél örökösödik meg, mi azzal meg nem elégedhetünk, 's ezért ispány uramnak ezen tekintetben is vezérelvül szolgáljon a' „szüntelen haladjunk“.

A' 3ik §-ben ugyan azon laponkezdvén a' 14-ig a' nemesítés elvei érintetvén az ivadéki párosításról (Zunzucht) tétetik említés, mellyre nézve némelly hozzá adni, felvilágosítani és fejtegetni valóink lennének, de ezen tudomány is főleg a' kormányt illetvén e' helyen el mellőzzük, 's a' 4. és 5. §-hez is csak annyiban szólunk hozzá, hogy azon időnek meghatározása, mellyben a' kos vagy anya a' párosításra alkalmasok, nem a' kalendáriomtól, hanem a' testi erő hanyadán lététől függ. Mivel fel sem lehet tenni, hogy az uradalmi kormány szoros papiros-rendet fogna parancsolni, a' tenyésztő anyafalka össze állítása alkalmával ispány urannak, sőt még a' birkás mesternek is szó fog engedtetni, hogy a' gyenge, egészen ki nem formált, más fél esztendő anyák a' meddők közé vettessenek, ott hol a' juhok külömben más fél esztendő korokban kos alá eresztetnek; valamint ellenben ha a' divatozó rendszer csak harmadfél esztendő korokban rendelné is a' nőtényeket kos alá, né melly izmos, jól termett birkáknak másfél esztendő korokban is megengedtessek az. Tudni való, hogy az első esetben a' birkanövésben, a' másodikban pedig a' többszöri fajzásban van nyereség az uradalom részéről.

6. 17. §. A' hágatás idejére nézve igen szükséges érdemes írónk cikkelyét taglalni és némileg ki igazgatni, Jól lehet a' hágatás iránti rendelkezés ismét a' föltiztséget illeti, mindazáltal jelenkorunk tudománya és tapasztalásai-olly fontos adatokat közölnek e' tárgyban, hogy azoknak bővebb fejtegetésétől itt magamat meg nem tartóztathatom, annyival inkább, mivel még 1827-ben a' hágatás idejére nézve Balásházy urral egyet értvén olly moddal kezeltem birkanyájaimat, hogy az első rangú nőtényekre júliusban eresztettem a' kosokat, mire december közepétől janarius végéig lettek a' bárányok; a' második ranguakra pettig ugyanazon kosokat 10. hétnyi pihenés és jóltartás után használnván, sz. Mihály napkor eresztettem az anyákra, mellyek osztán martius elejétől aprilis közepéig ellettek meg. Igaz, hogy ellő birkáimhoz és bárányaikhoz minden figyelemmel viseltettem, még sem tagadhatom hogy az összes eredménnyel épen nem voltam megelégedve; minek körülményes elbeszélése tul jár e' lapok határán; elég hogy kezelés-módomban a' lappangó hijány érezhető volt, valamint a' szomszédságbeli birkatenyésztőknél is, kikkel ha néha össze kerülvén a' deczemberi vagy januariusi bárányainkkal egymásnak dicsekedtünk is, 's aklaink látogatásakor a' legszebb darabok előfogdosásával mulattuk magunkat, még is neu

kevés bűt bánatot okozott mindnyájunknak a' bárányaink közt elhatalmazott vérhas és a' báránydögbőr. Világos ezekből hogy Bálásházy ur valamint mi is a' hágatás idejére nézve a' setétben tapogatódzik.

Világosabb bizonyítás végett bátorkodom itt egy eredeti levelet betű szerint közölni; mert átaljában igen lelketlen dolognak tartom azt nálunk, hogy mi mindent, mihez keveset vagy tán semmit sem értünk, komoly szemöldök-rángatással megszólalni nem áallunk, az igaznak pedig a' hely, személy megneveztetésével, 's valóságos adatok közrebocsátásával közlését kárhoytatni szoktuk. Én részemről parum spero, parum timeo, 's útratérésemet öszinte megvallani sem szégyenlem; bár sokan követnék példámat.

Több e' tárgyban történt közléseimre Zimmermann főherczeg Károly bélyei uradalmának igazgatója barátságosan 's korán sem a' kinyomtatás végett következő levelet irt hozzám, melyet azért bátorkodom köztudomásra bocsátani, hogy ebből is bebizonyosodjék, mennyire nem pusztá czifraság vagy üres szószaporítás jelen munkámnak azon jelszava: Discite justitiam moniti, rectumque tueri. A' szóban forgó barátságos levél szórúl szóra így hangzik.

„B. P. Köszönöm az urnak szivességét, miszerint az Elsner ur birkakátéja fölötti glossariumát velem közölte, 'stb. Kegyed egy kevéssé kemény censor. Igaza van ugyan, hogy az érintett könyvből sok elmaradhatott volna, de a' szerző közönséges birkások számára irván, nézeteit mintegy kanállal akarta szájokba tömni. De még is foglaltatik abban némelly jó oktatás. és Elsner hajdan a' birkászatban autoritas vala. A' bárányozás idejére nézve megvallom Elsnerrel tartok. Az augustusi és septemberi bárányim mindig legjobbak, legegészségesebbek, erősebbek voltak, a' teljes megnövés idejeig, azután is a' legböcsösebb birkáim maradtak. A' januáriusi és februáriusi bárányok ellenben mindig hitványok voltak, annyaik mértékletes étetése mellett, 's közönségesen a' következő nyáron a' martiusi és apríliusi bárányok, ha az időjárás kedvező, utólérik azokat. De bezzeg ha ez utóbbiakat egy olyan tavaszi zephyr meg találja fúni, mint már néhány évektől fogva zivataros tavaszokon még a' szelidebb éghajlatú alföldön is történni szokott, 's ehez még a' gyenge buja legelőnek az anyák tejére ártalmas befolyása is járúl, már akkor ugyan szomorú a' sorsa azen gyenge állatocskáknak, veszély környezi őket kívül belül, míg a' septemberi bárányok legál-

landóbb jóságú évszakaszban, annyok legerősebb állapotjában jöven világra, a' jövő tavaszig tagadhatatlanul igen megerősödnek.—Igaza van kegyednek, hogy a' közönséges szokás, és úgy szólván a' vad természet ellen, nehéz is az anyákat már aprilisben a' kos felvetelére felhevíteni, sőt hevenyében véghez sem vihető az, de ha a' hágatás idejét minden esztendőben egy hónappal előbbre tesszük, célunkat elérhetjük. A' munka és béketűrés mindent meggyőz; 's az augustusi és szeptemberi bárányok minden más időbelieket felülhaladnak, 's dögbőr is ugyan kevés kerül belőlök⁴. Tessék ezeket fontolóra venni a' kinek kötelessége, ispány uram pedig töltsé be hiven a' felsőség rendeléseit.

Mi a' hágatás módját illeti, az tudtomra háromféle, mellyeket Balásházy ur 7. §. 19-ik 's következő lapokon előad, miről tehát bővebben értekezmem talán felesleges, 's olvasóimat csak az említett könyvre kellene utasítnom; de figyelembe vévén az algazdatiszt körét, kinek számára irok, itt némelly csupán gyakorlati észrevételeimet körülmenyesen kifejtetgetni célirányosnak tartom.

Sokan szoktak a' kosokkal a' hágatás előtt már néhány héttel zabot étetni; ezen bánásmód, ha a' kosok külföldben jó erőben és egészségben vannak inkább ártalmas mint haznos; mert miért ingereltessük az azon időben úgy is heves állatokat a' buja étetés által? Elég ha néhány nappal az összeeresztés előtt csak szoktatás kedvéért az enni valóba kevés zabot este hazahajtáskor hintetgetünk, 's az igazi étetést a' hágatáskor mértékletesen kezdjük, 's eleinte csak egyszer, a' hágatás előmenetelével pedig a' mennyiséget apránként szaporítván az étetést kétszerire emeljük, úgy hogy a' magvesztéssel meglehetősen meggyöngített kosainkon zabbal segítünk, 's ezen etetést még a' hágatás után is folytatjuk, mindig több több zabot húzván le apránként az enni valóból, míg nem azzal végre egészen elmarad. A' zab mennyiségét az igazgatóság szabja ki; én eleinte kevéssel kezdvén az első és utóbbi hétben $\frac{1}{4}$ rész itczétől $\frac{1}{2}$ itczéig adván egy egy darab kosnak naponként két részre osztva, kosaimat mindig jó karban láttam.

A' szabad hágatásnál 3 jól megnőtt és kifermált egészséges kos jó 100 anyára, pótolékul (reserva) p. o. 1000. anyánál jó lesz még néhányat felesleg tartani, és így 1000 darabra 34. kost szánni. Ezen egyetlen szempontból vessen minden tenyésztő magával számot, a' következőkben érteendő különböző hágatásmólok összehasonlításában.

Nem kell a' kosokat mind egyszerre az anyanyáj közé bocsátni, sem mindig együtt hagyni, hanem a' mennyire csak lehet messzire, szél felől az anyáktól éjjel elrekesztve tartani. Reggel a' zabbali étetés után a' kosok egyik felét (kiválasztván az öregebbeket és erősebbeket) az anyákra eresztjük, estére elválasztván étetésre a' zab(oz) bocsátjuk, másnap a' másik felét bocsátván az anyákra, ezeket nyugodni engedjük. Kiki könnyen állathatja melly sokféle haszon eredhet ezen néhány szabályok szoros megtartásából.

A' csoport — vagy osztály szerinti hágatás épen ellenkező módon történik, a' kosok tudnillik éjjel vannak a' megháogatandó anyákkal. Az igazgató össze válogat saját nézetei szerint egy féle anyákat, egy jól kiformált egészséges kos számára bátran lehet ötven darabot is; a' kos, valamint az anyák is egyféle jeggyel bélyegeztetnek meg, kitűző helyen, tartós és olcsó szerrel, tapasztalásom szerint legjobb fekete szurókkal a' pofájokon, homlokokon, orrukon és szarvaik vagy füleik közt. Ezer anyabirkára 20. féle könnyen kitűző 's messziről is megkülömböztethető jegyeket csinálhat a' birkás. Ezen esetben szint úgy 20. rekesz szükséges úgy elrendelve, hogy az estefelé haza jövő anyafalka fogdosás és emelgetés nélkül eloszolhasson. Az addig zabbal étetett kosok egyenkint minden osztályhoz vezetettnek, és estve, éjjel, 's hajnal felé kedveket tölthetik. A' kihajtás előtt a' kosok elválasztatnak, vizre, zabra, és azután külön, 's messze az anyáktól legelőre hajtának. A' kinek tetszik ilyen csapatokat külön legényekkel a' hágatás ideje alatt kosával külön legeltethet. a' kosokat éjjel különrekesztve tartja, 's ekkor a' hágatás nappal 's a' mezőn történik meg; de ugyan messze kell az ilyen csoportoknak egymástól legelni, másként anyabirkáit a' zavarodástól, kosait a' szóktetéstől és viaskodástól meg nem mentheti.

Harmadik mód a' kézből való hágatás. Sajnálom valóban, hogy értelmes birkatenyésztőnk Balásházy ur az ellen olly elfogultnak nyilatkozik, melly nyilatkozásnak bátorkodom egyenesen ellene mondani, 's a' tárgyat egy kevésbé bővebben fejtegetni. A' szerző úr többször említett munkája II-ik Kötete 2. részének 1. §-ben így szól: „harmadik módja a' hágatásnak a' kézből való hágatás, mellynek célja, szinte a' nyájnak a' jó tulajdonságokban való öregbítése“. Ezután a' kezelésmódot rövideden előadja, melly ellen nincs mit szólanom, csak ezen végső nyilatkozásból:

„minekatánna rendszerint 3-szor meghágotott az anyajuh, az így külön rekeztett kostól, a' rekeszből kivéttetik, és krétával, annak jeléül, hogy már megüzekedett, megjegeztetik,“ sejdítem hogy a' tisztelt író a' kézből való hágotást aligha gyakorolta. Mert rendszerint háromszor egy húzomban a' nemes kossal ugyan azon egy birkát hágotni hagyni kár és vétek volna. Ezen tárgy iránti nézeteimet és tapasztalatomat alább bővebben kifejtgetendem; most szükség az elkezdett taglalást és felvilágosítást folytatni. A' 8. §-ben az *a. b. c. d.* alatt előadottakban igen egyet értek csak az *e.* vége felé találok helyben nem hagyhatót. Noha a' kézből való hágotásnál, ha a' gondviselő tiszt jól nem figyelmez 's az ismételt próbálgatásra rest, tagadhatatlanul több anyabirka marad meddön, mint a' szabad öszeeresztésnél; azért a' következtetés nem áll. Balásházy ur tudnillik a' 25. lapon így szól: „Ezen okból az újabb tenyésztési regulák szerint a' hol a' magos fánság szinte az extremumig dolgoztatik előre, mellynek fő eszköze a' többek közt a' kézből és választott sergekkel való hágotásmódja; a' kézből való hágotást el kezdik hagyni, és a' választott csapatokban való hágotás módját veszik gyakorlatba.“ Bocsánatot kérek! nem úgy van. Nem akarok a' következő soraiban a' szerző úrnak szükségtelen megkülömböztetésből származott zavarodás taglalatjába hosszasan ereszkedni, mert p. o. az *electoralis*, vagy infantandos birkákra nézve a' hágotásmód, legyen czélja parósisítás nemesítés vagy koresosítás semmi különbséget nem tehet, mert hiszen mindenféle, vagy minden fajú bárány egyformán nemzetik, 's e' három féle hágotásmódok' megítélésében csak következő kérdések froghatnak fenn:

Előszöt: a' háromféle hágotásmód közzül mellyiknél kell több nemes kos, következőleg a' kosok megvásárlására nagyobb tőkepénz? Másodszor: mellyik módnál kíméltetik a' kosok' ereje leginkább, következőleg mellyik a' legveszedelmesebb, mellyiknél kell kevesebb ujonczkos az idő folytával, és így kevesebb pénz a' kosfalka illendő fentartására? Harmadszor: mellyik módnál legbizonyosabb az ivadék vagy a' fajzat, következőleg mellyiknél tudhatja meg legjobban a' gazda, drága kosa tenyésző-e vagy nem a' bárányai számára nézve? — Állandó fajú-e vagy váltazékony beces tulajdonságainak á' nemzésében, 's a' mi ezzel együtt jár, melly módnál lehet a' legnagyobb bizodalommal remélleni hogy a' nemzés és nemesítés a' gondos gazda hatalmában legyen?

Ki akarná tagadni hogy mind e' három kérdésre felelőleg, mellyek ugyan csak az egész birkatenyésztési ipart magokban foglalják, az elsőséget egyáltalában a' kézből való hágatásnak kell adni, a' második helyet a' csoportonkénti hágatásnak; az utolsó ugyan tudnillik a' szabad hágatás a' legkönnyebb és legközönségesebb.

Ezen tekintetben egy kis, bár eléggé nemesítet 50 — 80 fő anyabirkából álló törzsöknyájáról, mellyre elég egy szabad hágású kos, szó sem lehet, valamit egy közönséges juh- vagy ezigarafajú több ezeres pusztai vagy falusi nyájrol sem, mellyet csak hús, téj' vagy zsir, kedvéért tartanak. De vegyünk csak egy a' mi fő célunkra tartozó 1000. darab anyabirkából, a' nemesítés' útján több nemzedékekből, 's a' gyapju-nemesítés többféle fokain álló egyes nőstényekből összekeveredett nyáját, mellyet a' legnemesebb eredeti kosok, akár elektorál akár infántadosok által a' mesterség elmés szabályai szerint, a' nemesítés vagy javítás lehető fokára akarnánk emelni, tudnivaló hogy ezen célra minden más egyéb szinte szükséges mellékes eszközök mellett a' fő mesterség a' parosításban áll.

Feleljünk tehát röviden a' három kérdésre: az elsőre: a' szabad hágatásnál 1000. birkára kell 34. kos, a' csapat szerintinél 50 re egyet két tartalék (reserva) kossal számítván, 22, a' kézből valóra 75-re egyet, 2. tartalék kossal számítván. 17. — Melly nagy különbség a' töképenzben!

A' másodikra: mennyi veszedelem közt forognak kosaink a' szabad hágatásnál; holott még csévetörést is tapasztalunk az egymás közt irigy és nőszni hevesen vágyó kosoknál. A' mi pedig a' többi erőfogyasztást illeti nem tagadhatni, hogy a' kézből az az a' rekeszekben hágó kosok testi erejékre nézve a' legjobb állapotban maradnak; azért lehet őket két ízben is könnyen használni, melly mód szerint a' hágatás kétszeresztetvén, sükere a' szabad hágatással egybehasonlítva háromszoros lesz. Hát még az ujjoncok száma csak 10. esztendő alatt is mennyit különbözik. A' nemesítési vágy kedvéért az előhasú fiatal nőstény birkákra, minden második esztendőben a' kézből hágó kosok közé két ujat szerzünk, ez 10. esztendőben 10. tesz, a' szabadon hágatók közé esztendőnként 4. kell, 10. esztendőben tehát 40. Melly nagy különbség ismét a' költségben!

A' 3-ik kérdésre kétségkívül mindenki maga felelhet; attól tartván, hogy olvasóimat untatni találom abba hagyom

a' mit a' 8. §. vége felé mondtak ellen előhozhatnék: csak arra emlékeztetem birkaispány uramat, hogy ha a' nemesítés után álló birkanyáj bizatott gondviselése alá urasága vagy törzsök merínos falkát tart, vagy biztos helyről nemes eredeti kosokat vásárol.

1. Iparkodjék tehát az Ispány az igazgató nézeteivel tökéletesen megismerkedni, a' gyakorta tartandó osztályozat és vizsgálat alkalmával a' nemesítendő anyák gyapjuja tulajdonait és külöbségeit átlátni, hogy azután a' kézbüli parosítás alkalmával a' kitüzött főczésnek megfelelhesen, hol a' gyapjú fáinságára a' fürtök javítására hol másra nézve.

2. A' hágatásra való rekeszek a nagy udvarhoz közel eszenek, igen egyszerűen készítve, hogy a' fejös vagy mustra, vagy ellő hosszú sarogjákat, sima oldalfal mellé $2\frac{1}{2}$ lábnyi távolságra feszesen elrakják, és az ellőketreceket 5 lábnyi hosszú rekeszekre felosztják; sem nagyobb sem kisebb hely nem alkalmas a' hágatásra.

3. Reggel és estve a' hágó kosok rekeszekbe emel tetnek, a' próbások tudva lévő készülettel az anyanyáj közé eresztetnek, a' nekiek megálló heves anya felkapatik a' felvigyázó tiszt utmutatása szerint az illető koshoz a' rekeszbe tétetik. Itt esendesen 's háborgatás nélkül szemmel kell a' természeti gerjedeést tartani; meglehet hogy a' fiatal ügyetlen kos a' nöstény csévébe nem talál; meg lehet hogy a' csiklandós es első hágatású nöstény a' farkát magához szorítja, vagy a' kos hágása ellen máskép akadékoskodik; mind ezen bajokon a' gyakorlott birkásmester egy két ragadós bojtortján, 's egy kis kezelés által tud segíteni; a' felügyelő vigyázzon szorgosan megesett-e a' kos-részéről a' szükséges mageresztés, hagyja veszteg egy ke vessé a' birkapárt ha köztök ismét mozgást vesz észre, legyen türelemmel, ha a' nöstény megáll, engedje meg az isméti hágatást, de többet egy húzomba ne. Ha a' nöstény meg nem áll, jele hogy fogamzott, 's akkor el kell azt távolítani, 's a' másodszeri hágatás végett a' koshoz más nöstényt eresztetni, mert kétszer minden izben, tudnillik reggel és estve a' kos kár nélkül hághat.

4. A' megháगतott birkát meg kell jegyezni, és a' naplókönyvbe feljegyezni, néhány napmulva megint próba alá venni, 's szükségeskép ismét ugyan csak a' vele első izben párosodott kossal összetenni; végtére az anyanyáj közé 1 — 2 tartalékkost eresztetni, mi által a' meddőségnek elejét lehet venni, 's a' nemzés és nemesítés haladását eszközölni.

Ezen későbbi pótlék hágatástól bizonytalan apájú késői bárányok származnak.

Önként értődik, hogy ezen hat hétig tartó üzekedés és párosodás ideje alatt az altiszt részéről különös szorgalom és pontos feljegyzés kívántatik, de meg is jutalmazza azt a' legörvendetesebb következmény, tudnillik az egész nyájnak szaporodása, szebbülése, kiegyenlítése becses tulajdonságaiban; méltó megemlíteni hogy a' hágó kosokat keskeny helyre kell összeszorítani, a' legeléskor pedig a' bojtárnak különösen felvigyázni, ne hogy a' viaskodás és türköldözés által benne kár történjék.

A' hasas anyabirka 20 — 21 hétig viseli terhét, az ellés a' párosodás idejétől függ, 's mint felebb érintettük nagy nyájokban, vagy korán ősszel, vagy késő tavasszal, midőn már az időhöz és legelőhöz bízhatunk, leghasznosabban történik az. Kis törzsöknyájban egész esztendőn által lehet bárány 's ugyanazért az apa kos folyvást a' falca közt maradhat.

15. §. Az ellés és a' herélés.

Már a' 11-ik §-ban közöltük a' legnevezetesebb észrevételeket a' bárányok ellése, gondviselése, megjelelése és szoptatása iránt; most csak arra akarjuk a' birka-ispányt emlékeztetni, hogy korán gondolkozzék a' felől 's parancsoljon a' birkás mesternek, hogy a' szükséges kétreszek és rekesztékek előre készen legyenek. Ez ugyan a' birkás mester, a' bárányos és a' fejtős különös kötelessége, de az ispány tekintetét és becsületét kétségen kívül neveli a' cseledek előtt ha tapasztalják hogy ő is ért hozzá, 's foglalkozásait figyelemmel kíséri.

Ha az ellés ideje bekövetkezik, az ispány éjjel nappal nem forgolódhatik felesleg az istállóban, melly alkalommal jó és elegendő lámpásokrol előre gondoskodni kell, 's semmi ürügy alatt meg nem engedni hogy az aklokban mezitelen gyertyával járkálgassanak.

Ha az egész major száma 5000 fej, alkalmasint 1200 ellős anyabirka lesz köztük, mellyek, leszámítván a' netalán elvesztettek, a' meddön maradtakat, az elvetélteket, közel 1000 bárányt hozhatnak 4 — 5 hét alatt a' világra. Legalább tehát 50 kétresznek előre készen kell lenni, hozzá adván még egynehányat az elerőtlenedendő anyák és gyengélkedő bárányok számára.

Az ellés folyamatjában, kivált ha azon időszakaszban esik, midőn már a pázsiton vagy a vetéseni legeltetés lehetséges, szükség hogy a bárányokból külön osztályok képeztessenek mellyekhez hetes bojtárok külön fogadtatnak, kik a szoptató anyacsapatokat külön legelésre vezessék, délben a szoptatás végett haza, 's estve szintén úgy a tanyákra visszahajtsák.

A legutóbbi vagy két napos bárányokból áll a kis osztály, melly néhány nap mulva megöregedvén, közép osztálylyá válik, a gyengélkedő bárányok vagy anyák a kis osztályban hátra hagyatván. Néhány nap mulva, t. i. az ellés után két héttel képződik a nagy bárány csapat, 's ez meg is marad folyvást, a felnövő és erősödő utóbbi bárányokat anyokkal együtt magába felveszi. Innen látni való, hogy legalább háromféle báránycsapat, némellykor ha a bárányok számosan vannak több is alakul, mellyekről csak azt kell megjegyezni hogy 350 darab bárány egy csapatba elég, mert többre egy bojtár nem igen vigyázhat úgy a mint kellene.

A nagy vagy öreg bárány-csapatnál, a segéd szoptatás már nem történik meg; az anya fiaival már tökéletesen összeismerkedett, 's a bárányok kezdenek már szénaszálakon rágódni; már ilyenkor a zabot apránként szaporítani kell, 's hogy a különben is szegényen tejelő merinosokat a tejelésre kétszeresen segítsük közvetlen tápláló eledelokkal, közvetőleg a bárányok más eledelekre szoktatása által; ezen célra a zab minden más eledel felett elsőséget érdemel. Nem is kell a zabbal fővénykedni, mert mivel minden fiatal állat mint az ember gyermekkorában, élte leggyengébb szakaszában iránylag legtöbbet nő és gyarapodik, a fővény tartás és táplálás után törpe bárányokra, borjukra, csikókra teszünk szert, 's ezen hiányt későbbben soha többé ki nem lehet pótolni. Azonban itt is legajánlatóbb az arany középszer; itt is igaz azon közmondás: túl a rendin semmi sem jó. quod multum stultum; a megzabálásnak szintolly káros következései lehetvén, mint a sovány étetésnek. — A bárányok étetésére fordítandó zab mennyiségét a főtisztaság szabja ki ispány uram jelentésére.

Kikeletkor, ha az idő kedvez, mikor a kökény virágzik, és elébb nem fogunk a heréléshez, és a farkok vágásához. A bárányok két neme külön választatik, az előbb említett szakaszok szerint különösen, úgy hogy az öreg szakasz, melly legszámosabb, a közép szakasz melly közönségesen amannak fele, és a fiatal vagy késői sza-

kasz, melly az előbbinek körül belől ismét csak fele szokott lenni, külön választatnak.

Mindenek előtt a' kosnak valók jeleltetnek ki és csapatnak külön, 's csak a' farkhegyök csipetik el; ezt a' tenyésztő többnyire maga szokta véghez vinni, mert igen érdekes dolog hogy a' birtokos se méltatlanul ne bánják saját tenyésztésével, s érdemén túl ne méltassa azt. Itt ám a' nagy bökkenő! Nem egy két már nemesített anyákból álló nyáj csupán a' maga fajzotta kosok tulbecsüléséből vagy megállott a' haladásban, vagy még hátrább is ment. — A' korcs csak mindig korcs; az én legalább saját nyájam utóbbi nemesítésére (itt a' közönséges birkákról kezdett nemesítést nem értem) magam nyája fajzotta kosokat bar mi szépeknek mutatkoznának is, soha sem használom, inkább vidékit, ha gypja bizonyos tulajdonságu, származására nézve tiszta eredetű, vagy megállapított fajú, azt választom ujonez hágó kosomnak, a' magam nyájambeli kosokat pedig mind kiheréltetem. — Ha pedig nyájam már a' nemesítés némi fokán állana, vagy eredeti törzsök nyájam kosbárányai vizsgálatom alá krrülnek, minden tarka, foltos, kormos szemű, fülű, orrú, kivált pedig nyelvű, nem szaporításra való bárányt husvétii ajándékra, 's mészárszék-re szentziázok.

A' nöstény báránykák farkait a' harmadik farkgerinczcsontnál szoktuk elmetszeni, 's lefejtve és megtisztítva paprikás vagy citromos lében, becsinálva, vagy megrántva, vagy máskép elkészítve esemege gyanánt megenni.

Volt író, ki ezen fark elvágás ellen erősen kikelt, 's nagy számvetési ügyességgel előadta Magyarország évenként melly tetemes veszteséget szenved e' miatt a' gypjuban, melly az elvágott farkon fogott volna nőni. Ne ereszkedjünk hossz-as vitába, de maradjunk meg a' régi szokas mellett, mert elhallgatván a' farkvágásnak minden más mellékes okait, azon egy is elegendő, mi szerint az a' legkönynyebb és állandóbb ismertető jel a' birkákat nemekre nézve egymástól, a' nöstényeket a' kosoktól megkülömböztetni, az összezavarodáskor pedig egymástól tüstént elválasztani.

A' bárányherelés is egy azon működések (operatio) közül, mellyekről felebb mondám, hogy egy negyed órai gyakorlás után jobban meg lehet tanulni mint hossz-as leírás és tudományos oktatás által; mire nézve Balásházy is idézett munkája 49-ik lapján velem együtt tart, csak az öreg kos kiherélését „csérép csíkkal“ talán nem mindenek

értik; alkalmasint felső magyarországi kifejezés az, 's fe-jérvármegyében így mondják: a' kos monyait kötőlékkal lekötni (abschnüren) melly kezelésmódot mi is sokkal sikeresebbnek ismerünk, mint akármi más merterseges metszegetést, gyógyszerekkel czifrázott működést. Kérdezhetné talán valaki, mire való átaljában az a' természet elleni herélés? Ezen kérdésre nem akarok ezen rövid felelettel előállni: atyáink és őseink is úgy tettek, hanem ezen herélésmód hasznait rövideden előadni.

1. Ezer és több kosbol álló sereget a' legelőn senki együtt nem tarthatna, kivált a' szomszéd nyájak nevedése idején, ha erőben és egészségben vagynak, akolban pedig nehezen, sőt be sem lehetne hajtani:

2. Köztudomás szerint az ürü egy kevéssé jó legelőn, vagy bővebb étetés mellett, husban, fagyuban szemlátomást gyarapodik, míg a' kos hasonló helyzetben alig hogy vármesedik, 's jobb tartását inkább nőszésbeli gerjedezéseivel, mint testi gyarapodása által köszöni meg.

3. Az ürü húsa köz tudomás szerint nem csak hogy jobb ízű és becsesebb a' kosénál, de a' cseh ürü-kereskedők meg sem veszik eladó ürüinket ha sok kos van közöttük, azon néhány kost is csak a' dohány-zacsó (kostök) kedvéért; következőleg minden száz ürüre csak néhány kost kell számlálni, 's tudni való a' herélteket kell érteni, mert ha öreg kos egy esztendeig szabadon legel, ürühöz hasonlóknak tartatik, 's a' kereskedő sem tesz kifogást ellene.

4. Az ürü soványabb eledelen kitelel, nyáron pedig a' felhevülés és gerjedezés veszélye nélkül legel a' fűszeres és buja legelőkön, a' bérceken, hol hideg és lassú természeténél fogva a' sziklák és kőrepedések közt bátran mászkál. Végre

5. számos egybehasonlító próbák bizonyítják, hogy ugyan azon nyári és téli tartás és étetés mellett az ürük átaljában jóval több gyapjuval fizetnek mint a' kosok.

Ez is oka tehát hogy az ürüfalkát minden majornál a' gyapjú főtermőjének tartjuk, noha legtakarékosabban kiteleltethetjük — Igen czélszerűleg cselekesznek tehát azon gazdák, kik ürüfalkáik számára jó és elégséges takarmányt gyűjtenek; legtöbb nyereségök lesz pedig azoknak, kik a' jövő esztendőben eladó ürüjüket az előbbi télen által bizlalják, mellyeket nyiréskor jó pénzen eladhatnak, ugy hogy csak a' húsért és fagyúért kapott pénz a' táplálóból eledelre tett költséget bőven megtéríti; a' több és nyomósabb gyapjú pedig második nyereség. Hát még a'

göbolyűrük által elhullatott kövér trágya melly hasznos czikkely a' mezei gazdaságban, minden értelmes gazda át fogja látni. Mellékes emlékeztetésül szolgáljon birka ispányuramnak, hogy ha az ősszel kimustrálandó kosokból egynehányat a' főtisztaság tudtával és engedelmével folyóáron magának megtarthat, 's azokat elzárván, répa burgonya, vagy csicsóka gyökerekkel, későbbben pedig bükköny-árpa vagy kukoriczadarával felhizlalja, szép hasznót hajthat magának, mert a' jó értékű bőrökért a' vételárát alkalmasint visszakapja, a' jó húsból megkerül a' tartási költség, 's a' fagyú néhány czombokkal együtt nyereségül megmarad, 's a' szép dohányzacskó ráadásul szolgálhatna. Nem tarthatni tőle, hogy az ilyen kis házi gazdálkodást, kivált ha nyilván történik, valaki rosra magyarázhassa. Meglehet, hogy valaki ezen kitérésemben megütközik, 's így szól magában: hol kapunk ilyen hizlalandó kosokat, hiszen a' nemes koson senki sem ad ki míg foga van, vagy egynehány birkát meghághat, az egészen foghijányos pedig nem hízik meg, az elaggott és gyengült állat sok fadgyút nem szed magára, ugyanazért ugyan drágán tafáná megszerezni az ispány a' néhány dohányzacskót,

Bocsánatot kérek! nem is czélozok én nemcs kosokra, bár azokat is tanácsosabb eladni mintsem végképen dög-halálra ítélni, de hiszem van elég próbakos, van minden nagyobb birka majorságnál több osztálybeli, sőt talán közönséges, vagy első nemzedéki nöstényfalka is, mellynek számára saját tenyésztésű kosok használatnak. Ezenkívül eladásra szánatnak a' szebbeknek látszó báránykosocskák is, mellyek vagy gyapjujuk nemességére nézve idővel megváltoznak, vagy másképen a' birtokos nyakán maradnak, 's mustrálásra vénülnek. Megvénülnek és testi tökéletese-
désük főpolczát elérik a' pótlékkosok is. Már pedig alapos szabálya minden számoló és okos gazdálkodásnak: semminémű állatot a' testi tökéletesedés, és így e' hasznót hajtó legfelső ponton túl meg nem tartani és táplálni, melly alapszabály javaslatomat úgy hiszen minden lehető ellenvetés-től eléggé védi.

16. §. A' többféle nyáj legeltetéséről.

Ezen tárgyban csak rövid emlékeztetéseket szándékoztam olvasóimmal közölni, 's csak a' Balásházy ur gyűjteményére utasítani, kitüzött pályámon tovább haladni, de ez nem lehet részint mivel a' második kötet 5 részének 1-ső

's 2-ik §-beni rövid észrevételek a' tenyésztő fő kormányt illetik; az én czéлом pedig az altiszteket gyakorlati kötelességökre körülményesen vezetni; részint mivel tartanom tehet attól, hogy a' tisztelt szerző urnak némelly kifejezései félre érthetők, és ha a' fiatal gazda vagy ujoncz tiszt ajánlásom 's utasításom után némellyeket kivált a' 15-ik §-ben betűszerint venne, ura nyájai rosszul járhatnának; azért szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek találom észrevételeimet és felvilágosításul szolgáló jegyzéseimet előre bocsátani, 's a' német „Emlékeztetéseimből“ az ide tartozókat itt kivonásban közölni.

Igaz, hogy a' birka illendő és elégséges nyári és téli eledel mellett az időnek sokféle viszontagságait ki állhatja ellenben a' legszebb és legpompásabb akolban is éhezvén elnyomorodik, vagy ha a' drága külföldi pásztorok alkalmatlan helyen legeltetik, betegségbe esik, és minden tudományos efirendezés, legtisztábban írt tabellák, és legpontosabb számvetői ügyességgel kidolgozott sperativum mellett tönk-
re juthat. Igaz, hogy a' birkának, akármi nemes fajú több veszedelme ered az elpuhulásból, és fölösleg mesterkézett bánásmódbul, mind az egyszerű természetes tartásbul. De azért még sem áll az: hogy elégséges és alkalmas eledel mellett, a' zivataros idő viszontagságaitól őket ne kellene óni; ne vegye tehát birka-ispány uram betű szerint a' mit a' sokszor dicsért könyv II-ik részének 57-ik lapján olvashatni, ne nyugtassa meg, 's a' netalán bal esetekben ne mentegesse magát vele, a' mi ott következőkép mondatik: „Egy hétnyi zivataros időben való legelést, vagy egész esztendei téli és ugari szabad ég alatt való lételt, csak természetekhez alkalmaztatott mezejek, 's télben jó erőt adó takarmányaik legyenek, mint pusztai számos juh-seregeink bizonyítják, minden nagyobb kár nélkül kiállnak“.

Távol legyen tőlem olly érdemes hazámfiat és bajtársamat gunyolni, hanem csak saját szavaival akarom egy kevésse mérsékelni azt, mi ezen állításban veszedelmes lehetne, ha valaki betű szerint találná venni. Ott áll világosan az 58-ik lapon: „Ebben is tehát a' közép utat eltalálni nem kevés fontosságú tárgy a' tenyésztő előtt“. Ebben én is egyet értek, 's ezzel vége a' vitának

Nem külömben a' 60-ik lapon előadott jegyzésnek vége sem áll mint alapszabály, mert a' mi egyszer valahol történik, állandó szabályul vagy mentségül nem szolgálhat.

— And no more, mond az angol. Külömben a' vetések le-

étetéséről szóló §-ben, nézeteimet és tapasztalásaimat előfonom terjeszteni, most saját ösvényemre térvén a' többféle birka-nyájak legeltetésére nézve ispány uramnak az említett §-ket ajánlom figyelmébe, azon kívül a' 11-ik kötet, 4-ik részének 3-ik §-ét is.

Feltéven hogy maga a' főtenyésztő vagy az uradalmi kormány, midőn a' kérdésben forgó és az ispány gondviselésére bízott birkamajort felállította, azt elegendő legelővel valamint a' téli tartásra szükséges takarmánnyal is ellátá, czélszerűnek tartom a' birká-ispányt némelly különbségekre, és látszólag aprós és csekély érdemű körülményekre figyelmeztetni, mellyeknek észrevése és használása nyájának hasznára, magának becsületére fog szolgálni, körében érdeme szerinti méltatását eszközölni.

Tudjuk, hogy az apróbb p. o. törzsök-nyáját egész esztendőn által lehet akolban tartani, következőleg ott is lehet birkákat tenyésztetni, hol azt az éghajlat, 's a' föld természeti minémiségei ellenzeni látszanak. Arrol azonban meg vannak már az értelmesebb gazdák győződve, hogy az ilyen bánásmód nagyjában hasznot nem hajt, mit Balásházy ur is munkája 9. §-ben a' 78-ik lapon bizonyít.

Ha tehát történnék, hogy az ispánynak ilyen nyáj bízottnak gondviselése alá, az ispánynak nincs más mit tenni, mint magát szorosán a' felsőbb rendetésekhez tartani; a' gazdasági kormány ügyel mindenre, kiadja parancsait az ispánynak kötelessége azokat teljesíteni.

Azomban nagyobb része birkáinknak honi tenyésztési rendszerünkhöz képest szabad legelőn tartatik állandó pázsiton változó szántó földeken és időszakaszonként még a' száraz réteken is, 's ezen különböző körülmény mind külön figyelmet érdemel.

De hogy egymást jól megértsük, két dolog van itt, melly iránt világosabbani szükség magamat kimagyaráznom.

A' pázsit nevezeten olyan közönséges legelésre szolgáló füveket termő darab földet értek, mellyen buja jó száraz fű terem, mellyet ha le nem étetnénk kasza alá is felnőne és legelőkép használtatva apró szarvas marháinknak folyvást és bő eledelt ad; minden egyéb dombos, sziklás vagy csalitos, de száraz földrészeket gyep nevezet alatt foglalok be. A' vizes, forrásos vidékeknek pedig lapály, vizállás ingovány stb közönséges nevek, 's külön is leírást nem érdemelnek. Birkalegelő az ugar a' tarló, a' rét az erdő, szőlőalj, és szilvás is lehet.

Szükséges továbbá kimagyaráznom mit értek a' faj nevezet alatt.

Magyarországban két honi faj létezik, Juh neve alatt értem a' hosszú szőrű egyenes, hegyes szarvú oláhjuhot (ovis), stersicheros) mellyet cigara-nak is nevezünk. Lennyirt szőre csak a' leggorombább posztó vagy inkább darócok gyártására való, mellyből parasztjaink hosszú 's rövid szüre, pokrócz, 's más mindenféle készül. Fő értéke ezen juhoknak kétségkívül bőrökben áll, melly szőrével együtt szücs által ki készítetvén az ismeretes, sok féle használhatósága tekintetében semmi más ruházat által meg nem előzött, 's ki nem pótolható bunda készítésre fordítatik; timárok pedig sokféle kordoványt szattyánt készítenek belőle. E mellett bőven tejelnek, elég vaját és sajtot adnak, húsok és fadgyujok kereskedési cikkelyek, mellyekből kitetszik eléggé hogy tenyésztésök nem épen olyan megveendő mint némelleyek gondolják; hát ha még azt is hozzá gondoljuk, hogy részint eredeti és faji tulajdonaiknál részint születésöknél fogva szoktatván az idő viszontagságaihoz, azokat bátrabban kiállják a' kopár vadon bérczeken szüntugy mint a' nedves lapályokon, 's kevesebb ápolás és bajoskodás mellett nőnek és híznak mint a' többi juhok.

Második faj a' német birka, bár goromba de göndör és nemesedésre hajlandó, gyapjáról nevezetes. A' természettudományi rendszer capra ovis-nak hívja, mi gazdasági nevezet szerint ovis germanica acornis-nak hihatók, mert a' nőstényeknek nincsen szarvok, a' kosok szarvai pedig épen ellenkezőlög az előbbenivel szélesen 's csigaformán tekertek; noha találkozik köztük buga, azaz szarvaflan kos is. Ezen birka faj rendesen kétszeri nyiretű gyapjuja közönséges posztónak használtatik, tejet, vaját, sajtot is ad eleget, húsa is jó, de a' hizlalásra nem olyan alkalmas mint az előbbiek, ugyanazért fadgyúja sem kerül olly nagy mennyiségben a' piacra mint a' cigara fajú. Azon becses selyembirkafajának, mellynek drága és mindenütt keresett gyapjuja tenyésztésünk főczélja, a' neve merinos, nem is hibázok, ha ezen köznevet mindenkor használom, valahányszor általjában nem sebb birka-fajról vagy szó, 's csak némelley különös esetekben élek a' belőle elágazott alfajú birkákat jelentő negretti, infantandos, escurial, electoral nevezettekkel. a' merinos kosoknak német birkákkal összepárosítását nemesítésnek nevezzük, 's a' tőlök származottakat mestis, mestitz, vagy korcs nevek alatt váltakozva szokták írónk emlegetni. Én pontosabb megkülömböztetés kedvéért állandóul metisnek vagy mestitznek nevezem azt, mellynek

mellynek apja eredeti, vagy elismert fő nemességű merinos, korcsnak pedig azt, melly két mestistől származik; ugyanazért a' korcsosítás (Blendlingswirthschaft) lényegesen különbözik a' nemesítéstől. Végre csak rövideden emlitem, hogy ha az apa merinos, az anya pedig közönséges birka, ezeknek bárányai első nemzedék-(generatio) beliek; illylen merinos kos alá eresztett nőstény második nemzedékbeli bárányt szül, mellyből ugyanazon merinos kossal a' 3-ik, 4-ik, 5-ik 's így tovább mindig egy fokkal felebbi nemzedékbe lépnek azoknak bárányai.

Ha merinos kost már nemesített mestis anyabirkára eresztünk, mellynek nemzedékbeli fokát vagy nem tudjuk, vagy megmondani nem akarjuk, azoknak fajában szaporítatnak, tiszta fajzatúak (reine Zucht); ha pedig különös jénzetekből infantandos electorallal, negrettit escuriállal, vagy összevissza párosítjunk: ezeknek származékait soha se lehet korcsoknak, hanem kevert fajzatú merinosoknak (in sich gekreuzte Merinoszucht).

Terjedelmesebb birkatenyésztésnél csak egy könnyű és állandó mód van a' különböző nemzedékeket megjelölni, t. i. a' fül hegyibe egy lóher bélyeget kell ütni, még pedig az elsőt a' jobb, a' második nemzedék jegyét a' bal fülbe, megfordítván a' vasat, a' harmadikét ismét a' jobb, a' 4-ét pedig a' balfül hegyibe; 's mindezeket félreismerhetetlenül. További nemzedékek számára más jelt kell ki-gondolni; 's ha még ezen felül a' major külön jeleit, 's az egyes tagok számjegyeit is füleikre akarjuk róni jó előre kell gondolkozni a' helyes elrendelésről 's megkülönböztetéstől nehogy összekeveredés, zavarodás történjék.

Ezen nemzedéki bélyeg a' felcserelés ellen (elöven bárányoknál és dögbőröknél) egyetlen biztos eszköz; minden másféle jelelések, madzagra vagy szijra kötött számok, pettegetés 's egyéb módok által más végre történhetnek, p. o. a' jegyzőkönyvek számára; de a' nemzedéki jelnek, már messziről is tisztán felvehetőnek kell lenni a' mustrálás és hágatásra való összeválogatás végett.

Ismételve emlitem, hogy én ezen értekezésemben egy legalább 5. ezer darabból álló birkamajorságot értek, melly a' nemesítés utján lévén merinos törzsöknyáját, valamint közönséges birka-fajt, 's minden nemzedékbeli birkákat foglal magában, 's tenyésztésének kitűzött célja a' becses nemesített gyanjún kívül husra, vajra, fadgyura, 's talán sajtra is szert tenni.

Ezen többszörös haszon céljához képest átaljában intem ispány uramat, hogy mindenféle; faju és nemzedékű

juhaira egyenlő szorgalommal, egyforma figyelemmel figyeljen, mert igen egyforma természetök szerint a' mi egyiknek káros, a' másiknak hasznos nem lehet.

Igaz, hogy a' közönséges juh és birka mint honi állat már keményebb természetű 's erősebb termetű mint a' merinosok, 's az azoktól származott nemesített fajzat; de még se higyük, hogy nedves lapályos legelőkön is élélhet az, 's télen a' hó alol is kikaparhatja eledelét.

Az is igaz, hogy a' közönséges juh és birka, sőt még a' negretti és infantandos faj is egy kis esőtől, hótol hidegtől el nem nyomorodik, de az electoral sem vész mindjárt el az ilyen külső befolyások által, ha születésétől fogva mesterkézett nevelés által el nem puhítjuk, 's apránként 's mérsékelve megkeményítjük; de tudjuk azt is, sok bizonyos kútfőből származott tudósítások után, hogy pusztáinkon néha egész seregek elvesznek mételyben, hózivatar, hideg nyári szélvész után efféle viszontagságok miatt, mellyektől ön hitségünkben nem is igen tartunk. Egy szó annyí mint száz, ha az okos és értelmes gazda némi kényeskedésből külömbiséget tesz is a' külömbféle és fajú birkanyájai között; ha a' közönséges, 's jól megnőtt falkákat nem féltetheti is annyira a' történhető veszélyektől mint a' nemesebbeket és gyengébbeket, ha az eledelt is a' szükség és körülmények szerint a' drágábbaktól inkább nem kiméli, 's az alább való számára kevesebb járandóságot mér ki, ha továbbá nemi minden falka számára van is rendes épület (pompás birkaakolra épen semmi szükség); a' legközönségebb juhoknak is be jót tesz hévség idején az árnyék némi esernyő forma készület; a' tartós és biztos szelernyő pedig mindennemű birkának kell, e' nélkül birkanemesítésbe ne is kapjon a' magyar, hanem inkább adja pusztáit haszonbérbe.

Végre a' czélszerű gondviselést 's elegendő táplálást még a' cigara-juh is meghálálja bővebb szaporodás, és sokszori 's több haszonhajtás által.

Eresszük már most a' birkákat legelőre. Remélvén hogy birka ispány uram a' mondottokat illőleg felfogta és meggondolta, engedje meg hogy némelly gyakorlati szabályokra figyelmeztessem, noha talán a' nélkül is tudja; még sem árt a' hasznos rendszabásokat ismételve emlékeztete hozni.

Főrendszabás legyen minden rendes birkamajornál, hogy a' külömbféle falka egymás után, és soha csak kettő se eresztessék egyszerre ki az akolbul, se este be ne hajtassék, a' végett hogy mindegyiknél a' számadó birkás-mester, vagy helyette a' fejős, vagy a' fő és faragó bojtár

(Meisterflecht) okvetelen jelen legyen, a' birkát egyenkint szemmel tartsa, következőleg ha legkisebb fogyatkozást, vagy valamely kórjelt venne észre, a' mi sántaságra, kergességre, dörgölődés által rübre, hátramaradás, vagy szomorú kinézésnél fogva, akármi más belső bajra vonatna, a' hibát azonnal meglehessen róni, a' hibás darabot megfogatni, talán még lehet segíteni rajta, ha nem kórházba kell vitétni, hogy a' kijáró seregnél soha hibás darab ne tálltassék.

Ispány uram a' mennyire csak lehet, 's hivatalos foglalatosságai (az írást ide nem értvén) nem akadályozzák, az ilyen alkalommal reggel estve jelen legyen, nyájait és cselédeit figyelemmel tartsa, 's mivel mint a' főfőbornok a' hadseregnél a' gyepen néhány lépésnyi távolságra veszi állását, hogy nyájai és cselédjei előtte lassan ellépdégéljenek, (a' birkásgazda vagy helytartója helye a' kapuhoz közel van) reggeli vagy esteli pipáját kényelmesen szihatja, természetesen kupakos pipából, mihelyest pedig az akolhoz közelget pipáját zsebébe dugja.

A' kupakolatlan pipából pipázni, 's azzal botránkozásra és netalán kártételre alkalmat szolgáltatni se magának se vendégének ne engedje, még réteken, sőt az erdőben se az ölfa-átszámlálás alkalmával; csak szobájában, a' konyhában, vagy présházi kandallója mellett legyen az megengedve.

A' második szorosán megtartandó szabály ez: hogy a' tavaszi harmat és őszi dér felszáradása előtt semmi féle birkafalkát ki nem kell ereszténi, ha a' legelő közel van a' majorhoz, ha pedig mint némely helyeken és év szakaszokban történik, óraszámra kell országuton és földek közt járni a' marhának míg legelőre juthat, akkor az illy távolságokra szükséges időt okosan ki kell számolni, hogy a' legelésre szükséges időt se vesztesse el, az éhes állat se harmatos vagy deres fűre ne eresztessék, hanem attól gondosan őriztessék még a' közönséges birka is, ha mindjárt szabad ég alatt tanyázott volna is, mert ezen levegői nedvek, vagy párázatok, ha a' hátokat érik, csak a' gyapju finomságának nem pedig egészségöknek is ártalmasok; de hogy elnyelve, vagy a' füvel ehgyomorral mohon felemésztve a' birkanyájnak ezen nedvek némileg méreg helyett vannak, azt a' közönséges bojtár is tudja, 's nyáját tőlök még az is örzi ki nyáron az esővitztől, télen a' honyalástól kedves márháit nem félti.

bátorságosabb pedig sövénynyel vagy palánkokkal bekeríteni, Csupán csak körül sánczolni nem elegendő, mert az árokon szinte úgy rongál az esőviz és a hólé; a kíváncsi állatok pedig, kivált a bárány, fel hanyásokra szeretnek ugrándozni, szeretik azokat tiporni, 's magokat könnyen veszélybe ejthetik.

Az ugar — 's kivált termékeny kövér agyag földeken igen jó a legelő, csak zápor-eső után kell rola távozni; egyébiránt még azért is becses, hogy a pázsit vagy más legelővel váltakozva a nyájak gyarapodására igen sokat tesz.

Mihelyt az aratás után a tarló legelőnek felszabadúl, a pásztoembernek minden búja elmulik, melly némelykor kivált száraz időben, 's a legelő juhok nagy száma mellett az ugar felszántása után nem kicsiny azokott lenni.

A birkák a tarló által nagy járási tért nyernek, de épen azért kell szemesen bánni velek, 's a tarlókon nem mohon kapni. Az őszi tarlók, kivált ha a gabona gazdagon termett, eleinte kevés füvel örvendeztetik a birkanyáját, melly miatt ha csak lehet, nem sarlóval hanem kaszával történjék az őszigabona takarításása is, mivel hamarébb és bujábban hajtanak utánna a fű- és lóhere-féle növények. Az árpa- és zabtarlóba czélszerűleg eresztetik előbb más marha, hogy a tört vagy elszórt gabona kalászokat a birka elől felszedje.

Ha szabad legelő dolgában szűkölködünk, és száraz, ritka erdők van, igen hasznos az kivált nyáron és déltájban a legfinomabb merinosoknak is, de a sűrű vágások, vagy alhajtásokkal, bokrokkal teli erdők, 's azoknak akármi nedves vidékei semmi némü juhoknak nem valok.

A rétekeni birka legeltetést átáljában csak ősszel javasolhatom; tavasszal pedig két oknál fogva szeretném kémményen megtiltatni; részint mivel a gyenge, buja nedves fű veszedelmes az éhes, télen által elgyengült a fris füvet most mohon kapkodó állatnak, részint és főképen, mivel az ujdjon serkedező növények leharapdáltatása a későbbi szénában rövidséget okoz, és a legelő birkák hegyes lábkörmei is a még gyenge gyeppen kárt tesznek. De ha a tavasz felé sok helyen elfogyott takarmány ilyen legelésre szorít bennünket, bár sajnálva kénytelenek vagyunk azt tenni. — Szükség törvényt ront.

Ha ősszel a rétek — akár sarju takarítatott rolok le akár nem, — birkalegelőnek felszabadulnak, azoknak alacsonyabb lapályos vagy nedves részei csupán csak a mustra-

falkának valók, mellyek ugy is halálra vannak sententiázva, ha ezeket hizlalni kívánjuk ne kiméljük tőlök a' sőt. Minden egyéb falkák a' száraz és dombos helyeben a' báránycsapatok pedig, csak száraz időben, 's akkor sem egész nap járhatnak azokon. — Illyenkor ne mulassa el az ispány falkáit többször és véletlen 's különböző időkben meglepni, a' bojtárokat gondosan szemmel tartani, mert a' veszélyes vízi kórság és posztitó mételey titkos és csak későn észrevehető csirájit többnyire öszel a' réteken, a' buja legelőkön szedik fel a' birkák, mint Balásházy úr a' 66-ik lapon helyesen is igazán megjegyzi; a' valóságos elgyengülésre (asthenia) igen hajlandók lévén ezen gyenge állatok.

A' vetések legeltetéséről különös czikkelyben fogok értekezni, most tegyünk még egy két szót a' déli melegről, égi háboruról, 's tartós esőzésről.

A' nyári hévség, különösen a' déli verőfény, sütő meleg, többnyire sulyosan hat reánk és birkanyájinkra, bár az évszakasz és időjárás külömsége szerint különböző mértékben. Igen kívánatos e' részben hogy a' birkanyáj tulajdonosa a' legelőkön jó előre árnyékokról gondoskodjék, birkamajorságában elegendő felszert készítsen, terepély fákból álló facsoportokat ültetessen, vagy legalább az erdők szélén árnyékos állásokról gondoskodjék. Illyen esetben ispány uramnak csak arra legyen gondja hogy az illyen intézetek rendesen használtassanak, a' mi ugyan nem sok gondoskodást kíván, mert a' pásztoemberek magok is szeretnek illyenkor a' hűvösre vonulni, ott kényelmesen heverészni, csak hogy ébrenlévő és erős kutyák álljanak őrt e' heverő falkák körül. A' fejér vármegyei birkamajorságokban közönséges szokás, hogy nyáron a' hévség kezdetétől végig több nyáj, főképez elválasztott bárányszarvúak éjjel legeltetnek, ugy hogy este felé kijárnak egész éjjel legeltetnek, reggel pedig (a' canicula idejében) már 9. óra tájban a' szellős istállóba vagy felszerek alá haza hajtának a' hol estvéig nyugosznak. Innen eredt kétségkivül azon nevezet: juhász-dél, juhász-ebéd, mellyen a' reggeli 9. óra tája értezik, mivel tudnillik nyáron az illyen hazahajtáskor, télen pedig ezen idő tájig végeztetett el az első étetés, 's illyenkor legcélszerűbb a' legényeknek rendes meleg ételeket kitálatni melly után estig, az az vacsoráig főtt ételt ismét nem esznek, 's nem is érhetnek rá. — Akár ki mit mondjon ezen szokás ellen, csak Balásházy urnak a' 36-ik lapon

álló helyes megjegyzése szerint szellős legyen az ilyen menedék hely 's ne gőzölgős vagy párolgós, követni való az, ha t. i. a' kétségkívül sok tekintetben hasznosabb felszernek, facsaportnak, vagy erdei árnyéknak hijával vagyunk.

Csendes lanyha nyári esőben a' közönséges juhok és birkák a' mestis-nyáj, sőt még a' merinos - és infantandos félek is veszély nélkül ki mehetnek a' legelőre; de ha tartós kezd az eső lenni, annyival inkább ha hűvös is kivált ősszel, minden nemes, vagy a' nemesítésnek már némi fokán álló falkákat jobb lesz fedél alatt tartani, 's ha széna nincs saraglyákból jó szalmával étetni; ha pedig telik igen hasznos egy kevés zabot 100 darabra egy $\frac{1}{2}$ mérőt az eledelhez adni. Ebből kiteszik, melly jó dolog ha a' birka akolnál egy kis takarmány és egy kis zabtár készen tartatik; e' nélkül nem is diszlik semmi birka nemesítés vagy merinos tenyésztés.

Hát a' mennydörgés, zápor eső, szélvész és zivatar idején mihez tartsa magát a' birka-ispány a' legelőkön elszéledt falkáival? Eleitől fogva és többször ismételve törvényül kell tenni a' bojtároknak 's velek szigoruan megtartatni, hogy ha a' mennydörgést messziről észreveszik, azonnal közelgessenek az akolhoz; a' záporosó ellen hasonlóképen menedéket keressenek; de kemény büntetés alatt meg kell tiltani minden sebes hajtást, kutyák általi zaklatást, ha mindjárt utól érné is őket az eső. Az ilyen vigyázatlanságból kettős kár következhetik; első, hogy a' felhevült birkák bőre, erősebb párolgásban, a' párolgó lyukak pedig a' meleg miatt nyiltabbaklévén, a' hűvös nedv bőrökre mélyebben hat, mi a' hirtelen meghülés következtében nyavalyát okozhat, a' gyapjút pedig alljasítja; második hogy a' sebes és erőltetett lehellés által kivált a' szél ellenében a' juhok tüdőgyuladást is könnyen kaphatnak. Minden szükségtelen kergetést, hajhászást, zaklatást tilalmazzon tehát a' birka ispány; ki nem lehet mondani, mennyi baj és kár származik a' legények pajkosságából, 's kényelem keresésekből. A' közönséges juhászgazda is sejdi, hogy a' sok férges szőrű aszúkorságos 's más bajokban nyavalygó számos birkái aligha nem a' gazdák részéről könnyelműleg elnézett ilyen bánásmódnak következtelése.

De a' villámcsapás, a' szél és zivatar veszélyei ellen hol a' menedék?

Tanultuk már az oskolában, hogy a' magos fába könnyen leüt a' mennykő; de hát ha még egy erős izzadásban és gőzölgésben lévő birka nyáj áll alatta. ! Nem kell tehát

akkor fa alá összeszorítani egy egész nyáját, jobb lesz apró szakaszonként elosztani az erdő több fáji alá ha erdő van, ha pedig nincs fedelet keressünk. De a' szél sok erős épületeket összedöntött már, 's a' birkát mind oda ölte. Ezért bátorkodom javasolni hogy szélvészkor jobb a' birkanyáját az épületeken kívül, sövény vagy szalmakazal mellé állítani, de csak száraz forgószél alkalmával, mert ha a' zivatar esővel vagy hóval jár, már nem forgó szél, 's az épületet a' lerogyástól nem lehet féltetni, 's alatta a' gyenge állatokat a' kétszeresen veszélyes megázástól bátran lehet védeni.

17. §. A' nyírés előkészületei és utó foglalkozásai.

Már most lassankint közelget a' nyírés, mely az időre nézve ugyanazon módon történik meg. Vagynak kétszeri nyiretű közönséges és selyembirkák. Némely tenyésztők próbálták birkáikon a' gyapjut 2 esztendeig nőtetni, a' mi meg is történt azon közönséges előítéletnek megczáfolására, miszerint a' gyapju minden esztendőben megérve a' bőrtől eloszolna, 's más uj hajtás taszítná el a' régi szőrt mint p. o. a' szarvas szarvaival a' kigyóbőrrel szokott történni. De valljon a' kétszeri nyiretű selyemgyapju, és a' két esztendeig nőtt fésűgyapjú (Kammwolle) megfelel-e a' gazda várakozásának, hajt e' hasznot rendes és szoros számítás szerint? mind ez ispányuramat nem illeti, hanem ő csak azt viszi véghez pontosan mit a' felsőség parancsol; ügyel eszesen az előkészületekre, vigyáz nyíréskor juhaira birkáira, az azoktól nyert gyapjúra, a' felsőbb tiszttség dolgai-
ba csak annyira ereszkedik be mennyire az azt megengedi.

A' nyírés előkészületében a' közönséges juhoknál; meg-nemesített vagy csak nemesítendő birkanyájaknál van még egy más nevezetes és fontos dolog, mely a' kiválogatás vagy osztályzás (Sortirung Classificatio) nevezete alatt ismeretes. Mivel t. i. a' gyapjut mai időben igen megválasztják, benne kényes válogatással több tulajdonságokat megkivánnak, a' főnemességű gyapjunevezet elnyerése pedig a' birkatenyésztésnek főcélja, ezen célnak elérése tagadhatatlanul mind az egyes juhok egyenes tulajdonságaitól függ. A' birkák megvizsgálása és válogatása tehát a' nyírés előtt oly nagy fontosságú dolog, hogy azt csak az értelmes tenyésztő maga légyen az tulajdonos vagy annak főtisztje és senki más czélszerűleg el nem végezheti. Tisztelet becsület

mindenkinek, de a' ki ilyen dolgot másra bíz, ott marad a' hol sok régi tenyésztő maradt t. i. a' középszerűsége.

És mivel több tapasztalásaink világosan 's ellene mondhatatlanul bizonyítják, hogy a' főnemességű gyapju minálunk mint éghajlat elleni mesterséges természetmény évenként ugyan azon állaton némileg változik, továbbá a' merinos birkák és fajzatjaik 's mestiseik természetöknél fogva már életek első esztendeiben igen csudálatosan különböznek egymástól, melly miatt a' bárányon csak a' legfelületesebb tulajdonságokat ismerhetni meg a' másodfűkos és anya pedig fő tulajdonságaikban minduntalan változnak, tehát a' nyírés előtt a' törzsöknyájt, a' hágókosokat és ujoncz fajzatjaikat egyenkint szorgosan 's némi aggodalommal minden elfogultság nélkül kell megvizsgálni és osztályozni.

Ez meglévén a' nemesített vagy mestis falkákat is kézen által kell venni, kivált ha több major vagyon; és véghez vihetendő hogy az elismért tulajdonságú különös osztályba tartozó juhok külön falkákba rendeltessenek; melly bánásmódbul az a' haszon háromlik, hogy a' nyíréskor egyforma vagy legalább általános tulajdonságú gyapju gyűjtetik és zsákoltatik össze: következőképen eladáskor a' vevőnek is igazságosabban lehet előmutatni, ki azt ilyen módon örömebb és drágábban is fizetendi meg. Az ilyen vizsgálat és osztályozás még az ürüfalkáknál is sem felesleges sem haszontalan, ha az uradalom köre olly terjedelmes hogy több ürüfalkákat legeltethet.

Nem említvén mit némelly irók az osztályzásról beszélgetnek, mint p. o. André Rudolf ur, ki szinte 8 osztályt akar minden nyájnál, sem Balásházynek nevezeteit nem fessegetvén, ki az osztályozásnak néha semmi szükségét nem látja, néha pedig electa prima, secunda stbről beszél, ispány nramat ezen tárgyban csak azokra utasítom, mellyek a' német Emlékeztetéseimben olvashatók; 's most az usztatásról, vagy gyapjumosásról akarok röviden szólni.

Az usztatás ideje a' kétszeri nyiretű birkáknál rendszeren sz. György nap körül és sz. Mihály napkor van, az egyszeri nyiretűeknél pedig várhatunk május végéig, vagy junius elejéig, mikor a' fris elegendő legelőtől megerősödtek és a' gyapju szálak ben életü nedvvel megtelnek, melly ugyan lényegesen különbözik a' külső zsirtól a' mi a' párolgás szüleménye, és még inkább az izzadság vizes nedvétől. Hallotta talán honfi bajtársam hogy Spanyolországban mosatlan lenyirik a' gyapjut a' zarándok birkákról

tudja talán hogy Petri ur annak hasznát tapasztalván több évek előtt az Austriai birodalomban is azt terjeszteni igyekezett, és Chan bécsi gyapjú kereskedő e' végre költségeket és előkészületeket is tett. De mind sikeretlenül! Nem akarok a' pro et contrába ereszkedni, noha igen mulatságos lenne, csak lássunk hozzá a' gyapjúmosáshoz vagy birkaúsztatáshoz, mi mindenkor de kivált a' mai időben a' gyapjúkereskedésnek fő feladatja. Tiszta mosás és tiszta fejér gyapjú olyan jel szavok a' gyapju vásáron, hogy a' tisztaság és fejérség hiánya a' gyapju árának ugy árt mint a' borénak a' zavarosság. a' fejér tisztára mosott gyapju pedig annyira felül haladja a' némelly fokkal nemesebb de mocskos és tisztátalan gyapjút, mint a' szép tisztára higadt bor a' nála bár jóval erősebb és nemesebb de zavaros bor.

Ezek így lévén birka-ispány uram figyelmét a' mosásra főleg nem fordíthatja; itt csak arról van szó micsoda mód áll hatalmában a' gyapjútisztítás eszközlésére.

Ezen mód három féle: a' kézből, szabad vízben, vagy mesterséges úszató és mosó készülétekben. Kézből kádákban hol hideg hol lágy meleg vízzel, vagy az újabb találmányú mosás szerint agyaggal liszttel, melyet Petri ur különösen a' szurkos negretti gyapjura nézve javasol, ez azonban csak egyes drága vagy erőtlen állatoknál gyakorolható.

Mesterséges úszatókat a' gazdasági kormány építet és az új találmányú szappangyökérrel (*saponaria officinalis*); az én nézetem szerint pedig *astragalus glycyphyllos*sal való mosás is a' a' felsőség által parancsoltatik 's eszközlöttek, 's ispány uramnak nincs más dolga mint hogy a' parancsoltakat teljesítse 's a' suly fogyatkozást ismét a' kormány ítélje meg.

A' szabad folyóbani úsztatásra nézve, melly nagy majorságoknál még ma is becsben és divatban van, következőkre kell ügyelni.

1-ször Az úsztatásnak való víz lágy és állott legyen, melly végre a' malom alatti tóvíz, mellynek a' levegő és napsugárai elegendőkép hatván rá, vize sem nem igen hideg, sem nem kemény a' leghasznosabb.

2-szor Az ezen munkához szükséges emberekben, saraglyákban, csolnakokban, kivált ha az úsztatás folyóban történik hiány ne legyen, 's a' vízben foglalkozó férfiak egy kis bor, vagy pálinkabeli áldomással is ellátassanak, hogy jó erőben legyenek, önként és jó kedvvel szolgáljanak, csak egy megmentett birka is bőven megtéríti az e-

féle költséget. A' gyep mellyen a' birkák ki-s be járnak az usztatónál kövecses legyen, és sem sár, se homok ne mocskosítsa meg keresztül ázott gyapjút; utánna pedig tiszta száraz gyepen, vagy elegendő uj és tiszta alommal bekerített kerítésben vagy akolban töltsék a' nedves birkák az éjszakát.

A' valóságos usztatás előtt szükséges a' mártogatás: t. i. minden nyáját mellyet holnap tisztára akarunk mosatni, ma estve míg a' napfény tart, egyszer a' vizen általhajtassunk, mellyet bemártásnak, vagy beáztatásnak nevezünk. A' falkát csak egyszer kell a' vizen keresztül hajtani, hogy a' fülhegyeken vagy más részekben összeszáradt szurkos gyapju egy éjszaka felengedjen, hogy másnap annál sikeresebben mosathassék vagy főrösztetessék tisztára. Mindenki láthatja, hogy a' gyors és gondos előkészülettől egy részről a' gyapju tisztasága, más részről az eszes kezelésmódtól a' marha kimélése függ, és mind a' kettőre nézve az ispány sokat tehet 's igen bebizonyíthatja ügyességét ur. éiránti hűségét, 's lelkiismeretességét a' rábízott juhok őrzésében. Az usztatás — kivált ha egy usztató több majorra szolgál, szoros viszonyban áll a' nyereséggel, a' falkák czélirányos felvidítésával.

A' bemártás vagy beáztatás délután még napfényen történik, a' vizen való egyszerü áthajtás által; ekkor az állat meglévén ázva erősen párolog, száraz és jó helyen töltvén el az éjszakát megpuhult és felengedett gyapjúja a' szuroktól mocsoktól portól a' másnap reggeli usztatás által kitisztul. Ilányszor kellessen a' szegény birkákat a' vizen keresztül hajtani, hogy a' gyapjukereskedők különböző és bizonytalan szeszélyének elégtétessék, azt meghatározni nem lehet.

Borzadva emlékezem egy bizonyos kevély zsidó megbízottjára, ki egykor gyakran koromban némelly nyájainkat 6. 7. ízben keresztül hajhászattatta a' vizen, míg eléggé mosottnak elismerte; még sem voltak olly tiszták, mint most mesterséges mosás által kétszeri áthajtás után lehetnek; örülhetnek tehát valóban a' szegény birkák az újabb felvilágosodás találta gyapjumasás-módnak; sajnálom, hogy még helyenkint a' régi bárdolatlan szokás szerint vad folyóban vagy tó-állásban sok bajjal usztatatnak ezen szelid és érzékeny házi állataink. Gondja legyen a' tenyésztőnek, hogy usztatója előtt a' be- és kijárásnál kövecs vagy száraz gyep legyen, nehogy nemes birkái sárt gázolni legyenek kénytelenek.

Gondja légyen a' jelenlévő tisztnek arra is, hogy juhái közül egy se veszen kárba, serkentgesse embereit is minden módon a' vigyázatra, a' jó kedvvel egy egy czélra való munkálkodásra.

Az úsztatás napján a' megriasztgatott és hajhászott szegény birka nehezen fog jóllakni; más nap valamely enyhe 's jólevegőjü 's ha lehet jó verőfényes legelőre kell a' birkákat hajtani, melly az úsztatott és nyirt falkáknak különösen jól fog esni; 's ha lehet különösen kell a' számukra ezen esetre tartogatni, azon okos és takarékos rendelkezéssel, hogy a' nyirendő falkáknak a' közelebbi, a' megnyiretteknek 's még meg nem úsztatott seregeknek pedig a' távolabbi legelők mutattassanak ki. Ezen rendelkezésben a' birkamester kitüntetheti ügyességét és iparkodását.

Második éjjelre az úsztatás után már szükséges hogy a' félig megszáradt falkák fedél alá hajtassanak, nehogy a' harmat és reggeli szárító szellő a' fűrtöket fel ne húzza 's a' gyapjút el ne rútsa; még szükségesebb hogy a' harmadik vagy a' nyirés előtti éjjel akolban egy kevésbé összeszorítva tiszta almon tartassanak, hogy a' természetes kigőzlögés átmelegitse az egész gyapjút, melly által mind könnyebb nyiretü mind puhább tapintatúvá lesz. De ezen túl ne lépjen a' gondviselő, mint némelyek balvélekedésből tenni szoktak, kik nyomósabbá akarván a' gyapjút tenni, a' másnap nyirendő falkát az azeiótti éjjel zárt helyre összeszorítva tartják, hogy azok minél erősebben izzadjanak. Ezen bánásmód az állatok testi jóllétére valóban káros, 's a' remélt haszon is füstbe megy, mert a' gyapjuszálakhoz csak kívülről ragaszkodó izzadság nedve hamar kiszárad a' nyirés alatt is, a' zsákban pedig bizonyosan; melly ha nem történnék is de ha a' gyapjuszákokat pinczében vagy más zárthelyen tartjuk, tovább állván a' gyapju meg is dohosodik. Sok szomorú példáit láttuk ennek. Órizkedjünk tőle.

Nyirőhelyet minden gazda körülményei és alkalmazhatósága szerint készít előre; a' hol tágas és világos akol, vagy a' mi még jobb a' szél által nem járt felszer vagy pajta van, a' nyirők számára rendes ülések készítetnek saraglyákon, a' föld alattok jó kispertetik, vagy a' mi még jobb deszkákkal kirakatik, vagy ponyvákkal kiterítetik, hogy az elhullott nyiredéket mocskolatlan fel lehessen szedni. Ezen nyirőpad alsó végén vagynak a' rekeszek az úsztatott 's nyirendő darabok számára, mellyek falkáinkint a' nyirők számához képest nem feleslegesen bocsátat-

nak be egyszerre, a' többiek közelében legelvén; a' más-
sik végén van a' felvigyázó tiszt asztala 's széke, mellette
a' vizsgáló főbojtár, egy edényben kulimázt, vagy más
gyógyító kenetet tart készen, hogy vele a' nyiréskor ne
talán megsértetteket bekenje. Ide hozza minden nyirő az
általvett birkákat, részint hogy értek a' fizetési jegyet át-
vegye, részint és főleg, hogy a' tiszta nyirést megleh-
sen bírálni, a' netalán megesett szúrást vagy vágást meg-
vizsgálni, ha szükség azonnal gyógyítás alá venni. Meges-
hetik t. i. a' nyirő minden hibája nélkül, hogy a' nyirés-
közben a' viczkándozó állat a' nyirőollóba maga ütközik,
's tetemes sértést kap; de az is megesik, hogy a' hirtelen-
kedő 's ügyetlen nyirő vigyázatlanul megsérti a' birkákat.
Ennek megítélésére jelen van a' felvigyázó tiszt, 's vigyáz-
miként keni be a' bojtár a' sebet, de az ügyetlenségből
vagy vigyázatlanságból származott sértéseket a' hibás, ugy-
nevezett grádicsos nyirést nem szenvedí, a' vétkezt szigorú-
an megpirongatja, a' tökéletlenül nyírt darabot visszave-
ti, a' fizetési jegyet megtagadja, az ismételve hibásan
nyirőt minden kegyelem nélkül elkergeti. „Ez mind jól
van“ kiált talán némelly olvasó, „ezt mind könnyű ide-
írni, de honnan vesszük a' nyirőket ha olly kemény bán-
nással idegenítjük el magunktól?“ Én meg azt kérdem
felelet helyett: hát hagyjuk marczangoltatni drága állatain-
kat azoktól, kiket munkájokért fizetünk? veszélyeztessük
értékünket gyáva féltékenységből? korán se!. csak fizessük
meg illendően a' nyirőket, használjunk egy kis — alább
előadandó ingerlőszert, majd lesz nyirónk elég. És ha — a'
legkellemetlenebb esetet véve, csupán magunkra és cselé-
deinkre szorulnánk is, jobb lesz lassan és jól, ha mindjárt
késedelmesebben is végezni nyirésünket mint sietve mar-
háinkat sérteni hagyni, 's a' rosz nyirés által a' gyapjuban
kárt vallani. Mert ne gondolja senki a' rosz nyirés által
kádba ment gyapjút csekélységnek. Az okosan számoló gaz-
da előtt nincsen is csekélység; 's előtte egy szalmaszál is
figyelmet érdemel. Több fürtök, több nyirési hulladékok
egy fontot tesznek, 's a' fontok mázsára gyűlhetnek. Azért
csak szigorúan vegye birka-ispány uram a' dolgot, ne en-
gedjen garádicsokat hagyni a' birka testén sem maradék cso-
mókat a' fején, lábán, farkán; mindennek egyenlő tiszta-
sággal le kell nyiretni; a' sebek megítélésében is igazságos
és méltányos legyen, 's ha a' szükség kívánja kemény is,
a' hibás az ügyetlen nyirőt kergesse el ha komája vagy ro-
kona volna is; ha a' jó nyirők számára a' főtisztsg bok-

rétát, pipát, vagy más illyes ajándékot rendel, a' jó nyirónénak pedig kendőt, pántlikát stb. vigyázzon magára, hogy az illyen jutalmak kiosztásában személyválogató ne legyen, hogy szemére ne hányhassák, hogy az asszonyi díjt érdem nélkül a' legszebbiknek, a' férfiút pedig legkedveltebb birkás legényének ítélte volna. Természetes, hogy az illyen jutalomdíjak megítélésénél nem a' nyirtek száma, hanem a' tiszta nyirés és legkevesebb megsértés jó fontolás alá; a' nyirésbeli gyorsaság és szorgalom a' nyirtek nagyobb számánál fogva ugy is eléggé megjutalmaztatik. Nem is kell fősvénykedni ezen évenként ugy is csak egyszer, vagy legfelebb kétszer előkerülő munkabér kiosztásában. Igaz, hogy egy ügyes nyirő napjában 60 darabot is megnyir; de ne irigyeljük neki ezen nevezetes pénzkeresést, csak jól végezze kötelességét, a' birkatulajdonos a' nagy bér mellett is mindig nyertes lesz. Egy bárányért p. o 1, anyabirkaért, toklyóért 's más közepszerű állatért 2, egy öreg ürüért 3, törzsöknyájú anyabirkaért 6, a' jó hágókosért pedig 12 kr. peng. kijárjon; megjegyvezvén hogy e' két utolsó rendbelieknek gyapjút is össze kell szedni, 's külön fontolás végett összekötöni; minél tisztábban lesznek nyirve, annival inkább czélt érünk.

A' nyirőeszköz, akár közönséges szabó olló akar csatos posztónyirő olló legyen mindegy, csak hogy ügyesen tudjanak vele bánni a' kiknek kezökben forog: e' mellett szükséges, hogy a' birkarekesz mellett egy bojtár jó köszőrükövel ott álljon, 's a' megtompult ollókat ügyesen és fáradhatatlanul élesítse; mert az ollók élességétől függ mind a' gyors munka a' nyirők hasznára, mind a' tiszta és egyenlő nyirés a' gazda részére, és így a' nyirés általános sikere.

A' nyirőpajta felső szegletében a' tiszt állásához közel áll a' gyapjú-vizsgáló és elkészítő asztal; mellyen szükséges ponyvákkal körülvéve a' lenyirt folyamok egyenkint valamelly ügyes ember kezébe adatnak; ez sokszor maga a' gyapjувásárló, vagy a' gyárnok biztosa szokott lenni; ki azokat kiteríti, az aljast félre hányja 's vagy egyenkint, vagy kettőt 's több folyamot is összehajt 's az elpakolás végett a' már készen álló zsákokba hordatja.

Az illy elkészítésében 's összerakásában a' folyamoknak az előtt sokféle módot követtek, 's osztályozásnak-sortirozásnak nevezték azt; hol egy kender-szállal kötötték keresztül, hol darabokra szakították; de most csak a' juh hátuljáról került, aljas, a' vizellet vagy ganéjlat által elromlott está-

Bartósiák Emlékezt.

mókat a' negretti- és infantandos féle birkák gorombább lábi és üstökszőrét hányjuk külön; de még a' nyiredékeket is ha tiszták az egész folyamossal összegombolyítjuk, 's nem is olly erősen szoktuk a' zsákokba tiportatni mint azelőtt.

A' zsákok előre megméretnek, 's nehézségek feljegyeztetik, azután jó a' majori jegy, ezt követi a' folyószám, mellyet szurokkal vagy más állandó festékekkel a' zsákokra 's ezeknek megfelelőleg a' jegyzőkönyvbe is feljegyezni. a' megtöltött zsákokat minden este biztos zárt helyre elrakni szokás és kötelesség.

A' nyirók közt aránylagos számú gyermekek forognak és bujkálnak, kik az elhullott darabokat, nyiredékeket egyfelől, másfelől pedig a' birkák ganéjhulladékait felszedik, 's amazokat a' válogató asztalhoz, emezeket pedig a' sövény mellé hordják.

A' birkásmester a' nyirók közt forog, a' választóasztal és gyapjutömők körül, azon felül figyelmeztet, hogy egy részről a' nyirendő szakasz mindig elegendő számmal legyen, más részről a' nyirettek, megvizsgáltattak, 's a' sértés után bekentek csoportonként legelőre eresztessenek, ne hogy az első rendbeliek koplalni kénytelenitessenek, míg az utolsók a' nyirók kezeiből kikerülnek.

Ha sok nyiró van, nem árt ha a' birka-ispány segedelmére egy két irtók vagy hajdú rendeltetnek, kik a' többféle foglalkozásokra az ispány utasítása szerint különösen ügyelnek.

A' nyirésnek vége van. A' gyapjú rendesen bezsákoltatott, megjegyeztetett és hivatalosan megmázszáltatott, az illető lajstromok mind a' nyirés költségeiről mind annak eredményéről, a' gyapju mennyiségéről, 's a' falkánként egyes darabra, egyre másra esendő font és latszerinti számítás elkészültek, a' felsőbb tisztseghoz elküldettek. Kérdés mi történik már most a' gyapjúval? Megmarad-e a' háznál egy ideig vagy elküldetik a' vásárra? Vagy az előre tett szerződés szerint a' vevőnek adatik át? Meglehet hogy mind a' három az ispányra van bízva, 's ugyan azért néhány szavakkal emlékeztetni akarom azon esetekben előforduló kötelességeire.

Előre felteszem, hogy a' főtiszttség illendő, és biztos rakhelyről rendelést tett vagy otthon, vagy a' vásárpiacon; minden esetre vigyázni kell a' megbízott tisztnek, hogy azon rakhely nedves ne legyen, sem igen szellős; azért jobb a' földfeletti mint alatti raktár; az is jó ha setetes és hűvös, a' napsugárai 's melege a' lehetőségig ki-

zássanak belőle, az ablakok jó erős vas rostélyokkal, az ajtók erős pléhekkal legyenek ellátva; végre a' gyapjúzsákokat a' puszta földre nem kell rakni, hanem padolat, vagy algerendák — ászkok által a' megdohosodástól óni, 's az épület falát semmi felől ne ériék. Ilyen módon a' gyapjú jó darab ideig romlás nélkül eláll.

Ha vásárra vitetik a' gyapju, a' főtisztás részéről vett utasítás és rendelésekhez tartsa magát szorosan birka ispány uram, mellyeket ha netalán egészen meg nem értett ne átallja ismételve megkérdezni, 's a' körülményes felvilágosítást nagyobb biztosság okáért írásban kérni. Ha pedig az ilyen foglalkozásokban még járatlan, 's saját ügyességéhez egészen nem bízhatik, inkább vallja meg előre, 's eszközölje ki, hogy az eladás más valakire biztassék; mert sok a' vásári fortély, 's a' felelet terhe nagy, a' járatlan és tapasztalatlan adó könnyen bajba keveredhetik. a' legjobb szándék, nyughatatlanság és fáradság mellett becsületét, sőt még kényerét is veszélyeztetheti.

A' zsákok felrakása már, és a' vitelre való felvigyázat egészen az altiszt dolga. Tartok tőle hogy megbántánám birka-ispány uramat ha minden aprólékos, de még is czélirányos sőt elkerülhetetlenül szükséges észrevételeket előszámálnék a' zsákok elrendezésére, lekötözésére, eső és napfény ellen, ponyvák vagy gyékények általi védésére 's 's több effélékre nézve, mellyeket minden gyakorló altisztnek tudni kell; csak arra figyelmeztetem, hogy a' szekereket éjjel nappal szemes felvigyázás alatt tartsa, a' szekerek számához képest alkalmas és nem iszákos hajdúkat vigyen magával, kik a' gyapjú mellett váltakozva éjjel nappal őrt álljanak, maga pedig az ispány az utolsó kocsiban szállítványát éjjel nappal szemmel tartsa. 's attól soha se ebéd idejekor se más okból messze ne távozzék, szekereit az állásokban gyakran körül járja, megvizsgálja. Mert valóban a' becsületes ember fel sem éri ésszel az úton melly furfangos módon, 's melly számtalan apró lopások történnek; gyakran fényes nappal a' város közepén a' szekerek mentében hátulról felbontják a' zsákot 's elloppják a' gyapjút. Itt tehát szép mező nyílik ispány uramnak rendőri ügyességét gyakorolni.

Ha a' gyapju előre elfoglaltatott, 's az ispányt rendelik ki általadásra, ismét egy fontos körülmény adja magát elő t. i. a' gyapju megmázsálása, a' vevő vagy biztosa keze alá.

Balasházy ur munkája 1-ső kötetének végén egy egész részt (a' hatodikát) irt a' gyapjúkereskedésről, melyben az emberi társaság összeállásától, és a' gyapju kereskedés kezdetétől fogva egész az 1825-ik és 26-ik évi gyapjúár krízisekről rövideden és elmésen értekezik a' szerző. Azon nézetek már ma legalább részszerint megváltoztak; az ott kifejtetett nehézségek a' pesti gyapjúraktári egyesület által megszüntettek, 's ezen érdemes hazánkfiának jámbor óhajtásai létesülésre kezdenek lépni, a' jövendőre még terjedelmesebb, 's a' gyapjútermesztőkre nézve boldogítóbb haladást ígervén. Ezen tárgyra nézve azonban az altszövet illető csekély javallataimat kifejteni nem kések.

Nem czélom jelenkorunkat gúnyolni, 's azon számtalan furfangos fogásokat, alacsony fortélyokat, 's csalásmódokat előszámlálni, mellyek a' gyapjuvevők és szedők részéről történtek, nagyobb részint még ma is történnek, 's mellyekkel a' ravasz speculansok a' gyapjubirtokosokat álnokul kelepczéjükbe kerítették 's kerítik, hogy természetényeiket minél olcsóbban megvehessék, a' gazdatisztek pedig a' felsőbbeket szintugy mint az alsóbbakat megvesztegetni törekedtek; valamint az eladók részéről történt alacsonytságot sem, kik ha a' gyapju ára hirtelen fel ment nem átallozták szerződésöket megszegni, a' becsületes vevőt felpenze miatt perpatvarba keverni, vagy ha a' gyapjút kénytelenítetett megtartani, rozsz mosás, hamis zsákolás, mázszálás 's több ilyen módok által, mellyekre emlékezni is irtódom, tetemesen megkárosítani, 's mondjuk ki magyarosan-álnokul megcsalni *Iliacos intra muros peccatur et extra.*

Hála istennek és a' korszellemnek, talán némelleyek magok, vagy szomszédjok kárán a' hitelvesztés következtében megokosadtak, 's az ilyen esetek már most a' termeszők és vevők részéről ritkábban történnek; de még mái napig is csúsz mász a' kisértet, a' legmiveltebb külső alak és tekintet, csinos bánásmód alatt lappang a' pénzdol-gában a' ravaszság, sőt a' pénzkerítő neveti magában a' gyá-vát, kivel valami foglalkozásba (*Geschäft*) ereszkedett, 's nem mulat el semmi alkalmat, a' legalacsonyabb eszközöket sem, hogy czélját, a' pénzbeli nyereséget elérhesse. Ezen alacsony kezelésmód nem igen nagy díszére szolgál különben miveltszázadunknak. Azért kedves ispány uram, ha urasága gyapjúját a' vevő számára mázszálja rendes, serpenyős mérleget, 's ne körtemázsat használjon. Tudom hogy otthon tett hivatalos gyapjumázszálási lajstroma meg-

változik, kivált ha a' gyapjút meszire, 's váltzó időjárás-kor kellett szállítani, de rendes és szilárd magaviselete által ezen alkalommal is teljes bizodalmat szerezhet 's kell is szereznie írásbeli bizonyítványainak és nyugtatványainak; azért köszönje meg de ne fogadja el a' vevő vagy annak biztosa részéről ajánlott ebédet vacsorát vagy más akármilyen kedvezést vagy ajándékot. Hiszen ura tisztességesen fizeti, utra való költséggel és eleséggel pedig az igazgatóság ellátja. Kár volna becsületét jó hírét nevét, mellyet a' felsőbbek tisztársai és alattvalói körében magának kivívott egy uri ebéd vagy pezsgő bor, vagy más csecsebecse, vagy drága ajándék elfogadása által veszélyeztetni, vagy talán örökre is elveszteni. Ne törődjék, azon ha hallotta hogy Director ur a' gyapju kereskedő által tetemes kedvezésekben részesült, néhány arannyal megtiszteltetett; ne aggódjék rajta ha maga a' Nagyságos asszony a' cukor kávé vagy a' zsákok száma szerint kapott aranyoknak örül, mintha a' számító kereskedő csupa gyengéd érzetből vagy tiszteletből szerencsének tartaná ilyen áldozatokat nyújthatni! Valóban nevetséges hogy illyesekről még irt szerződésekben is tétetik említés. Sed mundus vult — ergo. De azért kedves ispány uram, kinek java és becsülete szívemen fekszik, kinek hasznára, 's becsületének szerény kis körbeni szilárd férfias kivívására, 's fentartására, életmódjának biztosítására irtam össze ezen íveket (sem tudományos hirtájtassága, sem ön hasznom keresete csak nem bírhatott az igazságnak illy anya szült meztelenségbeni kitalálására; ki tudja hány tyúkszemre hágok?) maradjon szilárd maga viselete mellett, köszönjen meg minden vidéki ajándékot, mert a' mit a' felsőbb tiszteteknek elnéznek, azért az alsóbb tiszteteknek hamar a' kőrmére üthetnek. Sapienti pauca! A' kinek fülei vagynak hallja.

De térjünk vissza az emberi észnek és ravaszságnak, ezen tanúságos nézőhejéről és csatateréről a' fővárosi piaczról a' szelid megnyírt kopasz testű szegény reszkető birkáinkhoz, 's vegyük szemügyre állapotjokat a' nyírés után.

Fő dolog hogy ezen szegény állatok a' viharok, fergegek, az idő mindenféle viszontagságai ellen gondosan óvassanak; azért ha csak lehet éjjel fedél alatt tartassanak, és hideg esőre ne hajtassanak.

Szükség továbbá hogy nyírés után buja, kövér, de nem lapályos vagy ingoványos legelőre vezetessenek; a' válogatott merinos - és koscalkákat pedig néhány hétig zabbal kell tartani; hogy átaltában a' bujább gyapjúnövés a' fűtők

hegyeit összegöndörítse, a' természetes kipárolgó zsir pedig a' folyam külsejét össze ragassza, melly u'án az idő akár-melly viszontagságait könnyebben kiállják, 's a' gyapjú nemes tulajdonságait könnyebben megtartják. Vezérül szolgálhat ezen tekintetben a' spanyol legeltetémód a' transhumantes birkáknál, melly közönségesen tudva vagyon, 's mellynek czélszerűségét alkalmasint minden dologhoz értő birkás-gazda által fogja látni. Végre ha az időjárás, vagy a' legelők helyezete miatt a' birkák porosak, a' bőrokon a' nyírás után usztatás javasaltatik szabad vízben; ha pedig rüh lappangana, vagy ki is ütött volna köztök, akkor a' lufördő is szükséges, 's legegyszerűbb gyógyító eszköz leend, mellyről annak helyén t. i. a' II-ik füzetben a' nyavalyákról szölvő értekezésemben emlékezni fogok.

18. §. A' széna és egyéb birkatakarmány betakarítása.

Mivel a' birkák és juhok az évnek körül belől egy harmadrészét (néhány nappal hol többet hol kevesebbet, a' mint a' tájék éghajlati fekvése, vagy az időjárás hozza magával) száraz takarmányon tölteni kénytelenek, mi déli és keleti természetes életmódjoktól lényegesen különbözik, 's a' merinost és annak ivadékait nálunk tagadhatalanul, mesterséges természetnénynyé alakítja, 's melly okból a' szüntelen változásra, gyapjok vastagodására, 's gorombává aljasodására hajlandó; minden tenyésztő főparkodása oda czéloz, hogy minél jobb és több eledelt termessen, ugy hogy nem csak minden esztendei kívántatóságot a' marha számához és jól tartásához képest, beszerezzen, hanem felesleg is, vagy maradékul meglehetősen mennyiséget gyűjtsön, hogy a' jövő, netalán mostoha esztendőben legyen mihez nyulni, s a' nedves időjáráskor birkáit száraz takarmánnyal tarthassa, mi előre mondom, 's az illető helyen bővebben kimagyarázandom, legtermészetesebb, leghathatósabb, és legolesőbb óvoszer a' rothasztó nyavalyák, vízkórság, mé-tely, 's más ilyen betegségek ellen. Az ilyen széna — zab — és szalmabőség nélkül soha sem ál a' birkatenyésztés biztos alapon; 's valóban sokkal czélszerűbb és hasznosabb kisebb számú marhát, de jól és biztosan tarhatni, mint sokat soványon, 's a' veszélytől szüntelen félteni. Alapos szabály ezen tekintetben, hogy majorunkban legalább félesztendőre elegendő takarmány folyvást legyen.

Feltéven tehát, hogy a' gazdasági kormány a' szükséges természetes vagy mesterséges kaszálókrol előre gondoskodott, 's a' mivel mezei gazdálkodás tudomány szabályai szerint más segédtakarmányok szerzéséről is rendelkezett, az ispány hivatalos kötelessége abban áll, hogy azontakarmányok gyorsan és rendesen haza takarítassanak.

Nincs a' gazdaság körében egészségesebb, a' gazdatiszt testére és lelkére nézve jóltévőleg hatóbb munka a' kaszálataknál. Kellemetes időben egészséges és frissítő levegő, a' lekaszált és czukros növények élesztő illatja párologja körül a' szorgalmatosan felvigyázót munkássai között, kik itt férfias szilárd modorban rendes sorban kaszálnak, ott virgoncz gyermeki pajzánsággal hangya módra gyűjtenek; itt a' középkorúak petrenczéket hordoznak, ott néhány építői ügyes kezek alól emelkedik a' boglya vagy vontató, mellyeket egymásután ünnepélyes, mersékelt lassú mozgásban takarítanak haza az ökörfogatok, mellyeknek tiszta fényes szemekből és bőrokból eléggé kitűnik, hogy ez lakmározások, jóllakások ideje. Ezek közt forgolódván az altiszt kellemesen repül tőle az idő, 's nagyobb mulatsága van, mint akár-melley városi játék, tánczmultság, vagy színház szerezni képes; én legalább mindig úgy éreztem, 's most is örömmel emlékezem vissza ezen élvezetekre. Ha a' kaszálók terjedelmesebbek, természetes hogy több altisztek, hajdúk, vagy felvigyázók kívántatnak. a' munkások úrbérben rendelkeznek, vagy pénzért fogadtatnak; mellyekről mint a' mezeigazdaság gyakorlásához tartozandókról itt többet nem mondhatok; csak egyre emlékeztetem birka ispány-uramat, kit a' jó széna gyűjtése, és gyors haza takarítása, 's rendes elrakása hivatalosan, 's legközelebről érdekel; ki minden időváltozástól méltán tart, mert az istenadta legjobb takarmány is míg fedél alá boglyába, vagy kazalba nincs rakva, minden esőfelhő által a' romlás veszélyével fenyegettetik. Ez az egy pedig abban áll, hogy a' főtisztségtől vagy kormánytól szabadságot kérjen és nyerjen magának munkássait időről időre egy kis áldomással serkentetni, 's őket minden különös szorgalommal végzett munka után megjutalmazni. Tündér hatása van az illyen egy két pohárból álló áldomásoknak a' kaszálás, gyűjtés, kazalrakás, vagy a' fenyegetődő vihar alkalmával, vagy a' hét végével; nem is kerülnek sokba, 's a' munkát szerfelett gyorsítják. A' német paraszt sokat szeret inni, 's ha nem nektár is az ital jó neki; a' serrel, csigerborral, sőt Németországban még az almalével is megelégszik. A' magyaroknak már bor

kell, 's minél jobb objective (az az a' bor magában) annál jobb subjective is (az az a' munkásra nézve is kívánatosabb sikerü). A' tótnak, oláhnak már pálinka kell, ha csak 23 foknyi is, 's a' munka sebesen foly.

A' munkások serkentése mellett a' birka-ispány mindjárt gyűjtet, 's a' vontatók rakása alkalmával a' réten ügyel a' szénaosztályozásra, természetesen a' főtisztaság tudtával, 's néha közbenjárásával; hogy t. i. a' többféle vagy különfajú növényekből takart széna külön rakattassék; mert többszörös gyakorlat és tapasztalás után tudjuk, hogy ez vagy amaz széna faj némelly marhának ártalmas lehet, vagy legalább kellemetlen, 's ugyanért elrugják azt a' marhák, lábok alá tiporják, és ízéknek fordítják, melly másféle marhának táplálásul fogott volna szolgálni.

Ezen különböző tekintetekhez képest gyűjtesse tehát a' fűvet birka-ispány uram szakaszonként, rakassa külön petrencékbe vagy vontatókba, jelelje meg ezeket magának, 's a' hazatakarítás alkalmával rakassa külön padlásra, felszer alá, vagy boglyákba.

Kákás, savanyú nádas szénát a' lovaknak lehet adni, mellyek ugy is zabot kapnak, 's télen kímélve tartatnak, 's csak a' szerszám kedvéért is esős vagy sáros időben többnyire jó istállóokban hevernek. Az édes, sásas széles levelű, lapályrol került széna a' szarvasmarhának való.

A' vastag szálú ebíres durva ro'snokos szénával a' kosokat és ürüket lehet tartani; a' legvékonyabb és fűszeres szénát pedig az ellő anyabirkák és bárányok számára kell tartogatni.

Azonban szerencse is kell a' fáradhatatlan szorgalom mellett a' szénatakarításhoz, melly körül tett számtalan gyakorlati észrevételeket minden igazi ujoncz gazdának teljesen megtanulni és használni szükség, hogy az előforduló kétes esetekben tudjon magán eszesen segíteni, a' kedvező időjárást pedig kettőztetett gyorsasággal saját hasznára fordítani.

Kétséget nem szenved, hogy ezen végre legezészerűbbek a' szénás pajták; ha ezek nincsenek az istállók vagy aklok felett alkalmazott léczes emelet, mint azt az 1827-ik évben „Beobachtung bei der Veredlung der Schafe, und über die Meistigen in Ungarn,“ című munkámban bővebben olvasni lehet, különös figyelmet érdemel, mert a' felszáráz fűvet és lóherét is haza lehet hordani, 's a' szellőző szénatartóban szinte patikai módon szárítani. Ha pedig ép, tavalyi szalmát elegyítünk közé kettős lesz a' haszon, a' fel-

száraz széna- vagy lóherefélék minden káros forrástól vagy dohosodástól megóvatnak, a' szalma a' magába szitt gőzök által tetemesen megjavul, 's télen szecska formában igen jó és hasznos eledelt szolgáltat.

Ha az aklok felibe a' közönséges padlásokra szalma rakatik, mind a' felső fedélre, mind az alsó podolatra különös vigyázattal kell lenni hogy jó karban tartassanak, mert kívülről és felülről a' hó és eső, alólrol és belőlrol pedig a' marhák gőze, párolgása a' már jól és szerencsésen betakarított drága szénát megrongálhatja, 's ez okból a' vigyázás igen szükséges.

Nehezen kerül egy nagyobb kiterjedésű birkamajor minden takarmánya fedél alá. Elkerülhetetlen tehát, hogy a' takarmánynak egy, némelly helyeken pedig p. o. nagy pusztákon, a' jóval nagyobb része rakatassék össze. Felesleges lenne a' kazal és boglyák rakásáról írkalni; jobban tudja azt, és ügyesebben véghez viszi akármelyik pusztai öreg béresünk, mint én kimagyarázhatnám; csak egy nézetemet akarom kevésbé körülményesebben kifejtetni.

Igaz, hogy egy nagy kazalban sok sok takarmány meg fér, 's ha a' széna egyféle, 's az idő kedvez, hagyján! De ha a' széna külömbféle, kár lenne az alábbvalót a' jóval összekeverni. De ha az időváltozástól félnetni, vagy elegendő munkás hiányzik — egy nagy rakáshoz pedig, kivált a' tetézéshez, és az állások berakásához sok ember kell, czélszerűbb könnyűbb és olcsóbb is a' szénát boglyába rakatni; melly alkalommal egyszerre többfélét is lehet kezdeni, 's ha estig el nem készülnének is, alkalmasan befedetni. Tudva van, hogy étetés alkalmával a' boglyát a' szénametszővel szint olly rendesen meglehet kezdeni és szakaszonként eldarabolni, mint a' kazalt. Azonban ha a' kazal és boglya rakásra fordított munkabért igazán felszámítjuk, csak 10. esztendő alatt is nem kerül-e ki egy rendes szénás félszer ára, a' többi kényelmeket nem is említvén?

A' szalmára nézve nem lehet másképen, hanem hogy boglyákba és kazalokba rakatassék az a' szabad ég alatt; vigyázni kell azonban, hogy a' jó, ép és étetésre való szalma különösen pedig a' búza, rozs, árpa, hajdina, és egyéb főzelékek szalmája külön, az alomnak való, és ízék pedig ismét külön rakatassék és őriztessék.

A' külömböző szalmafajok tápláló erejéről a' maga helyén fogunk értekezni, itt csak azt jegyezvén meg, hogy a' polyvát, kivévén a' szálkás árpapolyvát többre kellene be

csülni mint eddig; mert valóban kétszerte táplálóbb az a szalmánál, 's akár szárazon a sövényfonású jászolbul adatik a marhának, gulyának, ménesnek, vagy csak közönséges forró vízzel megforrázva, a tejelő vagy hizó szarvasmarhának, birkának, sőt még a sertésnek is igen kedves és hasznos táplálékul szolgál. Ne sajnáljunk tehát a szerűs kertünk egyik szegletében, vagy a cséplőpajta mentében egy elegendő nagyságú, ha mindjárt nem cifra hajlékot is a polyva számára készíteni, 's a polyvát télkezedtkor az étetésre használni.

Tudni való, hogy ha szárazon étetjük azt, erős szél fuvásakor sem rakni, sem étetni nem kell, a birkáknak pedig folyvást adni nem tanácsos, mert a szálkák és töredékek könnyen a gyapju közé bonyolodnak, azt össze kuszálják, s hibássá teszik. Egyéb segédtakarmányt a birkaispány annak rendje és módja szerint elrakasson, p. o. a répaféléket, különösen pedig a burgonyát (kolompér, *Solanum tuberosum* Lin) mellyek számára verem, pincze, vagy más raktár áll készen; ha pedig nagy bőségben van, legegyszerűbben szabad ég alatt kupacokban, vagy földdel behányt rakásokban tartatnak télen által. A burgonyáról, melly magyar hazánkban még nem régen ismeretes, 's sok helyeken csak most kezd divatba jöni, különösen emlékezni szükségesnek tartom. Feltétven, hogy a burgonyát a birkákkal nagyjában és falka számra étetik, a burgonyamosásra, és eldarabolásra alkalmas kamara van, mellyben meg nem fagy; minden pincze vagy verem nélkül is lehet azt a szabad ég alatt télen által tartani. Tudnillik valamely száraz, dombos, és biztos helyen, mellyhez a marha, vagy tolvaj egy könnyen nem fér, a burgonyaszedéskor ősszel rendes kerekded helyek kijeleltetnek, mellyekbe a burgonya 30 — 50 mérőig kúpformában halmoztatik, egy kevés szalmatöredékekkel betakarítatik, 's egy lábnyi vastagságú földdel behányatik; olly móddal, hogy a halom csúcsán dél felé egy csomó nád vagy zsup gőzölgő kémény gyanánt alkalmaztatik, külömben az izzadó bütykök könnyen elrothadnának. Ezen gőzölő kéményeket néhány hét mulva ki lehet szedni, 's a hátramaradt üreget jól becsinálni. Önként értődik, hogy az ily kupacsonkint eltakarított burgonyát az esőtől és hótól árkoklatok és vízbarázdák által kell biztosítani.

Az étetés folyamatjában egyik kupacot a másik után a kamarába takarítja a gazda, vigyázzván rá, hogy a mint valamelyik kupacot megkezdi, azt azonnal eltakarítsa, hogy

meg ne fagyjon. Ezen őszi munkát és téli foglalkozást mellesleg elő adván térjünk vissza a' kaszállás után legközelebb következő, vagy az alatt is előforduló foglalkozásra a' birkák körül,

19. §. A' himlőoltásról, a' bárányok elválasztásáról, és a' fejesről.

A' birkanyavalyák között egyik legveszélyesebb a' himlő. A' hideg éghajlatok alatt ritkábban dühösködik ez, mint a' meleg keleti és déli tartományokban. Szileziában, Porosz-sőt még Szászországban sem tartanak tőle; 's a' spanyolországi tudósítások sem emlegetik, hogy a' merinosok hazájában uralkodnék a' birkahimlő.

A' nyavalya nem csak érintés által ragad el a' beteg marhárol az egészségesre mint tapadó ragály (contagium fixum) hanem a' levegő által is terjed mint repülő ragály (contagium volatile). Balásházy ur dicsért könyvének II-ik részében a' 10-ik §ben 253 — 162. lapokon derekasán értekezik ezen tárgyról; oda utasítom tehát olvasóimat. Eredhet-e ezen nyavalya magától valamely nyájban, azt a' második füzetemben fogom fejtegetni, 's orvosi észrevételeimet körülményesen közölni, itt birkaispány uramat tisztéhez képest csak arra akarom emlékeztetni, hogy ha a' felsőbbség által az oltás parancsoltatik, rendesen és pontosan utánna lásson, 's szorgalmát ezen foglalkozás körül kettőztesse meg. Nem köszönheti meg hazám elegendőkép Hg. Eszterházynek ezen tárgy iránti azon rendelkezését, miszerint terjedelmes uradalmaiban 4. helyen baromorvost tart, kinek rendes kötelessége egész esztendőn által fris himlőanyagot tartani, hazafiúi készséggel szolgál mindenkinek, ki bárányain a' rendes óvási oltást el akarja követtetni. Mellyet is én legalább minden mivel birkatenyésztőnek javaslok, tudomra Pozsony- és Nyitra-vármegyétől fogva le egész az alföld felé átáljában szokásban nagyon az.

Az oltásmódja igen egyszerű, 's a' felebb említett helyen a' 159 lapon elég értelmesen előadatik, mellyhez csak azt teszem, hogy a' felvigyázó minden darabot naponkint különböző húzásokkal (veres krétával a' bárány fején) jeljen meg, 's ezt a' jegyzőkönyvecskébe, valamint az oltottak számát, 's netalán más előforduló különös eseteket is írjon be, hogy abból rendes lajstromot és jelentést készíthessen, 's szomszédjainak is a' szükség esetében kime-

ritó tudósítással 's jó tanácsosal szolgálhasson. Most ugyan csak ideje már, hogy különösen a' gyakorlati gazdálkodásban lemondjunk azon szükkeblü, 's felebaráti szeretet-elteni titkolódzásról, melly a' jámbor németgazdáknál is annyira divatban volt, 's okozta főleg azt, hogy egyik a' másik kárán vagy hasznán olly ritkán és későn okoskodhatott. Emberi legszebb kötelességünk a' hasznost és igazat terjeszteni; figyelmeztetem tehát altiszt uramat, hogy a' bárányokat néhány nap mulva egyenkint megvizsgálja, hogy hogy midőn a' többségen a' himlő fejlődni kezd azon darabokat, mellyeken az oltás meg nem foganzott, másodszor és harmadszor is beoltassa; melly eseteket jegyzőkönyvébe különösen feljegyezni igen érdekes, sőt szükséges.

Illendőnek tartom itt csekély tapasztatásommal megerősíteni azon állítást, hogy a' tehénhimlő a' birkán nem foganzik meg 1801-ben először próbáltam én ezt Holzmeister urnál, 's az óta többször ismétellem, de többrendbéli tapasztalásaim után mondhatom, hogy a' gyermekeken egyébiránt bebizonyosodott sikerü tehénhimlő-anyag a' birkákon még csak gyuladást sem okozott.

Kétséget nem szenved, hogy a' himlő oltásból eredő hideglelést, 's az egész himlőbetegséget a' gyenge bárány az anya tölgye mellett legkönnyebben kiállja, 's ha az időjárás kedvező, minden súlyosabb jelenségek nélkül. Iparkodjék tehát az altiszt bárányfalkáit kedvező időben, ha lehet minél hamarább egymásután beoltatni, mert nem sokára egy más érzékenyebb életszakaszba lép a' bárány t. i. megerősödvén annya csecsetől elválasztatik.

Balásházy ur az elválasztásról is eleget beszéll munkája II-ik köt. 2. részének 4-ik §-ben az 50. lapon, mellyekhez én csak azt teszem, hogy ha a' gazdaság egyéb állapotja, a' jó apró parlagi szénának és zabnak bősége megengedi, hogy a' bárányok a' tarló legeltetésig ne legyenek kéajtelenek eledelöket a' mezőn keresni, hanem az akolban reggel és délben a' jóllakásig megétetnek; reggeli itatás, és természetesen a' harmat teljes felszáradása után néhány órányi távolságra, ha mindjárt kopár dombos mezőre is, délután pedig midőn a' nap hévsége enged (melly alatt az időt szellős aklokban vagy árnyékban töltötték kihajtatnak. Tehetnek messzebb járást is, 's ha sokat nem haraphatnak is mi nem is szükséges, csudálatosan nőnek, sok veszélyektől megóvatnak. Ezen bánásmód a' bárányokkal annyival hasznosabb és. szükségesebb,

ha a' legelő szűk, 's az egyébiránt jobb legelőt érdemlő bárányok akolban, azaz otthon kész takarmányal tartatnak; így annyival több anyabirkákat lehet tartani; ugy is a' tarló felszabadulásakor a' legelő szűke és a' nyár hévsége múlik, 's a' bárányok is már rendesen legelvéni, istállói eleségre nem igen szorulnak, kivéven az esős napokon, mellyeken a' bárányokat az átázástól és meghüléstől különösen óni kell. A' hol ez nem gyakorolható, javaslom a' fejevármegyei pusztákon divatozó báránylegeltetést t. i. a' hévség idején, tiszta és csillagos éjjel legeltetni, délben pedig és rossz időben félszer alatt vagy szelős akolban hevertetni,

Némellyek azt tartják, hogy az egész első esztendőben a' bárányokat legelőre eresztetni nem kell, hanem ott-hon az akolban kaszált lóherén tartani.

Tudom, hogy a' nagyhirű Schönburg rochsbergi gróf Szászországban még az öreg birkákat is szüntelen istállózta, annyival inkább tehát a' bárányokat, és hogy nem kevés számmal, hanem 1797-ben 748. darabbal kezdvén 1800-ig már 2039 darabra szaporitá; láttam istállózott birkákat Hg. Albert óvári majorjában is; de még is a' bárányoknak tarlóig való istállózását több okokból javasolván, a' többi nyájak istállózása felől azt tartom, mit tisztelt honi írónk Balásházy úr sokszor dicsért munkája a' II-ik köt. 78. § ben felöle mond. Blok ur állítását azonban nézeteim mértékéül nem vehetem, sem abban meg nem egyezhetem, hogy egyéb házi állatink mezeigazdaságunk trágyabeli szükségének megfelelénének.

A' bárányok elválasztása után tanácsos-e az anyabirkákat fejni vagy nem? a' téjből, vajból és túróból eredő jövedelem felüti-e azon kárt vagy fogyatkozást a' gyapjában, melly a' birkafejéssel elkerülhetetlenül jár? Ezek mind olly fontos kérdések, mellyekre a' tapasztalásból eldöntő biztossággal felelni nem olly könnyű, mint azt talán némelly merinos-birkás, vagy a' bácskai juhász gondolja. Ezen kérdésre egyik minden tanakodás nélkül is, mosolyogva feleli: „bizonyosan“, a' másik pedig, egész elhatározottsággal kiált fel: „isten meentsen!“ mi pedig a' haszon felszámítást illeti mindkettőnek igaza látszik lenni.

Balásházy ur II-ik kötet 5-ik részében 3. §-ben a' 87-dik lapon a' fejeőről és a' tej hasznáról beszél valamit; az ott előadattakat tehát nem ismételvén, csak az említett cikkely vége felé az orvosi nézeteket illetőleg látok némi homályt, 's azért vagyok kénytelen e' tárgy iránt né-

melly tapasztalásimat közölni, hozzá adván toldalékul mik a' fejés esetében az altiszt kötelességei.

Az eredeti merinosok nem igen tejelők; köz tapasztalásból tudjuk, mikép bárányaik tovább szopnak mellettek, ha szénával 's zabbal étetjük, a' legelőkön is ha kihajtatnak, füvet szoktak rágicskálni, 's anyyaik tölgyén annyit nem szopván, ezekből a' tej lassankint elapad. Mi barom-orvosi tekintetben igen hasznos; mert az anyabirkákat az emlőgyuladástól megójjja: az elválasztáskor ugy is már kevés tejek volna, 's a' fejés ugy is igen kevés tejjel fizető kinos bajlódás lenne, ezért a' merinosokat általában nem fejetjük, annál kevésbbé ha ősszel, vagy korán télen el-
lenek, 's midőn a' legelőre kerülnek, bárányaik elválasztatnak.

Más tekintet forog fenn a' nemesítés útján álló falkák-nál. Balásházy ur nézetét ezen tárgy felett meg vallom nem igen értem; a' 88-dik lapon álló következő állítás: „A' közönségesebb nemesített birkajuhok, hogy ha a' tetenyésztőnek nem czélja a' magos fáinságot eszközöltetni, szinte fejés által is használtathatnak“ két észrevételre kényszerít; első ez: hogy a' fejés a' fáinságot nem hátráltatja, hanem csak a' gyapju mennyiségét, mit a' tisztelt író alább maga is emleget; második és pedig fő bökkenő ez, hiszen mindenki, ki birkafalkáival igazi nemesítést kezd, a' legmagosabb finomságra törekszik idővel; melly végre következőkép szeretném a' középútat eltalálni.

Mivel igaza van a' közönséges juhásznak, kit a' felebb szóba hozott fejést tárgyazó kérdésre „bizonyosan“-nal felel, azzal állván elő, hogy böven tejelő juhainak miért ne venné hasznát, kivált bő legelője van? A' nemesített birkanyájak első és második nemzedékebéliek körül is az erősebbeket ki lehet válogatni, és a' mint emlegetém bő legelő mellett fejni, azon vigyázattal, hogy a' fejőlegények kimélve bánjanak ezen szelid állatokkal. Ellenkező esetben rossz néven senki sem fogja venni, ha ispány uram a' goromba és durva bánáskor az illető legény kezére vagy hátára hevenyében egy ves ző—vagy korbácsnotabenét huz; ezt pajtátsai sem fogják neheztelni, mert a' legbutább ember is természeti hajlandósággal bír ezen szelid gyenge házi állatok iránt. A' fejés hasznának elrendezése, valamint az is valjon az uraság a' birkásmester emberségére bizta-e a' fejés hiv kezelését, vagy haszonbérben birja-e ő, vagy valamelly idegen sajtos, ez mind igazgatóságtól függ,

's az ispány kötelessége csak a' rendes felvigyázásban, a' netalán parancsolt lajstrom pontos vivésében áll.

A' fejés idejének és tartásának megszabása is szinte a' felsőbb rendelkezéstől függ, azon észrevétellel azonban, hogy ha a' fejés alatt egyik vagy másik darab birkában fogyatkozás tapasztalatnék, az a' fejőnyájtól azonnal elszakasztassék, 's birka-ispány uram által gondosan szemmel tartassék, ki a' fejésnél mindig személyesen jelen legyen, ne hogy a' fejésből származó csekély haszon miatt a' törzsökfalka végső elgyengülésig csigáztassék, 's a' tenyésztés fő célja elhibáztassék.

A' fejősaraglya felütéséről nem szóllok, mert azt minden fejős juhásznak tudni kell; de azt el nem mulasztom megjegyezni, hogy a nagy hévségtől, 's a' déltájban hajkurászástól a' fejős birkákat óni kell. Igen célirányosan cselekedsznek tehát azon pusztai juhászok, kik a' fejős nyájt éjjel után eresztik a' legelőre, reggel pedig 8. óra felé hazahajtják, megfejik, árnyékban hevertetik, délután, mikor a' meleg csillapodni kezd, megitatják, a' legelőre vezetik, 's 7. és 8. óra között haza-hajtván ismét megfejik.

Figyelemre méltó hngy a' fejős nyájnak sem a' harmat, sem a' buja tarló nem annyira ártalmas mint más nyájnak, de azért nem kell velök könnyelműleg bánni, a' rajtok legelő jukokat gondos figyelemmel tartani, nem változnak-e egészségökben.

20. §. A' báránynyirésről.

Az ősszel vagy télen ellett bárányok az öreg juhainkkal együtt nyiretnek. Tavaszi közönséges bárányaink nyirése pedig július végén, vagy augustus eléjen történik; mellyre nézve kivált nagy pusztáinkon az úsztató víz állapotjától legtöbb függ. Jó a' kánikula végét bevárni, de azon túl nem is kell késedelmezni.

Voltak, kik bárányaikat az első esztendőben nem nyirték, magam is próbáltam ezt egyszer, de örökre lemondtam róla; mert sok más kellemetlenségeket elhallgatván, elég okúl szolgál a' sok kollancs is, mellyek a' bárányokat kinozzák, növesöket a' legjobb téli takarmány, mellett is szemlátomást hátráltatják. Ezen kártékony és alkalmatlan férgek tójássaik ellen, 's az új gyapjuförtök alakítása végett is igen jó sikerrel szoktam a' bárányokat lúgba mártatni: mit minden mivel birkatenyésztőnek jó lelkiismerettel ajánlhatok is. A' dolog nem sokból áll.

A' birkásmester néhány nappal a' nyirés előtt gyenge; mosdó lúgot készít, egy akó vizben 5 font cserebély vagy kapadohányt (*nicotiana rustica* Lin.) meg' óz, 's közé két font kolimázt kever. A' nyirés napján a' nyirő helyhez közel egy kádöt kell állítani, mellybe ezen lug öntetik, mellé egy kisebb edény tétetik, mellybe a' bemártott bárányrol a' lug nagyjából lefolyhasson. Jó ha közelibe egy kis kazán vagyon, 's alatta tűz ég, mellyből a' lúgot folyvás lehessen melegíteni, hogy a' kádbeli soha se lehessen hideg, hanem folyvást langyos. A' mint tehát a' nyirő és vizsgáló kezei közül kiszabadul a' bárány két legény azonnal megfogja, 's hanyatt fordítva a' lugba egészen bemártja, még a' fejét is, csupán csak a' szemeit örizvén meg a' lúgtól, 's néhány pillanat múlva kivévén, róla a' nedvességet a' mellékes kis edénybe lecsorgatja, 's azzal szabadon éreszti. Ezen kezelésmód igen könnyű, a' ki egyszer megpróbálta, 's utána birkafalkáit és gyapju növésöket figyelemmel tartotta, nem fogja sajnálni ezen kevés fáradságot, melly költségbe is kevésbe kerül.

Természetes, hogy az altiszt az ilyen kezelésekre a' felsőségtől kérjen engedelmet, 's ha azt megnyerte szorosán vigyázzon rá, hogy a' lúg, se nagyon erős, az az igen concentrált, se forró ne legyen 's töle a' birkák órra és szemei gondosan óvassanak.

A' kétszeri nyíretü juhok őszi nyirése sz. Mihálynap felé történik, mellynél mind azon figyelmeztetésekre szükség ügyelnünk, mellyekről az első nyíresnél értekeztünk.

Próbálták már Magyarországbán a' gyapjut folyvást két esztendeig nötetni a' selyembirkákon, hogy finomabb, különös és drágább szövetekhez való anyagra telessenek szert mint azt az angol Leicester shiri birkákról nyirik, 's a' gyárnokoknál füsű gyapjújának (Kammwolle) nevezik.

Ezt meg lehet próbálni, mert a' gyapjú megnő, 's a' birka korán sem vedlik minden esztendőben mint a' régiek tartották, ha folyvást egyenlő, jó eledelt kap. De vajon ered-e valóságos nyereség belőle? már ez más kérdés; melly birka-ispány uramat nem illeti. Azon esetben pedig, ha gondviselésére ilyen birkák, vagy eredeti leicesteriek bizatnak, kettőztetett figyelemmel és vigyázattal legyen rájuk, hogy sárba, porba ne hajtassanak, egyenlő jó élések, 's mindig tiszta almok legyen, 's se az esőtől se a' nagy hévségtől ne szenvedjenek. Egyszeri vigyázatlanságból történt hiba itt az egész experimentumot dugába döntheti.

21. §. A' sz. Mihály napi búcsú.

Magyar hazámiai számára ezt leírni épen nem tartom szükségesnek, mint azt munkám német kiadásában több fontos okoknál fogva a' külföldi sógerek számára leirtam. Elég az mi ránk nézve, hogy a' melly vidéken ezen ünnepeley divatozik, vagy más hozzá hasonló Gergely, Demeter stb. ott az ispány okos gondviselését, 's rendőri ügyességét eléggé kitüntetheti.

A' német birkások czéh forma szerkezetökböl a' seiyem birkák tenyesztésére valódi haszon háromlik. Kik ez ellen szólnak, 's kis körökben házi cseléddel szorosabb nyomás alatt tartott jobbágyok fiaival beérhetni büszkednek, sem a' polgári élet forgását, annak sokféle viszonyait nem sejdítik, sem soha nagyobb kiterjedésű birkagazdságot nem igazgattak. Ha a' közönségés juhtartásnál, kivált a' hol nyáron messze legelőkre vagy bérczekre vándorolnak a' birkák a' részes juhász, az az kinek magának juhokat tartani szabad, mellyekből minden kárpótlás kikerülhessen, mulhatatlanul szükséges: ott a' hol nemesíteni, vagy merinost tartani akarunk a' részes birkás meg nem állhat. Okait kiki átláthatja.

Ezen célra tehát igen üdvös volna egy birkás czéh alakítása, hol a' gazdák és legények, mint egy rendezett test tagjai a' közvélemény zabolája alatt tartatnának. Ebben a' többség talán rövid látásához képest csak tánczot, vigadozást, tobzodást, vagy csak némi csekély komoly számítását lát; némelly jámbor öreg pedig egy bucsui ájtatosságával az egész esztendei templomgyakorlás elmúlasztását kipótolni reméli; pedig a' dolog veleje abban fekszik hogy a' legények rendszeren 's gyakorlatilag tanulnak, lépcsőnként haladnak, aránylag fizettének, jó magaviseletök a' környékben ugy elterjed, hogy miattok a' rosz magaviseletűek kenyeret nem kaphatnak.

Egy biztos hívségű jó legény a' nyájnál megbecsülhetetlen eszköze az áltisztnek, 's rajta nem egykönnyen fog kiadni, sőt iparkodni fog annak megtartásán. Bajos a' minden enzendei cseléd-változtatás. De hiába! igen sok cseléd van, ki minden igaz ok nélkül csupán a' változtatás kedvéért szolgálatjából ki lép; kivált a' nőtelen birkás legények közt, gyakoriak az ilyen esetek. Ezen tekintetből három dologra kell a' birka-ispánynak főleg ügyelni.

Először: hogy az elismert jó magaviseletű cseléddel jól bánjon, a' nélkül azonban hogy azt idéltlen komázással elrontsa.

Másodszor: hogy az otthon maradók számára vigasztalásul a' felsőségtől áldomást eszközöljön.

Harmadszor: míg a' birkásgazda változó legényeivel távol van, a' nyájakat botos vagy más cseléd által kell őriztetni; az ispány a' majorban aklait, a' mezőn pedig a' falkákat szüntelen szemmel tartsa, az ujdonan érkezett cselédeket fogadja el, 's mindjárt mint értelmes szorgalmatos és igazságos tiszt lépjen fel köztük. Ezeket is szükség egy kis áldomással fogadni, melly bánásmódnak varázshatását minden mezei munkáknál nem szükség értelmes és tapasztalt emberek előtt bővebben fejtegetnem. Most már a' cselédség rendben van, a' tél közeledik, ideje tehát hogy a' telelésről értekezzünk.

22. §. A' telelésről,

A' birkatenyésztés főleg a' legelőn alapul; 's ha nyáron által, kivált mostoha időjáráskor a' legelő szüke néha zavarba hozta is az értelmes gazdát, őszkor ezen bajnak vége van, mert a' gabonatarlóhoz a' kukoriczacsutka és a' rétek is járulnak.

De itt szükséges, ha valahol a' szilárd lelkű és előre látó gazdatiszt, hogy a' torkos, a' legelővel és takarmánnyal soha ki nem elégíthető birkáslegényekre felvigyázzon.

A' réti legelő takarékos elintézéséről már szólottunk. Vigyázni kell, hogy a' kukoriczacsutkát a' birka mohón ne kapja, mert a' bojtorjángolyo (*caucalis antriscus* Lin.), a' disznóparéj (*amaranthus abithum*), és a' vad muhar mag (*panicum glaucum*), a' gyapjúba csimpajkóznak, benne kárt tesznek. Ezért sokkal tanácsosabb a' csutkába először szarvasmarhát bocsátani, melly után az ürüfalka még elég harapni valót talál, ha mindjárt a' hó alól volna is azt kénytelen kikaparni.

Az anyanyáj és a' bárányok legdombosabb réteken járjanak míg a' vetésekre (miről különös cikkelyben fogunk értekezni) nem eresztethetnek; azon ismételve ajánlott vigyázattal, hogy a' dérharmattól szorgalmasan oltalmaztassanak; külömben is némi hideglelés forma állapotba esnek, midőn a' zöld eledelről hirtelen szárazra mennek át; mi azonban még sem olly szembetünőleg veszedelmes mint a' tavaszi változás, midőn a' téli szük és száraz eledelről,

rekedt levegőjü okolbol zöld és füeledelre és szabad levegöre kerülnek.

Őszszel tagadhatatlanul kevésbé hat bélökre az élesmód változtatása mint tavaszszal, mivel a' legelőmarha csak lép-
csőnként megy által a' száraz, hervadt füvekröl tarlókröl a'
szalmára és szénára, annyival inkább apránként pedig, ha
a' gondolkodó gazda mihelyt a' derek, a' reggeli és estéli
fagyok a' télkezdetkor beérkeznek marháját az aklokban
reggel heverteti, 's tehetségéhez képest egy kis reggelivel
is felsegíti, bár ha csupán búzaszalma lenne is az. Bárá-
nyoknak, kosoknak, egy kevés jó széna kell. Az ilyen
reggelit az idő folytával egy kevésbé szaporítani kell, ha
a' fagy, hó, zivatar vagy fergeteges idő beköszönt, rendes
reggeli étetéssé válik az. Es ime a' száraz teelésre átver-
gödtünk!

Megezik, hogy ezen időszakaszban egyik vagy másik
falkát, kivált a' bárányokat meglepi a' hasmenés, mely ha
csekély nem árt, de azért még sem kell behunyt szemmel nézni,
hanem a' rendes tisztogatás mellett — a' bojtár hátuljokrol
a' mocskot szorgalmasan szedegetvén, ha a' hasmenés
erőt talál venni, szárított makkot, vagy pergelt rozst össze
törvé 's sóval elegyítve (100 darab birkára 1. nterőt szá-
mitván) néhány napig folyvást kell velek étetni. Erre a' nya-
valya rendesen megszünik; ha nem valami más baj lappang
a' nyájban, melyet szükség kifürkészni, de erröl majd a'
II-ik füzetben értekezendünk.

A' vetés leetéséről, más különös cikkelyben nézetei-
met körülményesen fogom kifejtetni.

Feltévén, hogy mind a' szénaféle takarmány, mind a'
birkák étetésére szánt szalma jó és egészséges állapotban
vágynak, csak a' mennyiségröl váltogatásról, az idő és
nyájak különbséget tárgyzó nézetekről kell egy kevésbé
bövebben értekezni. És noha Balásbázy ur munkája II.
részének 5-ik §-ben röviden előadott nézeteivel egyet érték,
azon cikkely második felére nézve némely felvilágosítást
nem mulaszthatok el.

Kétségkívül ki van a' kormány részéről adva a' takar-
mány mennyiségét, a' marha számához képest tárgyzó
általános rendelés 's a' véletlen esetekben a' főtiszt elren-
deli a' szükségeseket: mivel mindazáltal a' takarmány laj-
stroma, 's azzal együtt a' sperativum étetés terve is ren-
desen a' birka-ispánytol váratik, ezen igen nevezetes tárgy-
rol nem árt egy kevésbé bövebben szólni, mert nem ritkán
történik, hogy mostoha tavaszon a' 11. hónapn által ügye-

sen és legjobb állapotban tartott birkamajorságot a' 12. hónap tönkre teszi 's a' birtokosnak tetemes kárt okoz, 's ennek fő oka az hogy — nem számolnak.

Mert jóllehet azon czifra papirosi számolgatásnak kedvellője nem lehetek, mi szerint mindent latszámra vetnek és számolgatnak ki, mind a' termést mid a' felemésztést illetőleg, mivel a' gazdasági hely színétől messze lakó számvevő (exactor) csak a' szép tabelláknak örül, és sok szorgalmatos és gyakorlatos, de nem irkáló értelmes altisztnek gúnyjára még az ökör alatt is borjút keres; még annyival kevésbbé lehetek kedvellője azon megrögzött szokásnak (Schlendrian) és könnyelműségnek, mellyel sok birkatenyésztő bevárja a' telet, birkája sorsát tavaszig és tavaszkor a' vak történetre bizza. Mert valóban azon felelet, mellyet efféle kérdésimre gyakran kaptam: „bizzunk az Istenben“ vakmerő könnyelműséget árul el, valamint a' „Jó birkásmesternek“ már felebb megrótt azon nyilatkozása is: „Sokkal tartatik egy ház de kevéssel is kijöhet az ember“ büntetésre méltó hanyagság.

Ezen kicsapongó tulságok között az egyedül helyes közép ut, a' szigorú gondoskodás, a' tetteges és az igazságot a' lehetőségig megközelítő számítás, mi szerint a' birkatenyésztő az elkerülhetelen szükségeket jól ismerje, a' hiányok pótlásáról, az előre láthatatlan esetekre a' segéd eszközökről gondoskodjék. Ez csak úgy történhetik meg, ha a' takarmány mennyiségét (a' jó minéműséget mindig felvéve) a' kitelelendő birkák számával az azon környéken rendszeren uralkodni szokott időjárással gondosan egybeveti.

Nagyobb gazdaságokban a' szénát, szalmát, ha kazalban nagyon ölszerint szekérszerint, 's ezeket átaljában mászánkint szokták számolni. A' tél váltakozva rendszeren 100. napig tart, de nem hibázunk ha 120. napot veszünk.

Mennyi széna szükséges naponkint egy birkára? Ezen fontos kérdésre a' különböző írók felette különbözőkép felelnek. Közönségesen legalább 2. fontot rendelnek naponkint 1. birkára. A' magyar gazdák bezzeg örülnének ha átaljában véve naponkint csak 1. font jó szénát is adhatnának, ha azonkívül a' jó szalmából eleget, a' bárányok pedig egy kevés zabot és a' szoptató anyák burgonyát, naponkint 1. fontot segéd taplálékul kaphatnának.

Tudós orvosok állítják, hogy a' marha teljes jól lakására naponkint saját nehézségének tizenharmadrészét nyomó eleség kívántatik. Itt nem állhatom meg, hogy egy

gyakorló gazdának 's baromorvosnak szabályát kivonásban ne közöljem.

Bürgermeister Antal (kinek értelmes baromorvosi nézeteiről jövendőben a' maga helyén bővebben fogunk szólni) 1833-ban Prágában kijött munkájának 75 ik lapján így szól:

„Tapasztalásim szerint mértékletes étetés a' birkáknál a' legeltetés szüntétől december 31-ig naponként következő:

1. megnőtt darabra $\frac{3}{4}$ font széna 1. font szalma jó mineműségű.
1. meddőre 2 $\frac{1}{2}$ eszt. $\frac{5}{8}$ font széna 1 font szalma jó mineműségű.
1. Toklyóra 1 $\frac{1}{2}$ eszt. $\frac{1}{2}$ font széna 1. font szalma jó mineműségű.

Januarius elsőjétől fogva kikeletig, midőn már legelőre mehetnek:

- 1 megnőtt darabra 1. font széna 1. font szalma jó mineműségű.
1. meddőre $\frac{7}{8}$ font széna 1. font szalma jó mineműségű.
1. Toklyóra $\frac{4}{8}$ font széna 1. font szalma jó mineműségű.

Hasa anyáknak az ellés előtt kevésse potolékul $\frac{1}{2}$ font széna adatik, melly az ellés után ha a' burgonya, arpadara vagy más tejszerző eledel elegendő mértékben adatik, ismét elmaradhat.

Ehez tudván még különösen az alomnak való szalmát, ezen számítás az én nézeteimmal is igen össze jő, ilyen módon eredeti merinósokat is jól telettem ki, megjegyzvén, hogy a' bárányok $\frac{4}{8}$ széna mellett, százra fél pozsonyi mérő zab adatott, a' hágókosoknak pedig átaljában 1 $\frac{1}{2}$ font széna rendes portiókba kötve 15 font, 15 darabra az istálózás kezdetétől fogva kikeletig kijért, 's az étetés a' legjobban sikerült minden zab és burgonya nélkül, de buzaszalma annyi volt a' mennyi kellett.

A' szalmára nézve ne is kössük magunkat szorosán 1. fonthoz, csak hogy valami sinórmérték, melly minden gazdának saját belátása szerint a' különböző körülményekhez képest némi útmutatásul szolgáljon, melly szerint a' sperativum készülhet.

Szalmát készakarva emlegetek mindenütt, mert az minden kérődző állatnak, és így a' szarvasmarhának, 's főképp pedig a' birkának jóltartására multhatatlan szükséges; mert akár mi tápláló eledelokkal 's bármi bőven tarthatnók is

birkáinkat, szalma nélkül az emésztés rendesen nem mehet, valamint az embernek hús, hal, 's más eledelnek kenyér nélkül nehezen válnának egészségére. Ataljában a' téli többféle eledelnek változtatása a' tapasztalás szerint igen hasznos, 's a' gondos gazda minél bővebben természet többféle takarmányt, annál szemesebben fogja azt marháival váltakozva étetni.

A' szűk földü, vagy inkább a' természetes jó réteken szükségét látó német birkásmesterek igen helyesen többféle eledelket kevernek össze; helyzetök szorítja őket arra. De Balasházy ur mi okból és melly autoritas szerint írta össze a' 69-ik lapon álló takarmányok lajstromát, nem tudhatom, helyben sem hagyhatom, 's ne hogy a' fiatal gazda vagy ujoncz tiszt félre vezetessék, és így ura kárával tévelygésbe essék, kénytelen vagyok ezen tárgyba körülményesen bele ereszkedni.

Megengedem, 's meg is történik, hogy terjedelmes pusztáinkon nevezetes számú birkafalkát csupa szénán és szalmán jó karban lehet tartani; ekkor nem is szükséges más eledel, ha illyen takarmány elegendő és jóféle vagyon. De épen ez a' bökkenő; elegendő és jóféle.

A' magyar aranygyapjú hazájában, a' fejevármegyei és hasonló helyzetü terjedelmes pusztákon és vidékeken így volt régenten a' birkatenyésztés állapotja, de azóta a' birkafalkák száma tetemesen megszorodott, 's azonkívül a' mezei gazdálkodás, szántás vetés más alakot öltött magára; a' dombos száraz jó parlag szénát de ugyan keveset termelt kaszállók hasznóvágyból szántóföldekké, dohánykertekké változtatják. Csak a' lapályok és mesterséges árkonások által hasznóvéhetővé tett berkes és zsonbikos vidékek, némi ipar járulván hozzájuk, mostani réteink térhelye; 's a' mivel mezeigazdaság tudománya a' mesterségesen vetett réteken is szénát, a' változó vetés rendszerre (Wethselwirthschaftszystem) a' szántóföldeken is a' birkák számára természeteni tanított.

Ezen ipar és tudomány találta mesterséges termékek nem olly megvetendő surrogatumok mint némelly elavult gazdák gúnyolják, mellyek a' széna helyét csak úgy pótolnák, mint a' czikoria és földi mondola a' kávé. Koránsem! Tápláló erejére nézve ezek közül sok felér a' jó parlagi szénával, a' lapos rétről 's a' nem régen alakított berkekből került takarmányt pedig igen felülmúlja. Csak kétfőre szükség különösen ügyelnünk, ha hazánkfiainak valószínű hasznára akarunk javaslatokat közölni. Első az: hogy

felesleg sokféle tanácsadásainkkal zavarba ne hozzuk. Második: hogy a tapasztalás által bebizonyított igazságok helyett képzelgéseket ne terjeszünk.

A mezei gazdaság szoros kapcsolatban állván a marhatenyésztéssel, melytől trágyát vár; és a melynek eledelet természet; a változó vetés rendszerébe nem mindenféle szénapótolékot vehet fel. Kérdés valljon a burgonyát felveti-e rendes forgásba (turnus)? A luczernát, spanyolóherét (esparçette) közönségesen nem, hanem mindennek külön táblák mutattatnak ki. Csak a bükköny's annak keveréke majd átaljában, a veres lóhere és annak némely fajtáji különös kedvező körülményekben nagyjában a parlagszénának pótolékja. És méltán. Mert idejében és jólbetakarítva a lóherefélék pajta alatt, vagy szellős padlásokon p. o. léczes emeletben az akol felett, jó szalmával, félszárazan együvé rakva, minden közönséges szénáinkat felülmulják, 's valóban két annyit érnek, mint a sok helyeken nagy dicsékedéssel mutogatott, irigységet gerjesztő takarmánykaszalok, melyek a vetett rétekből kerültek, hol kitudja mi okból a derék franczia perje (*holcus avenaceus*) helyett többnyire azon száraz szálú ebtaraczk (*dactylis glomerata*) pompáz, mely ugyan szénaformát mutat, a kazalt tölti, a mázsán eleget nyom, de a birka éhezik mellette, 's mint nem igazi szénát lába alá ganéjba tiporja.

Ezen okból tisztelt irónk lajstroma első rendjében, a szénanemekre nézve összedül; mert annyi különbségek, és minden határban tagadhatatlan változások mellett a táplálási arányt számokban kifejezni még csak közelítőleg sem lehet.

Azért: a jó széna veres lóhere és bükköny idejében az az félvirágzásokban letakarítva egy értékűek.

A spanyol lóhere (*esparçette*, *hedysarum onobrychis* Lin.) szénája minden esetre sokkal táplálóbb a luczennánál; 's luczernával ha leveleit el nem vesztette szecskának összevagdálva sokkal táplálóbb takarmány a birkának, mint akármely szénával.

Muhart pedig (*panicum germanicum*) birkával étetni soha sem láttam nem is hallottam, de nem is javasolhatom; erős vastag de édes és tápláló anyaggal teljes szárait a birka nem rághatja, 's temérdek kárral ízékke változtatja azon takarmányt, mely a lovaknak zab gyanánt szolgálna. Nem is közönséges természetű növény a muhar; jó kövér föld kell annak, vagy új törés, másképp nem igen jól fizet.

Mi a' szalma-fajokat illeti, micsoda összehasonlító próbatételek, vagy chemiai szétbontás után lehet becsoket 120 — 666 meghatározni?

Kevés pusztai gazdánk lesz, ki a' lencseszalmát sperativumjába felvehetné, és sok van, ki jó búzaszalmáját annyira lealacsonyítani nem hagyhatja, hiszen a' szükség esetében csupa búzaszalmával a' birkákat igen meglehetősen állapotban lehet teletetni. További taglalásba nem akarok eszrevételem. A' burgonya lisztes eledel, a' burgundiai répa cukros és leves, hogy lehet ezeket tápláló erejekre nézve arányba tenni? Ha csak képzelt chemiai szétbontás után nem; de a' mellynek gyakorlati authoritást egy átaljában nem engedhetünk. Mert a' növényi és állati (organica) életnek dynamiai törvényei lényegesen különböznek a' holt anyagi chemiai törvényektől; valamit egészen más a' plánták növése más ismét az ásványok kristályodása, mint más az alma, más a' gombóc, más ismét a' fánk. A' ki burgundiai répával bővölködik, inkább a' tejelő tehenek számára fordítsa azt 's több haszna lesz benne, mint birkatáplálásra.

Végtére a' sárga- vagy murokrépat (*daucus carota* Lin.) hogyan számlálhatja egy gyakorló magyar gazda a' birka-eledek közé, nem könnyű megfogni. Megköszönjük ha ezen gyökérfajbul konyha szükséginken felül elég marad gyógyszernek a' giliszta és szörférgék ellen, miről a' maga helyén bővebben fogok szölni

És így fagallyak is csak a' legnagyobb szükség esetében szolgálnak takarmány helyett, különösen a' körisgyertyán- és más fák gyenge ágai, mellyek a' szentiványi hájtás után vágatnak le és szárítatnak meg. Az éger- és tölgycsalítók gallyai pedig mint őszi óvószerek ajánlhatók.

Mi a' pálinkamoslékot illeti, azt én magam soha sem használtam, hanem láttam hogy hizó üröknek és szoptató anyabirkának hasznos, szükség idejében, az az ha más takarmány hiányzik, más falkákat is rászorítanak, hol tisztán hol szalmaszeccskával keverve. Elvásik e' a' fogok tőle, azt nem tudom, de hogy még vízzel is fel kell eresztetni, bár magában is csupa lé, azt Baláshazy ur mondja, mihez én csak azt teszem, hogy a' moslék használatasakor jó valókat kell elő venni, 's száraz helyre rakni, a' juhoktól az almot nem kímélni, mert a' mosléktől a' birkák sokat vizelnek, 's ugyanazért az közönséges fekvéseken és aklokban étetni, a' belöle szerfelett kipárolgó gőz és bűz miatt kétségkívül ártalmas, kivált a' bárányokra nézve.

Illyen erőtetett, és a' merinosok hazájában természetesen életmodjok elleni teelésnek ellenkező túlságait t. i. a' télen nyáron szabad ég alatt való tartást Balásházy ur az említett füzetnek és résznek 7-dik §-ben részint pártolja, részint kárhoztatja, inkább talán még is pártolója látszik lenni, mert nem csak magyar- és erdélyországi közönséges juhokat illyen módon tartani megenged, hanem még a' nemesítetteket sem ójja átaltjában, az infantandosfajt pedig nyilván ajánlja, sőt a' 76-dik lapon világosan állítja, hogy látott maga is „igy tenyésztetett seregeket a' mellyeknek gyapjának $\frac{1}{3}$ prima, $\frac{2}{3}$ pedig secunda és tertia volt, melly állapot durvulásra nem mutat.“ Az már valóban sok, 's akármi bőven legyen jó takarmány és a' legelő országunkban, nemesített, vagy nemesítendő birkát télen nyáron szabad ég alatt tartani épen nem javasolhatom, valamint más részről az elkényesztetéstől is óvni ismételve tanácsolom.

Ezen a' tárgy fontossága miatt egy kevésse hosszas értekezés után, melly munkám elején választott saját ösvényemtől a' főtenyésztés nagy útjára térített, ismét visszaférek, magam kitűztem szorosabb korlátaim közé t. i. a' birkaispányhoz, kinek kötelessége ugyan a' birkateletésre nézve is a' felsőségtől vett parancsokhoz és szabályokhoz alkalmazkodni, tudni kell mindazáltal azokat a' véletlen előkerült körülményekhez képest módosítani, 's arra a' szükség esetében a' fötiszségtől engedelmet eszközölni.

Hivatalos főkötelessége ezen tekintetben vigyázni, hogy a' széna- és szalma-kazalok, valamint a' pajta és padlások is soha a' birkások szabadságára ne hagyassanak, melly végre az illető kulcsok mindig az ispány felvigyázása alatt legyenek a' szénametsző bárd vagy kasza az ispány szobájában tartassék, ne sajnálja a' fáradságot, a' rakodókat lepje meg véletlenül, éjjel a' szérüskertek pajták kazalok és padlások körül forgolódják, mi annyival szükségesebb ha a' cselédnek a' külön marhatartás megengedetett, vagy bérébe is bele van alkudva.

A' birkák kitelelésére és illendő ellátására nézve következőkre tartom szükségesnek az altisztet figyelmeztetni.

A' birkák átaltjában jó erőben menjenek által a' száraz takarmányra. Ez a' nyáron által megtartott jó rendnek, az ősszel kitüntetett ügyességnek gyümölcse, ezer féle bajtól és gondtól megójjja a' becsületes altisztet. Ha azonban akár mi okból minden gyenge vagy kétséges tekintetű birkán még télkezedet előtt ki lehetett adni, azonnal szükség egy különös sereget ha tetszik ispota — vagy kórsereg név

alatt felállítani, mely a tél kezdetétől fogva bővebben táplátatik, 's az altiszt részéről különös vigyázat és felügyelés alatt tartatik. Ki nem mondhatni, hány darabot lehet ezen egyszerű rendszer által minden orvosság nélkül életben tartani; ha pedig valami baj van, csak itt lehet rajta segíteni, a' haláltól százokat megmenteni, mellyek a' nagy sereg között maradván bizonyosan elvesztek volna. Második alapszabály ez: minden sereget különös tulajdonságai, neméhez és korához képest másként 's czélszerűleg kell ellátni.

A' hágókosokra természetesen fő gondnak kell lenni, mert nagy főkepezék fekszik bennök, 's tőlök függ főleg a' nemesítés haladása; ebből azonban nem következik, hogy azokat elképesztetni vagy hizlalni kellene. Meglehet, hogy valakinek kedve telik abban ha kosait rekeszben tartja, és talán köpönyegben járatja, de a' természeti erőben tartandó állat csak el ne hagyassék, 's középszerű sokaság közt megsértésnek ki ne tétessék, a' hágatás idején zabbal ne tartassék, melly benne dühös nözni vágyó inger és gyuladást is okozhat, semmi efféle mesterséges bánásmódokra nem szorúl. Vékony száraz parlagszéna, illendően betakarított lóhere vagy bükköny, szalmával váltakozva, elég a' hágató vagy eladó kosok jóltartására, se a' burgonyára, se a' moslékra semmi szükség. Az olyan kosok pedig, mellyek vagy tulajdonságaikban elváltoztak, vagy ki nem fejlődtek, csak próbakosok gyanánt tekintethetnek, 's az ürük közé csapathatnak.

Az első évi bárányokat a' legfinomabb széna, és a' mint mondtam mértékletesen tiszta zab illeti, közé multság végett szalma keverve, alomnak pedig a' mennyi szükséges.

Az öreg ürük kiállják a' telet, csak elegendő és egészséges szalmájok legyen; de minden más jobb tartásért is bizonyosan jól megfizetnek, hol gyapjujukkal, hol hússal. Igen gazdaságos tehát azokat olaj- vagy lenmagpogácsával, burgonyapalinka-moslékkal, vagy serházi törkölylyei, vagy szalma szecskával váltakozva tartani; sőt ha felesleg van a' gabona, 's illendő áron nem kelendő, darálva 's a' hizláló ürüknek adva valóságos nyereség.

A' meddő- és toklyófalák középszerű gondviseléssel megérik, de az ellős vagy hasas anyák ispány uram részéről minden szorgalmat megkívánnak, 's meg is érdemelnek, mert azokból várjuk mind a' nyáj szaporodását mind a' gyapju nemesítése előhaladását.

Az anyafalkát hasassága különböző fokán éri utól a' fél, 's az azzal együttjáró száraz takarmánnyal való tartás is; valamint a' remélhető bárányozás is korábban vagy későbbben áll be, mi természetesen a' főgazda intézkedése szerint történt üzekedéstől függ.

Tudjuk, hogy a' hasas anyabirkák terhököt 20 — 21. hétig viselik; következőleg ha a' kosok juliusbau eresztettek rájuk, az ellés decemberben fog megtörténni; a' birka tehát már november elején telünk szokott kezdetekor hasasságának már vége felé jár, az étetésben már nincs helye a' fősvénykedésnek. Már a' késő őszi reggelinek nem szalmából hanem szénából kell állani, 's a' téli portio vagy adag 1¹/₂ font szénával, lóherével, vagy bükkönnyel kezdődik. Mihelyt pedig megellik az anyabirka, árpadarával, vagy korpálével, burgonyával, 's több efféle téjszaporító segédelességgel kell bővitni a' rendes takarmányt; másként nem lesz öröm a' kora bárányozásban. Pompás czifra aklok semmit sem segítenek rajtuk, jóllehet a' bátorságos, széltől nem járt, mérsékelt melegű akol hő takarmány mellett multhatatlan eszköze a' kora téli bárányozásnak.

E' szerint vessen tehát mindenki számot magával, megbirja-e széna- szalma- és gabonátára a' decembri elletést vagy nem? nem lesz-e hasznosabb és bátorságosabb ha a' közönséges mód szerint martiusban ellet? valljon a' kevés- sel több báránygyapjú megteríti-e az anyák tartására tett nagyobb költségét?

De ezen megfontolás nem az altisztnek, hanem az uraságnak, vagy helytartójának gondja, kik talán a' rendetlen és késő tavaszunk viszontagságaitól tartván, mellyek a' martiusi, bárányokban gyakran tetemes pusztitást tesznek, a' legujabb próbák után a' septemberi vagy octoberi elletést megkedvellik; a' midőn az egész teleltetésnek az anyafalkára nézve meg kell változni. Az altiszt ekkor is a' felsőbb rendelkezésekhez fog alkalmazkodni, 's én itt csak következő emlékeztetéseket tartok szükségeseknek:

Először: hogy ezen iratomban általában soha valamely kiválogatott vagy merinos-sereget nem értek, mert azokra nézve a' tenyésztő nézetei és szeszélyei igen sok félek, 's oly különös és aprólékos bánásmódok használnak körülök, hogy azoknak körülményes és különös elrendeléseit in specifico adatnak ki az altisztnek, mellyekhez köteles magát nagy felelet terhe alatt tartani.

Másodszor: az itt szóban forgó anya-bikanyáj legalább ezer darabból áll. Közönséges juhok, vagy nemesített birkák legyenek-e azok, az a' gondviselést és telettetést tekintve mindegy.

Harmadszor: az itt közlött nézeteim szerint kifejtett szabályoknál szorosabbat és takarékosabbat követni nem tanácsos, mert már az szükségre, vagy a' marha felesleges számára mutatna.

Negyedszer: ha a' különös időjárás vagy valamely véletlen eset némi megszorításra vagy az eledel kevesítésére kényszerítenének, az akármellyik nyájnál inkább történjék mint a' bárányoknál vagy a' hasas anyafalkáknál. Inkább máshova kell a' bárányokat telelés végett hajtani, sőt megtörténhetik, hogy gazdaságos lesz számukra valamely városi majort télen által kibérelni, a' piacrol zabbal és szalmával tartani, ha a' széna felette drága. Megfórrázott korpát kukoricza- vagy árpadaralevet szecszkával, burgonyával, 's több ilyenekkel felváltva adogatván a' birkáknak különös ügyesség és felvigyázás mellett jól és takarékosan ki lehet azokat teletetni. Ezen kívül a' szükséges alomból származó trágya jó drágán elkél; mi az ellőbirkák körül ki nem vihető.

Végtére: — 's ezen szabály érdemes hogy átaljában mindenféle marhatartásra kiterjesztessék; akárminémű megszorításra szorulunk a' takarmány dolgában, tél elején 's ne a' vége felé történjék az. Ismételve intek tehát minden majorbeli felvigyázó tisztet, hogy akármelly bőséggel láttassék majorjában a' takarmány lenni, a' tél elején lehetőségig gazdálkodjék azzal: ha mindjárt jajveszékelnének is emberei, 's az ispányt fősvénységgel vádolnák. Minden font széna, mellyet a' tél elején meggazdálkodunk a' nélkül azonban hogy márbáinkat éhezni vagy szükségét szenvedni hagynók, kétszeres haszonnal fordítatik tavaszszal a' marha javára; ezen esetben az aprilisi, sokszor még sz. György-nap táján is dühösködő zivatartol, hótól és hosszú esőzéstől a' birkásmester nem retteg. — Vajha ezen alapszabályomat magyar tenyésztőink illendően méltányolni, és szivekre venni nem sajnálnák!

Tavasz kezdetén az ellő anynanyáj jól el van látva, ha a' tél kezdetétől fogva új esztendő napig (igen hasznos ha a' gazda mindig rendes időszakaszt választ, részint a' cselédeknek rendhez szoktatása, részint a' számadások végett) reggelire jó étetést kap árpa- vagy búzászalmából, tíz óra felé pedig vízre megy, de csak lassan és nem ugrán-

dozva eresztvén a' nyáját, különben sok elvetél. Délre rendes és elegendő étetés jár parlag szénából vagy bükkönyből (egy darabra legalább egy fontot mérve). Három óra tájban megint vízre eresztetnek a' birkák részint a' jártatás kedvéért, részint, hogy az alatt az estéli étetés, melly búza vagy jó rozsszalmából áll, és az alom is elrendelhetethessék.

Ha a' szecska (lóherébül, luczernából, vagy bükkönybül keverve) éte ése van a' napi renden az reggelinek adatik, úgy még jobban van dolga a' birkáknak.

Ujesztendónap után februarius közepéig egy fél széna porcióval pótolni szoktuk az eleséget, de ezután már egész ellésig folyvást napjában kétszer, reggel és délután széna vagy más efféle adatik, burgonya, pálinka-moslék stb. mihez a' birtokosnak tehetsége vagy kedve van. Itt egy gyakorlati észrevétellel kedveskedem. Ha burgonyát vagy pálinkamoslékot szecsával keverve étetnek, ne gondolja az ispány vagy birkásmester, hogy marhájának kedvez, ha lóhere — luczerna — vagy bükkönyszecsakát vesz; mert az megátzatva kellemetlen ízűvé válik a' midőn száraz de tiszta zsupszalma-szecska így elegyítve jólesik, a' gyomrot igen tölti. Azért más befolyása is van a' mosléknak a' táplálásra, ha szecsával keverve eszik, mint ha csak isszák a' birkák, 's a' maradék-nyálat és seprejét hörpölgetik. Ataljában a' pálinkamoslékrol ezen tekintetben saját tapasztalásimból semmit se mondhatok, mert én a' közönséges pálinkafőző házainkbol kikerült moslékot mindig a' göbolyökrökkel fejöstehenekkel, és sertésekkel étettem meg; de az új divat szerint a' pálinkafőző házaknál a' birkákat is nagyjában moslékkal telettetik, 's sikerét igen dicsérik. Csak azon észrevételemet ismétlem, hogy a' birkás ezen esetben sok alomrol gondoskodják, mert igen csipős szagut vízell töle a' marha.

A' burgonyát mindig csak a' szoptatós, korán ellő anyáknak adtam, 's kétséget nem szenved, hogy igen tejelnek utánna, ha gözben főtt, 's hengerek közt elapítva, szalmaszecsával összekeverve lágymelegen, legalább nem hidegen adják rendszeren az akolban; két annyira megy a' gazda burgonyájával, mint ha csak nyersen éteti. Arra is kell vigyázni, hogy a' mosás vagy eldarabolás közben, vagy mikor a' válúba a' birkák eleibe öntetik a' burgonya, meg ne fagyjon, mert ugy sok anya elvetél, sok pedig hasfájásba esik töle.

Átaljában, ha a' bárány, borjú, csikó vagy malac a' világra jött, a' szoptató anyát minél jobban tartja a' gazda annál jobb, de az anyabirkákat míg meg nem ellettek hizlalni sőt csak fűszeres szénával is felesleg joltartani káros és veszedelmes. Én legalább megvagyok győződve, hogy a' nemesítésre iparkodó birkamajorokban dühösködő vérhas, melly a' bárányokat az első hat napokban százanként öldösi, csupán ezen helytelen kedveskedésből származik. Ezen észrevétel tehát alapszabályul szolgáljon; mit érdemes Balásházynk is a' 2-ik kötet 45-ik lapján megrősít. Nagyobb bizonyosságul szolgál ez is, hogy némelleyek a' vérhast a' kosoktól átszármazó nyavalyának hirdették, 's balitéleteknél fogva némelley merimostenyésztőket rosz hírbe hoztak. Nem tagadhatjuk hogy a' nemesítés vágya, a' az azzal járó tetemes költségek, részint a' tenyésztő hatalmaskodása által a' belső életműszeresség megháborítatik, 's a' nemzést szabályozó szeszélyünk által az idegek természeti összehangzásokban megzavartatnak.

A' bárányozásnál némi széna pazérlás elkerülhetetlen; mert a' ketreczekben s' rëndes portión felül kis rácsaikba szénát kell rakni; az idősebb bárányok is kézdik a' szénát rágicskálni, 's ez a' sperativumon mind tulesik.

Alig merem említni, hogy az illy pazérlásra szánt takarmánynak csak hibás különösen dohos ne legyen, nem szükség a' javából p. o. fűszeres; rövid parlagszénának; leveles lóherének vagy bükkönynek lennie; hanem szálas és puha is lehet, el nem felejtván hogy a' maradékot a' saraglyából nem kell az alomba hanem az ürök eleibe vetni; mit ugyan minden ügyes birkásmester ugy is tud; de talán némelleykor még is elfelejkezhetik róla, 's ezért ispány uramat reá figyelmeztetni nem tartám feleslegesnek.

Ne vegye az olvasó rosz neven, hogy a' teletetésnél olly sokáig mulattam, 's talán némelleyeket ismételttem is; és ha a' szorgalmatos gyakorló tiszt, munkámban semmi újat nem talál. Hiszen ujságokat nem is ígértem; 's a' különben is tudóst csak emlékeztetni, a' nagyobbbrészint tudva lévő nézeteket rendbe szedni iparkodtam, és így e' fontos és terjedelmes tárgyban talán némelley apróbb figyelmeztéseket el is felejtettem.

Valóban a' birkatenyésztésben a' teletetés igen fontos dolog, 's a' megbízott tisztnek éjjeli nappali szorgalmát és vigyázatját megkívánja, nem csak átaljában az anyagi takarékoság tekintetéből, hanem a' gyapju tulajdonságaira ható fontos befolyása végett is. Helyezetünk e' részben a'

birkatenyésztésre nézve a' spanyolországi kedvezőbb áldott körülményektől lényegesen különbözik, 's még is a' spanyolokéval egy értékű, sőt még drágábban eladható gyapjút akarunk termesztetni. Tudunk is, ha hozzá értünk és iparkodunk; minék állandó bizonyosága Szászország általában, különösen pedig a' rochsburgi híres gróf Schönburg.

Eghajlatunk és levegőnk nem olyanok mint Spanyolországban, azért a' merinos és mezstizeink nemesítésök minden fokán keresztül mesterséges természetű, melly ha nemzését és tartását szabadon neki eresztenők nemzedékiben mindig alább szállana, 's gyapjúja nem sokára a' többi tartományunkbeli juhok gyapjának természetes durvaságába menne által; noha az erdélyi és fejevármegyei 's alföldi közönséges gyapjú mindig különböző értékű marad. Így tehát a' merinos tenyésztés és nemesítés három fő eszközeinek sorában áll a' honi birka teletetés, (az első a' nemzés, és a' második az osztályozás, a' gazda nézeteitől függvén); főleg a' teletetés az, mi az ispálynak hatalmában és kötelességében áll.

Mert ha az állati élet 's a' marha egészsége fentartására elegendő is a' takarmány, 's erre nézve el is követtetett minden a' mi szükséges; a' hivatalos kötelesség még korán sincs betöltve. Hogy a' gyapjúból esztendőnként a' lehetőségig legnagyobb jövedelem eszközöltessék erre az esztendő csak nem egy harmad részéig tartandó táplálásnak igen nagy befolyása van; ezt úgy hiszem mindenki általlátja.

Feltéven, hogy a' nyírés után jó gondviselés mellett rendszeren megindult az új gyapjú növése birkáinknál; kedvező volt az ősz, vigyázó és szorgalmatos a' tiszt, a' pásztorok hívek és gondosak, 's birkáink jó husban és bundában mennek a' télnek: szabályaink szerint eleinte nem igen bőven fogunk étetni. Ez nem árt. Mert részint a' téli hideg felingerli a' birkák életműszerességét a' növésekre és erősödésekre, részint a' zsír és az izmok nedve a' természet titkos munkája szerint, a' nyál-mirigyrendszer és annak szétágozott szálai által a' Málpig hálójához, (mellyről az orvosi értekezésekben szólandok) vezetettvén; a' gyapjú növést előmozditják; elannyira, hogy noha a' száraz takarmány és takarékos étetés mellett a' birkák husban fogyni látszanak, a' gyapjúbán darab ideig változás nem történik. De csak darab ideig ám, 's ez a' gondos és szemes tiszt ügyességének próba köve, hogy a' marhát elsoványodásba esni ne engedje, valamint a' darab ideig tartó bővülködést követő szükség és szorultság a' gyapjú belső tulajdonságait

igen megrongálják, azaz a' tudományos kifejezés szerint szakadóssá (abfajig) lesz. Az ilyen változás t. i. minden gyapjú szálon megismerhető, 's az egész folyamra kiterjed az, olly móddal, hogy azon szál és így a' folyam része, melly a' koplalás időszakaszában nőtt, vékony, száraz, és töredékeny; a' mi ismét a' bővölködés idejében utánna tolongott, vastag zsiros és porhanyós; ez által pedig a' gyapjú szakadós, erős szövetekre épen alkalmatlan, a' gyárnokok és kereskedők fitymálják, 's csak csekélyebb áron veszik meg.

Erre fordítsa tehát ispány uram időszakazonként figyelmét, hogy mind takarmányával takarékosan bánjék, mind az állatok folyvást egyenlő egészségben maradjanak, mind a' gyapjú minémiségében és mennyiségében gyarapodjék, vagy legalább ne károsadjék. Birkái jó erőben menjenek a' télnek, inkább takarékosan — eledeleket ollykor ollykor apránként pótolván, tartassanak, mint sem hogy néha hizlaltassanak, azután pedig tavasz felé szükségét szenvedjenek, 's csak tengődjenek. Tavasz felé különösen nem kell fősvényen tartani, 's úgy bocsátni a' legelőre. Illyen módon a' gyapjúfolyamok egyenlőbb növéstűek lesznek, 's ha sárga zsir nem mutatkozik is rajtuk télen, majd megtölti a' buja májusi fü szálaik belét olajos nedvvel, külsejét pedig vékony zsirral huzza be, 's a' gyapjút mind tapintásra, mind valódi nehézségére nézve illendő állapotba helyezi.

23. §. A' vetés- és kéveétetés.

A' buja őszi vetéseket száraz fagyon a' hó, harmat, vagy dér teljes felszivatása után télen és tavasszal a' birkákkal felétetni nem csak lehet, hanem kell is

Jóllehet Balásházy ur a' II-ik kötet 50-ik lapján erről velem egyetértőleg emlékezik. sőt a' 60-ik lapon többet is állít mint én szabályul megállapítani mernék; mindazáltal részint a' sok irói ellenmondások és gyakorlati tapasztalások, részint az illyen legeltetés felette hasznos volta végett, e' tárgyról szükség egy kevéssé bővebben értekezünk.

Az érintett munkában felebb okosan és fontos szavakkal előadott módon őszi gabonán főképen búzavetéseken való legeltetése a' birkáknak remekje a' mívelt mezei gazdaság és az értelmes marhatenyésztés közt létező kölcsönös hatásnak. Mert a' jó mívelt szántó föld több tápláló szereket

a' több tápláló szerekből több marhát és jobban lehet tartani ez ismét több és jobb trágyát szolgáltat, mely viszont feldolgoztatva a' termést szaporítja. De

1. Buja legyen a' vetés növése, erős földben korán vetve, és jól megbokrosodva; az agyagos göröngyön biztosabb a' legeltetés a' gabona utánna való termésére nézve mint a' homokoson.

2. Tiszta száraz fagyon történjék meg az őszi vagy tavaszi leéltetés.

3. Megkívántatik a' hónap harmatnak vagy dérnék felszivatása a' szép reggeli nap által, de a' szálingódzó hótol nincs mit tartani, sőt kevés hó alól is bátran lehet a' búja vetést ősszel tavasszal étetni, csak hogy, mi úgy is önkényt értődik. a' birkák kihajtás előtt egy kis reggelivel legyenek ellátva.

4. Ha tavaszkor a' szükség kívánja, hogy a' szoptató anyafalka szinte sz. György napig a' vetést járja, erős földben nem árt, csak száraz időben, ne esőzés alkalmával történjék az, ne is álljanak meg a' falkák egy helyen, hanem lassankint az egész térségen legeltessenek.

Ha ezen feltételek szoros megtartásával legeltetjük a' birkákat a' vetésen, ezen legeltetés egy napi rendes étetéssel felér sőt akármely titkos nyavalyára hajlandó a' nyáj p. o. ha az öreg birkák mételyről gyanúsok, vagy a' bárányok szőrfégekben sinlődnék, ezen legeltetés olcsó és kétszeresen hasznos orvosság, végre tavasz felé nincs más eledel, sem árpadara, sem zab sem burgonya, mellytől a' birkák annyira tejelnének mint a' vetéstől; melly legeltetés a' mint mondtam szinte sz. György napig tarthat. Legjobb a' búza, utánna a' kétszeres, vagy kevert gabona és rozs. Az őszi árpa füvé már puhább, az őszi repcze pedig már különös vigyázást kíván, nehogy ősszel a' kövér leveles veteményeken a' marha felpuffadjon; tavaszkor pedig a' korán virágzó növény tetemes magveszteséggel a' birkák által leharaptassék.

Kitetszik a' mondattokból, hogy ha a' vetés csak kevés, úgy hogy rendes étetésnek nem elegendő, figyelmet nem igen érdemel, ha pedig földjére vagy növéseire silány, a' legeltetésből a' gabona termesztésre nagyobb kár háromlik a' takarmány megkíméléséből származó haszonnál. Ennyi elég az irói ellenmondások, és ellenkező tapasztalások felvilágosítására.

Megtörténhetik, hogy télen vagy tavaszkor a' a' fergetegek, hó és zivatarok miatt nem lehet szénát rakni;

ilyenkor a' kénytetenség arra bírhatja a' marháját szerető gazdát hogy egy két étetésre még nyomtatatlan búza vagy rozskévéket áldoz; de ezt rendes étetési rendszerbe felvenni kár volna; ellenben igen hasznos, ha zabot rendszeren akarunk étetni, azt nem tisztán, vagy magában, hanem kévékben szecskának vágva adatni a' birkák eleibe.

Feltéven, hogy a' zab jól betakarítatott, szalmája azóta meg nem dohosodott (melly esetben ki kell nyomtatni minél előbb) igen sok eleséget szerez a' gazda, ha azt kévéként szecskának össze vágatja, 's birkáival rendes válukból éteti. Nem csak hogy minden gyenge kalászelevélké megmaradnak, a' mohon kapott zabszegekkel együtt a' birka kétszer annyi szalmadarabot lenyel, mely lassú meg-rágásra és kérődzesre bírván a' marhát, a' szemek elapróz-tatnak, nyállal össze keverednek, az által emészthetőségek, és így tápláló erejek kétszeresen nevededik.

Ha tehát gabonánk felesleg volna, melyet inkább akarnánk a' marhával megégetni mint csekély áron elvesz-tegetni, azt is legcélszerűbb szecska formában válukból adni birkáinknak. A' rend hozza magával hogy ezen tárgy-rol az étetés rendjére, módjára, az arra szolgáló szerszámokra és eszközökre menjünk által.

24. §. Téli takarmány előterítése, a' sarog-lyák és váluk, a' szecska és szecskavágó,

Balásházy ur munkája 6-ik §-ben az étetés rendjéről és a' jászlokrol csak négy lapon, 's igen röviden szól, 's a' tárgyat csak nagyjából érintvén, inkább csak általfut rajta; még is a' szabad ég álati hórol vagy pázsitrol való étetést kárhoztatja. Ezen tárgy körül is szükséges egy kis szigo-rú emlékeztetés.

„Ordo est anima rerum“. A' ki ezen alapmondás fon-tosságát nem ismeri, menjen egy 5000 darabból álló pusz-tai birkás majorba, és vigyázzon miképpen étettetnek a' többféle nyájak a' rövid téli napokon, látni fogja mikép az ügyesség és szorgalom a' szoros rendtartás mellett szüksé-ges, hogy foly ezen foglalkozás hétköznapi szintegy mint ün-nepi és vasárnapokon még a' nagyünnepeken sincs pihenése, szüntelen rakodni, teregetni, seperi kotorni kell, tiszta vagy zivataros, csendes vagy csikorgó az idő, mindegy.

Minden valamire való birka majornál szokott legalább 5. falka lenni t. i. 1. anyák, 2. kosok, 3. bárányok, 4. meddók, 5. ürök. A' kórokat nem is akarom a' rendes fe-

lekezetben lévőkhöz számítani, mivel azok külön sarokba rekesztve különös gondviselés alatt állanak, 's nem szükség hogy a' többiek közt forogjanak. De ha az ellés korán történik, az anyafalka több felekezetekre szakad, ha sok a' kos mivel az eladásra alkalom vagyon, akkor is néhány rekeszekre osztatnak, 's természetesen az étetés munkája ez által is szaporodik.

Ezen 5. falkák mindennap legalább kétszer, mint az ürök és meddők, némellyek háromszor, mint a' kos és bárány, némellyek végre, mint az anyák az elletés alkalmával, négyszer kívánnak naponként takarmánnyal való rendes ellátást. Talpon kell tehát állani ispány uramnak a' birkás mésterrel együtt, hogy a' rakodó legények és a' hordozó béresek az időjárás kedvetlenségére nem tekintve a' marhárol folyvást illőleg gondoskodjanak, szénával, szalmával ellássák, a' felsőségtől netalán rendelt pótolék is kijárjon, 's még az itatásra is mindennap idő maradjon, mellynél a' falkák egymást zavarodás nélkül felváltsák.

Kicsiny akolnál egy teli padlással és bőv tárházzal ellátott csekély merinos - törzsöknyájnál kevés bajjal jár az étetés, de egy 5000 darabdol álló 5. féle különböző nagyságú osztályokra szakadt birkamajornál meggyül a' baj. Első kérdés: miből eszi a' takarmányt annyi marha? A' német tágas aklokkal ellátott mezci gazda könnyen 's mosolyogva feleli erre: a' jászolból, rácsokból, 's saraglyákból, de a' pusztai juhász nevetve elkiáltja magát: hogy is ne! eszi bizony a' földről, a' hórol; a' többi mind bolondság. Csekély nézetem szerint mindkettőnk igaza van, de különböző körülmények közt. De hogy egy olly érdemes oktató mint Balásházy ur munkája II-ik kötetében a' 74-ik lapon a' szabad ég alatti telelést és nyaralást pártolni látszik, két lappal pedig előbb a' 72-ik lapon a' földről való étetést kárhóztatja, abban egy kis ellenmondás van; a' rácsok és jászlok gyakorlati megesmerése végett pedig Pethe munkájára utasít, kinek rácsát dícsérve emlegeti. Véleményem szerint ezen tárgy is megérdemli a' komolyabb megfontolást.

A' mi maradékaink nem is képzelhetik mennyi költségbe, próbálgatásba és vitázásba került nekünk, míg mi a' miveltebb mezeigazdaság megindításakor olyan rácsokat találhattunk, mellyek kívánságunknak megfelelőének. Ezen rácsok pusztá leírásával én sem akarom olvasóimat untatni; némelly a' téli étetést tárgyzó fontos észrevételeimet azonban közölni hasznosnak vélem.

Hogy a' mivel és jövedelmes birkatenyésztés fedél nélkül a' szabad ég alatt Magyarországon eszközölhető volna, azt ma már talán senki sem állítja; hiszen a' legközönségesebb paraszt is durva bundás juhának egy kis kalodát fon, és legalább kendertörökkel ha szalmája nincs befedi, sárral megterheli hogy a' szél el ne vigye, vagy a' föld alá barlangot váj, hogy zordon időben menedékhelyet találjon, 's bárányát bátorságos helyen hozza a' világra.

Azt ellenben senki sem mondhatja gazdaságosnak, ha a' birkaistalókat architecturái pompával építik. Csak jó fedele 's a' szél ellen minden oldali bátorságban legyenek, az ellős birkák és a' kórok számára külön rekeszekkel ellátvák beérhetjük vele. Ezen kérdésre mennyi hely szükséges a' birkáknak, a' külömköző irók — min nem lehet eléggé csudálkozni, igen külömbözőkép felelnek. Talán nem fog-nak vakmerőnek tartani, ha a' legszorosabb mértéket következőleg szabom meg. Egy négyszeg ölnyi helyen akolban elhálhat idei bárány 18, meddő 12. ürü is nem nagyon hasas anyabirke 8, a' hasassága vége felé járok közül már csak 6-ot számolhatunk. A' kosokat sem lehet összébb szorítani, mint 6-ot egy öltre számítva, de tágosabb se legyen a' helyök, mert nagyon hamar összetürkölődznek néha csupa unalomból is. E' szerint történik a' rácsok és jászlok kimérése; a' falak hosszában igen egyenes oszlopok közt kimérni azokat nem babonaság, mellyeken ha az alom által a' gaz meggyül feljebb emelni lehessen. Középen kellessék e' a' rácsokat állítani egy vagy két sorba a' felsőség dolga. Én legalább mindig az aklok közepén felállított Pethe - féle rácsokat használtam, mellyeket tovább moz-dítani, 's a' kerítések mellé helyezni is könnyen lehetett, mellyek minden kívánságimnak jobban megfelelték, mint más drága, mesterséges előkészületekkel, lánccal, sróffal, vaskapcsokkal felczifrázott találmányok. Én ezen Petheféle rácsot, a' szecskametszés hasznait, 's a' birkaaklokon felül készült léczes emeletnek megbecsülhetetlen voltát böven kifejtettem a' Pozsooyban 1827. ezen czim alatt: „Wesbach-tungen bei der Beredlung der Schafe, und über die Nestigen in Ungarn“ kijött német munkámban, mellyből kivonást ide mellékelni nem akarok, ne hogy hiúnak vagy kérkedőnek lenni láttassam, hanem az ispány uram és birkás számára ezen füzet borítékjára egy Pethe-féle rács rajzát metszettem. Ezt könnyen utána csinálhatja akár melly ügyes faragó; az álló deszkadarabokból 4. lábnyi átmérőjű

nagyságra készül 8. oldallal, 's rajta 16 hasos anya és 21. meddő birka elfér; innen mindenki könnyen kiszámálhatja hány ilyen készület kívántatik egyik vagy másik falkájának. Mert az egész majorbéli birkáit rácsakból vagy jászlokból étettetni, a' midőn az egyenes jászloknal 1. öltre 6. birkánál többet nem lehet számlálni (hasas anyabirkát, nagy szarvú kost nem értvén közé) ritka és csak gazdag helyeken láttam. Épen azért mivel a' középsorsú tenyésztőn akarunk segíteni, azért csekély nézetem szerint akolban, az oldaluk egyenes jászollal el lévén látva, középen pedig a' szükséges Pethe féle rácsok felállítva étettem a' kosokat és a' kórokat; ellés kezdetével a' szoptatós anyákat.

A' hasas anyák számára általjában csak Pethe-féle rácsokat ajánlok; az egyenes jászlokra tolaokodván a' jubok a' has szorítása kerülhetetlen, melyre sok elvetelés következik. De ime egy gyakorlati észre vételem. Valamintén az elletés szakaszát kivéven aklaimra soha üvegablakokat nem rakattam, a' kelet és délfele nyiló kapukat és ajtókat csendes időben nappal mindig nyitva tartottam, éjszak vagy nyugóti szél felé sem ajtó sem kapu nem nyitattott, ablaknyílás pedig épen nem, ugy igen kedveltem jó csendes téli időben ha egy kevésbé havazott is a' szabadon való étetést; azért a' rácsokat az akol előtti udvarba hempelygettem, belőlök szecsokát, székát, és zabot is étetvén, az estvéli szalmát alomnak a' földre terítettem.

Igy nem külömben a' meddő- és ürüfalkákat az akol kerítésen kívül a' gyepen és havon étettem, az estéli szalmát a' körülményekhez képest az állásokra, vagy az éjszakai félszerek alá terítettem némellykor a' hóra vagy gyepre, mely osztán tavaszkor összegereblyéltetett és a' lovak vagy szarvasmarhák alá használtatott. Ha tapasztalt, 's értelmes birkás gazdának ezen soraimban semmi újságot nem mondottam is, reméllem nem fogja gáncsolni, hogy képzeletemmel őt a' marha körüli gondoskodás körébe vezettem, nékem legalább kedvem felt ebben ezen soraimat másodsor megolvassa sem töröltem ki (mint sok másokat, gondolván hogy nem árt az altiszteket illy aprólekos észrevételekkel is mulattatni, foglalkozásaik gyors elrendezésére, 's a' minden kicsinységekre kiterjedő gondoskodásra serkengetni. A' szecsokát a' mint mondám a' Pethe-féle rácsokból lehet étetni; ha azok elegendő számmal nem volnának különös váluokt használjon a' birkás lágy deszkákból. Legolcsóbbak, ha a' faragó két deszkát összeszegezvén más fél lábnyi kis talpocskákon két faszeg között felállítja, a'

falka mennyiségéhez irányozva minden lábra egy pár birkát mind két oldalról számítva; így tehát 15 lábnyi szecska váluból 30. darab marha ehetik. De mivel a' birka szokása szerint a' száraz takarmány mellett is mindig mozog és tolakodik, még a' legelőn egy pár váluval mindig többet kell felállítani mint a' szoros számítás szerint kívántatnék, ne hogy a' tolakodó birka magában kárt tegyen, vagy a' szecs-kát lábai alá tiporja.

A' szecskaavágásra többféle gépelyek ajánlottak. A' bēcsi Burg és pesti Gschwind mesterek találmányai alkalmasok voltakrol különbözök a' vélemények. Vagyon olyan erőmű is, melly lovak vagy ökrök által hoztatván mozgásba, 5 — 6 mérő vastag szecs-kát kevert takarmányból megvág. Kérdés: mellyik a' legjobb? Gépelyezetőket tekintve egyiket sem találtam kívánságunknak, vagy nagy híróknak telyesen megfelelőnek, azonban okkal móddal mindenik használható, ha a' felvigyázó ért hozzá, azon észrevétellel, hogy a' töredékenyebb, vagy használhatóság által romlandó részek előre készülve, a' kések pedig jól kiköszörülve tartassanak. A' szecska étetés hasznát már érintettem, egyet akarok még hozzá adni: t. i. hogy a' kukoricza czimerét, vagy is a' hímvirágot a' kukoricza szár tetején telyes elvirágzás után, és mikor már a' csövekben a' szemek nőni kezdenek, levagdálni, kévékbe kötve téli takarmánynak szárítani igen gazdaságos, a' szecska metszővel el aprítva, 's vízzel megforrázva étetni kétszeres haszon, kivált a' fejős vagy hizó marhánál.

A' megkezdett kazalokra és boglyákra jól vigyázzon ispány uram a' pajta, padlás szerűskert kulcsait, valamint a' szénametszőt is mindig szobájában szeme előtt tartsa. Ezen szabályok szoros megtartásának hármasszoros haszna van. A' legkisebb engedékenység vagy könnyelműség az altiszt részéről elkapatja a' cselédeket, kik hamar és önként indulnak a' romlásnak mihelyt a' tisztet az ilyenekben vigyázatlannak, gyengének ismerik. A' cselédek rendes zabolán tartásán kívül tehát az uraság vagyona is megőriztetik, 's a' marhában sem esik kár. A' 10-dik §-ben emlegettem már általánosan mikép egyik fontos hivatalos kötelessége a' birka-ispánynak minden híjányt az épületekben és szerszámokban mihelyt észre veszi azonnal helyre hozni, itt különösen arra figyelmeztetem hogy ha a' saraglyából vagy rácsokból egy szál vessző kiesik, ingadoz, vagy csak félig megtörik, a' jászolból vagy váluból egy szeg híjányzik, azt el ne nézze hanem az illető cseléd által azonnal igazi-

tassa meg. Ez a' mezőn, hol a' fa ritka és meszirőh kell hozatni kétszeresen szükséges. El ne mulassa a' tél kezdete előtt a' saroglykának való fát, vesszőket, deszkákat, szegeket, korán és a' szükséges mennyiségben beszerezni, és zárva tartani. Talán aprólékosnak látszanak ezen észrevételeim. De az igazi gazda előtt nincsen semmi aprólékos, 's megvetni való, mi a' gazdaság rendjéhez, 's annak akadály nélküli folytatásához tartozik.

25. §. Az alom, trágya, és az eszténa.

Balásházy úrnak ezen tárgyakat érintő rövid emlékeztetéseit bővebben fejtegetni szükségesnek látom.

Régi gazdasági közmondás: „a' juhuak aranylába van“ 's valódi tapasztaláson alapul az. Minden birkajáró földön tapasztalhatni, hogy a' pázsit bujábban nő. Azért őseink mikor még a' juhtenyésztés különös figyelmet nem vont magára. 's a' selyembirkának még hire sem volt nagyobb juhnyájakat főkép az eszténa (kosarozás, Pferchen) kedvéért vagy magok tartottak, vagy legelőre fogadtak, hogy meszebb eső kivált dombos, 's agyagos szántóföldjeiket azokkal rendszeren megfektetvén, trágyázzák.

A' merinos vagy nemesített birkanyájaknál a' szabad égalatti kosarozás több tekintetből ártalmás, de a' meszezfekvő szántóföldeken haszonnal eszközölhető, mint azt Gátán az ugy nevezett „Kéthold., pusztán láthatni; ha a' rendszer forgó mezőkre vagy dülökre felosztott földek közepére illendő kezeléssel biztosító helyezettel félszer építetik, mellyben elegendő alommal ellátva egy vagy több falka birka éjjel és a' hévség idején nyugszik, 's az alom annak idejében ganéjjá válván a' szántóföldre hordatik. Ezen bánásmódnak kétségkívül nagyobb sikere van, mint a' pusztakopasz földön való étetésnek, az ilyen a' nagyobb költséget és munkát is bizonyosan megtéríti.

A' ki azonban régi módon esztenáz, csak közönséges erős meddő vagy ürü falkájával használja azt.

Bő alomból gyűjtött és jól megérett trágya hires Mitterpacherünk szerint az: aurum oeconomicum, 's minden mezei gazdasági író ezen trágyát a' gazdálkodás rugó erejének elismeri.

Bajorországi tanácsos Hazzi ur igen kimerítő értekezést adott ki a' trágyáról, mellyet minden németül tudó gazdának, és így ispány uraméknak is figyelmébe ajánlhatok.

Mi tehát a' többször említett bő almot a' birkák alá a' kettős haszon tekintetéből eléggé nem ajánlhatjuk; de mivel épen az alom lóségét és folyvást száraz voltát ajánljuk a' birkák egészségben tartása végett, ezen okból nem érhetik meg egészen zsiros trágyának, ha csak némi fáradsággal nem járulunk hozzá.

Azon figyelmeztetésre, miszerint a' trágyának a' birkák alól mindennapi kihordása javasoltatik, megvallom egy kevéssé mosolyogtam; ha pedig kolompért és pálinkamoslékot (mellytől sokat vizelnek) kapnak a' szoptató anyák; igen észrevehető a' csipős büzü párolgás. Télen által meg nem történhetik az, 's ez utolsó esetben elég ha az alom az anyák alá minden héten egyszer egészen megujitatk. Ellenben ha az étető helyeken nagyon megszaporodik a' szalma és izék, össze kell gereblyélni, és rendes hosszú kazalkákba rakni, honnan a' lovak és szarvasmarhák alá hordatván valóságos jó trágyát szolgáltatnak.

A' többiaklokból és istállókból az alom ősszel és tavasszal, vagy csak közel eső gödrökbe csomókba, vagy egyenesen a' trágyázandó szántóföld közepére hordatik, rendes kúpokba felhalmozva megérik, azután pedig annak módja szerint szétszóratik.

Ha a' major szerkezete olyan hogy a' birkaganéjt a' szarvasmarháéval mindjárt vegyítve rakják leghasznosabb trágyára teszünk szert önként értődén, hogy semmi féle kerti hulladékot, szemetet, gazt, párlót, hamut stb. gondatlanul vagy könnyelműleg ei nem hanyunk, kárba menni nem hagyunk, hanem a' ganéjdomb vagy gödörbe hordatjuk.

Nem akarok ezen tárgyba bővebben ereszkedni, ámbár nem ártana, ha hazámfiait, meglehetősen csudálkozásokra értésítném, minő fáradsággal 's tudományos ügyességgel iparkodnak a' miveltebb külföldiek mesterségesen trágyát termeszteni, a' mi nélkül ellehetnek, mázsa számra jó drágán eladni, 's vele még a' tengereken tul is p. o. Angolországba kereskedést üzni. Ez természetesen tündéres mesének tetszik magyar Kanahánunk földjén p. o. az alföldön különösen a' Bánátban, hol a' természetes jó zsiros ganéjt a' falun kívül az ugy nevezett liba mezőre viszik, elégetik, hamvát a' szél elviszi, az eső elmossa. Az Őda való gazdák azt állítják hogy földjökön és rétjeken a' ganéj káros volna, ugy is megdül a' búza mezeiken ha kétszernél többször szántanak. Hát az olyan mezőségeken a' hol birkaganéjból és izékből kéntelenek a' gazdák kerítéseiket a' fa és vessző nem léte

miatt készíteni. Sőt még tüzelőnek is marhaganéjbol, szalma töredékekkel elegyítve tőzeket készítnék, vályogokat vetnek, szalmával fűtnék sűtnék főznek.

Az ilyen helyeken vigyázzon ispány uram cselédjeire éjjel és nappal, ne engedje a' szobákat felette melegre fűtetni, 's ójja majorját a' tűziveszélyektől. Mert ha mindjárt tüzelőfával ellátja is cselédjeit, a' szalmával fűtő tájékokrol került birkás legény kedvelli, 's lopva is kieszközli a' lángoló szalmatűzet, és fojtós gőzű meleg szobát.

Minden szorgalmatos föld művelést és fatermesztést kedvellő hazánkiai jobb jövendőt sohajtozva, addig is míg a' hazánk némelly vidékein számosan és ügyesen kezdett faültetések közönségesebben elterjednének azt kívánhatjuk, vajha bőven termő pusztai földeinken némelly tüzelésre használható száras növények, mint p. o. repace, napraforgó, kukoricza, csicsóka stb. természetnének, mellyek a' tarló és tarasz gereblyélés mellett tüzelésbeli szükségünket némileg fedeznék.

Ezen elmékedések folyamatjában megkerültük a' nagyjából az ispány hivatalának egész évi pályáját; a' tavasz ránk derült, a' birkák a' legelőre szabadultak, de még sem mulathatom el olvasóim figyelmét a' tavasz kezdetére, 's az időjárásra fordítani.

26. §. A' tavaszról és az időjárásról.

Tagadhatatlan hogy néhány évektől fogva a' tavaszi időjárás különösen változó, 's főleg a' marhatenyésztésre nézve sok tekintetből káros és veszélyes; nevezetesen a' most rajtunk paczkázó 1839-ki tavasz az egész gazdasági egyetemet a' nagy pusztai birtokosoktól fogva a' legszegényebb zsellérig ki a' szőlős kertekben és hegyeken napszámjával keresi élelmét csak nem kétségbe ejti. Az első rendbeliek a' sok drága eleségen tartott cselédjeiket, igaz barmaikat kénytelenek hevertetni, az utolsó rendbelieknek az aprilisi eső, és csak a' holdfogyta után enyhülő idő későn engedvén, hűsvétra nem hogy pecsenyét és bort, de még csak egy font husra valót sem kereshettek. Honnan van ez? Fejtsék meg a' tudósok. Nékünk elég hogy úgy van és épen innen veszek alkalmat birka-ispányuramat ez úttal is a' legszorosabb takarékosagra inteni a' téli takarmány körül átaljában, különösen pedig a' tél kezdetével 's ajánlani a' legszigorubb és keményebb vigyázatot a' pazérolni szerető birkásokra, hogy ha a' változókony martius és aprí-

his hava késő zivatarokkal, viharral és fergeteggel találna beköszönni, jól ápolt 's eleség dolgában biztosított birkaival várja azt be 's az előbb vagy később elvonulandó veszélyt kár és fogyatkozás nélkül kerülhessé ki.

Az anyák és bárányok különös figyelmet, 's naponkint az időjáráshoz alkalmazott gondoskodást kívánnak. A' meddóket mihelyt az idő engedi ki lehet eresztetni de a' legalább jó szalmából álló reggeli annyival szükségesebb mivel a' tavaszi dér és harnat sokkal veszedelmesebb az őszi-nél, hamar gyomor meghűléssel, vagy náthaféle gyuladással fenyegeti a' télen által ugy is elgyengült, 's erőtlenedett marhákat.:

Illyenkor kedves ispány uram talpon álljon a' legény, hogy marháját az idő minden viszontagságai ellen védelmezze, a' jó gondviselés alatt tartott marháival a' telyes szabad legelésre szerencsésen eljutván esztendei pályafutását becsülettel rekessze be.

Igen jó volna ha az idő változásai előre meghatározásáról valamit mondhatnék. Kiszámolhatatlan hasznót hajtana a' gazdának, ha csak 12. órával előbb is megtudnók a' következő időváltozást. De hijába dicsekszünk tudományos eszközeinkkel p. o. a' sulymérővel (barometer) 's kalendariumainkkal. Betelyesednek sokszor mind a' tudósok, mind a' parasztok jóvendölései, 's dicsekedve emlegetik azt, ha pedig be nem teljesednek, arról hallgatnak. A' kalendarium is eltalálja, sokszor, de csak eltalálja — vak történetből, valamint álmaink is sokszor beteljesednek. Én legalább nem esmerék gazdát ki a' barometer, kalendarium, vagy paraszt idő jóslatotok szerint csak a' holnapi napra is merne marháival rendelkezni.

Vagynak jelek minden környéken különbözők, mint p. o. az uralkodó szelek, a' hegyek csúcsainak derült vagy borult levegője, a' messzire halló barangszó, a' kémény füstölése, az árnyékszékek bűdössege, a' füst. gőz, kőd emelkedése, vagy alábbszállása, a' békák kuruttyoiása, a' fecskék repkedése, a' pók nyugtalansága, stb., melylyek a' következő időváltozásnak némi előpostáiuil tekinthetnek; valamint az évszakaszok általános characterét némelly vadászi észrevételek mint p. o. a' költöző madarak korább vagy később elindulása, megérkezése, az őszzszelöltt nyútlak kövérsége, tavasszal a' barlangokban tanyázott vadak jókori kibúvása stb. némileg sejdíteni engedik. Vagynak jósló-napok mint p. o. a' karácsonyéjfé, a' Vincoze, gyertyaszentelő, Medardus stb. napok, Hát a' Lu-

ezakalendárium beteljesedik - e mindég? A' szomszédom állítása szerint igen is, én pedig már 30 év óta viszem naplókönyvemet, minden esztendőben megcsinálom a' Luczakalendáriumot, mindennap feljegyzem az időjárást, mit mutat a' hőmérő reggel, délben este, és éjjel; 's mi a' következése? Az hogy a' Luczakalendárium és a' százestendős kalendárium mind egy húron pendülnek. Voltak, kik a' 11 — 12 májusi deret 1836-ban nem tudom micso-da régi profetiából előre tudták, legalább a' mint később állították. Meglehet, de hiszen Berlinben nem csak beszélgették, hanem, ki is nyomtatták, hogy az 1813. Elster vizébe veszett Poniatovszky herczegnek 1812. egy gazigányasszony előre megmondotta volna, hogy egy szarka (németül *Elster*) fogja halálát okozni, mely okból cselédjei mindcfele a' hol jártak a' szarkát szorgalmatosan lelődöztek, és ime még is a' szarka (*Elster*) vize ölte meg. Szeretném tudni hogy pártolhatják a' jóslók efféle jövedőléseiket méltóbb joggal, mint a' millyen nagy elbizottsággal jövedőlték volt hogy 1839. majus 15-ik virágok közt fogunk járni, pedig kicsinyben mult hogy nem szánkáztunk, a' sár pedig feneketlen volt, ekét sem eresztettünk a' földbe, ha csak nem a' sívó homokba, a' mi környékünkön az ország délirészában aprilisban nyitlak az első mondolavirágok.

Ennyire ingatag és alaptalan lévén az időjóslásnak csupa sejdítésekből, 's találomra kimondott véleményekből álló tudománya, nem marad a' gazdának különösen a' marhatenyésztőnek, és így birka-ispány uramnak is egyéb, mint azon hatalom és ügyesség, hogy a' jó és kedvező időt a' munkára szorgalmatosan használja, a' rosz ellen pedig magát és marhát a' lehetőségig védje.

Két lényeges tárgy van még hátra ezen emlékeztetéseimben, mellyekre olvasóim figyelmét fordítani kívánom t. i. az itatás és a' sózás; ezekhez járul két mellékes tárgy az ispota és a' kutyák. Mindegyiket ajánlom olvasóim figyelmébe.

27 §. Az itatásról.

„Il n'ya sotise qui ne trouve un sot qui la prone“ mond Duhamel híres franczia gazdasági író: „Cours d'Agriculture“ című jeles munkájában, azaz nincs balgatagság mellynek pártolására ne találkoznék esztelen. 'S ilylyennek tartom én azon régi imitt amott talán még most

is divatozó balgatag állítást, hogy a' juhokat nem kell itatni. Érdemes Balásházyuk a' II-ik kötet 4-ik rész 8-ik §-ben a' 76-ik lapon e' tárgyat röviden de elég kimerítőleg fejtegeti; itt tehát nincs mit hozzá tennem, mivel mindenben még a' hó nyalatás iránt is vele szórul szóra egyet értek, mellékes észrevételeimet az illető helyeken közöltem.

A' czéhes selyembirkások is közönségesen az említett munkában kifejtett szabályokhoz alkalmazkodnak, téli száraz takarmány mellett a' meregetéssel járó fáradságot nem sajnálják; eső után pedig az útakon és az árkokban meggyült vizek ivásától kutyáik által a' juhokat visszatartoztatják. Csak arra ügyeljen az ispány, 's főbb tisztjeitől a' szükség esetében azt igyekezze kinyerni, hogy a' legelőkön mindenfelé alkalmas dombos helyeken elegendő kútak legyenek elegendő válúkkal ellátva, sár ne legyen körültök, itatás előtt a' válúikat a' birkás és a' bojtárok szorgalmasan kimossák.

28. §. A' szózás.

Midőn a' mult esztendőben „Emlékeztetéseimet“ németül íram, e' tárgyat magam nézetei 's tapasztalásim szerint adtam elő, most midőn a' hazai birkatenyésztőket és gondviselőket a' tisztelt Balásházy ur gyűjteményére figyelmetesekké tettem, 's fel is teszem, hogy javaslatomra azon könyvet megvették vagy legalább átolvasás és gondolkozás végett mástól kölcsön megszerezték, e' tárgyról szükség máskép értekezünk. Ugy is a' azó szerinti fordítást nem kedvelvén helytelen és felesleges volna azon cikkelyemet szórul szóra kiírni, mivel a' Balásházy ur említett munkájában meg vagynak az én nézeteim, 's még más is vagyon benne mit én, rendszerem úgy hozván magával a' II-ik füzetemben, mellyben a' birkák nyavalyáirul értekezendek, szándékozom bővebben kifejtegetni:

E' végett az említett munka II-ik füzetének 2-ik szakasza 1-ső részét taglalván figyelmeztetem olvasóimat különösen az 1-ső cikkelyre, mellyben a' tisztelt író a' szózást mintegy megvetni látszik, a' 100-ik lapon így szólván: milyen hibás és gyakran veszedelmes mód ez stb. de itt meg ne állapodjék az olvasó, a' 2-ik cikkelyben bizonyosan meglepetve fogja általlátni hogy ezen bévezetésül szolgáló általános állítás csak a' gondatlan, avúlt divatszertinti szózást, 's annak mind időre mind menyiségre exacto-

ralis kiszabását értette, 's ebben az érdemes szerzőnek, igaza van.

Tessék a' 2-ik és 3-ik §-t is halkal és gondolkodva általolvasni, 's a' birkákat a' szerint sózatni, bizonyosan elérik a' jó czélt algazdatiszt és birka-ispány uraimék; a' felesleges költségektől pedig megmenekednek. Mert igaz hogy (talán Valdinger ur után) mikor a' selyembirkákat kedveleni kezdték a' zsíros fekete külszint a' gyapju folyamokon mint egy 40 év előtt bélyegző merinosjelnek tartották némelly merinos-tenyésztők, kik főképen kosaik drága eladásán iparkodtak, nem sajnálották a' költséget, és birkáikat minden esteli haza hajtáskor sózatták. El is érték céljokat; a' negretti fajú birkák a' sok sónyalás után izzadtak, gyapju folyamaik zsírosok, 's az istálóztatás által minden harmat és eső ellen védetvén, kormos feketék voltak úgy hogy messziről sertéseknek látszóttak, minek akkor időben nagyon örültünk. De ennek már vége van a' divat megváltozott, a' haszontalan, sőt káros mindennapi sózást elhagytuk.

A' sózás idejét és mennyiségét megszabja az igazgatóság; a' só közé vegyítendő szerekről más alkalommal fogunk értekezni. Ezen tárgyban Balásházy urral jóformán egyetérttek. Itt csak néhány gyakorlati észrevételekkel akarok altiszt uraiméknak kedveskedni.

Esős időben nem kell sózni.

Az évenként kiszabott járandóságot különbözőkép kell kiadni, olly móddal, hogy tél és nyár közepén kevesebb, ősszel és tavasszal több juthasson darab számra; okos meggondolással és mérsékléssel kell azt az időjáráshoz, 's a' juhok egészségi állapotjához is alkalmazni.

A' só hazánkban négyféle.

1. A' széksó; olcsó szer, 's a' székes földön hol seperni szokták, igen könnyen szerezhető. Ollyan helyeken nem is igen kívánják a' birkák a' sót a' háznál. De ha még is az évszakasz, 's a' birkák egészségi állapotja szükségessé teszi a' sózást, másféle sóval a' közé keverendő csalókaszerekkel történjék az. De még a' székes földeken kívül is olcsósága végett szoktunk azzal élni. Tapasztalásim szerint nyár közepén a' forróság idején kívánt sikerrel használtatik az, valamint télen is a' száraz takarmány mellett, de ősszel és tavasszal erős hashajtó, 's ugyan azért nem ajánlható.

2. A' porsó (Süßsalz) olcsó, de kinek módja nincs különös esetekben a' nagy transportok alkalmával töredékek-

kel gazdag porsóra tenni szert, nem sokat nyer, mert a földsepredék és por jó formán elnyelik az árbeli nyereséget, a' mellett nem is haszon a' birka gyomrába pénzért sárt csúsztatni.

3. A' főttsó (Sóvárrol, a' felső vidékekről); sokkal kevesebb sósavanyval bír, és így több kívántatik belőle sózásra másféle sónál. Okosan és pontosan ki kell tehát számolni, melyik sófaj gazdaságosabb.

4. A' kő-, és hordókban kapható töredéksó, melyet a' sózásra még kell aprítani vagy a' mi még jobb malomban őrletni. Az ekképen őrlött sót a' birkások kezébe adni, 's szabad rendelkezésekre hagyni nem tanácsos fűszerekkel pedig összekeverni okossággal ellenkezik. Én legártatlanabbnak találtam a' vékonyra szitált hamut, ha lehet szőlővenyigéből kerültet keverni közé, de nem ám a' téglavető kemenczéből, mint egy valaki javaslatomat félreértvén nagy kárával tette.

A' sózás a' majoron kívül száraz helyen, e' végre különösen felállított kis válukból történjék, mellyek, szükség hogy a' falkák számához képest elegendő mennyiségben legyenek; mert a' sóhoz a' birkák egyszerre tolakodnak, 's ha egymást szorongatják a' hasas anyákban könnyen kár eshetik; mellynek eltávoztatására inkább két csapatba kell a' birkafalkát szakasztani, hogy a' netalán kevés számú váluk mellett megférhessenek. Itt a' sózásról csak úgy emlékezünk mint a' birkatartásnak egyik szükséges eszközéről; orvosi és ovó (praeservativa) erejéről munkám II-ik füzetében leszen szó. Azonban ha ispány uram az ezen füzetemben közölt szabályokat szorgalmasan megtartja, a' sózást értelmesen intézi el, 's a' mindjárt szóba hozandó ispotájának hiven gondját viseli hivatalának becsületesen megfelel, a' reabizott birkákat jó karban tartja, későbbi oktatásaim által a' nyavalyás birkák ápolásának és gyógyításának titkaiba is beavattatik, a' szükség esetében más barom orvosokhoz folyamodik, betöltötte rendeltetése célját; elég érdeme lévén ha marháját nagyjából jó állapotban tartja, 's azon felül egy kevés haladást tesz, minden majorjában egy rendes ispotafalkát állítván fel. Mellyre ha a' felsőség által nem volna az alapítva, értelmes és nyíltszívű előterjesztése után könnyen engedelmet nyer.

29. §. A' birkaispota.

Ezen íratom 16-ik §-ben a' birka-ispány hivatalának egyik gyakorlati főszabályának állítám, hogy minden nap reggel a' legelőre való kieresztéskor, a' birkásmesteren kívül az ispány is jelen legyen, hogy a' külön seregek falkáinkint, 's egymásután megindulván, minden hibás, vagy csak gyanus darabot is meg lehessen ismerni, a' többiek közül kifogni, 's külön falkába csapni, ha baján tüstint segíteni nem lehet. Az ilyen külön falkát ispotának nevezzük.

A' fejevári mezőségeken közönségesen minden majornál tartatik egy ispotabojtár: és így a' merő tapasztalás útján járó — empiricus juhászok már régtől fogva gyakorolják azt, minél czélirányosabb valamit a' legmélyebb orvosi tudomány sem javasolhat, hogy a' megnyomorodott vagy csekély hibába esett birkákat az egészteni megromlástól hamar és olcsón meg lehessen szabadítani, 's könnyű szerrel helyreállítani. Mert sokszor elég csak néhány napi kimelés is, és az ispotában tartás, 's a' megerőtlenedett birka lábára kap. Ha nyavalyásabb, a' nyugalom, közel 's faradság nélküli legeltetés éjjel és délben biztos fedél tartás, némi kevés eledel változtatás vagy szükség esetében a' jobban tartás ismét sok gyengélkedőket a' lábodozásra segít. Ha pedig rendes orvosi szerek használata szükséges, ismét csak az ispotában lehet a' beteget folyvást vigyázó szemmel tartani, ha rajta segíteni lehet, csak itt történhetik az megalkalmatosan. Mindezekről különöbben értekezendünk a' 11-ik füzetben, itt az ispotát csak mint rendőri — politiai intézetet tekintem és ajánlom.

Itt csak azt óhajtanám (mi a' hatalman alatt volt majorokban törvény vala), hogy az ispotát olly sorosan elrendelnénk, hogy a' melly darab azon kívül, és a' falkánál esik el, mint a' birkásmester és bojtárok vigyázatlanságának áldozatja, általok egyetemben megtérítelnék, különös véletlen cseteket és időforgásokat kivéve. Majd meglátnánk melly pontosan kiválogattatnának falkáinkból a' hibás birkák, mellyek közül sokan az ispotában igen könnyű szerrel felgyógyulnának.

Természetes, hogy az ispotának biztos, bátor helyen, ahol valamelly szegletében 's rácsokkal és itatóedényekkel ellátva kell lenni, továbbá, az eledelnek; még pedig az eledel javának nem szabad hijányzani. Végre a' bojtár mindig jelen legyen, a' birkásmester és felvigázó tiszt pedig a' mikor csak lehet meglátogassa azt, vigyázó szemmel tartsa,

okoskodják, rajtok tettelegesen segítsen. A' dögbőrök iránt szoros felvigyázás és szigorú számvetés kívánatik. Kimentvén hogy magyar juhászaink nem olly fortélyosok mint a' németek a' többi észrevételeimet elhallgatom.

Ki nem látja által ezekből mely sulyos foglalkozások, és terhes feleletü hivatalos kötelességek fekszenek egy birka-ispányon? mellyeket ha csak némileg betetYESít is, jutalmat és becsületet érdemel.

30. §. A' kutyák és az ebdüh.

Birka anyájaink valóságos őrjei a' kutyák mellyek általjában kétfélék.

Ki nem ismeri a' szép czímeres, erős és bátor komondorjainkat (canis villaticus hungaricus Blum., der ungarische Schäferhund) mellyek külföldre is gyakran vitetnek. Ezek akár simaszőrűek, akár bundásak fejérek szoktak lenni. Magok a' birkások is csak ilyeneket kedvelnek. Annyival csudálatosabb vala tehát előttem, hogy a' hajtó pumik (fejérvármegyei mezei birkások nevezete szerint) mindig színesek, többnyire feketék vagy tarkák, liol uszkár (Pudel) hol mámokka (Spitz) nevezet, alatt jönnek elő, 's közönségesen mind a' két fajból vegyített fajzat, mellynek a' hajtáskor és őrizetkor a' birkásbojtár nagy hasznát tudja venni, 's annyira kedvelli hogy drága pénzért sem adná oda. Én ez iránt többet perlekedtem velek, 's hajtó kutyáknak is, feje színűeket kívántam volna, 's gyakran szemükre hánytam hogy a' sok tarka bárányoknak ezen színes pumik az okai. De mind haszontalan, a' német, a' magyar és a' tót juhász egyaránt megegyeznek benne, hogy a' komondor feje, a' hajtó pumi pedig színes legyen. Én nem bánom, csak arra vigyázzunk hogy a' birkákat, különösen a' hasasokat szükségtelenül ne hajhásszák, ugatásaikkal ne ijessgessék, élelemben szükségét ne lássanak, 's a' dögbirkákra ne szoruljanak. Inkább vegyünk ősszel cigánylovakat a' vásáron számukra (tudni való csak a' bőrök árán); mellyeket télen által egymásután a' kutyák tartására a' birkásmester levág, és felkonczol.

De mivel épen a' kutyákról szollunk, elszomorodva emlékezünk ama rettentő és iszonyú nyavalyára, az ebdühre (veszetség, hydrophobia, Wasserscheu (melly ellen való biztos gyógyszerre maga országunk fő orvosa Lenhossék kir. tanácsos ur 100 arany jutalmat tenni méltóztatott. Megadják e' következő kinyilatkoztatásomért el kell várni.

Valóban elkecsereedik az ember lelke, midőn hivatalos tudósításokból érteni kénytelen, hogy csak egy vármegyében egy esztendő alatt 45 azaz negyvenöt személy lett a' rettenetes ebdühnek áldozatja.

Igazgató tiszti pályafutásomkor ezen nyavalya ellen férfiasan küzdöttem, 's olly szerencsés is voltam, hogy 30 és több évek elforgása alatt hatásom körében egy ember sem esett bele, noha saját házi kutyáim és kopóim minden szorgalmam, 's vigyázásom daczára megvesztek, de meg is ötlettem tüstént őket minden irgalom nélkül, bár köztök igen drága és kedves darabok valának. Csak egyetlen különös kedvenczemen mertem az orvoslást megpróbálni, — mi szerencsésen is sikerült, mint majd későbbben körülményesen és nyílt szívvel előadom. Gazdasági ujoncz koromban Veszprém vármegyében Lepsény helységében az igen száraz és heves 1802-diki nyáron által, midőn a' gyógyszer egy kuruzsoló asszonytól kiczirógattam, legalább 30. gyanus kutyát magam lőttem agyon.

Azon hathatós szertartásom és rendelkezéseim, melyekkel a' felvigyázásomra bízott határookban az ebdüh ellen küszködtem, 's gyakran még okos és főbb rangú emberekkel is, 's szerencsésen diadalmaskodtam, ispány uram altiszti körébe nem tartoznak, 's azért el is hallgatom, csak azt közölvén híven és nyílt szívvel, mellynek hasznát veheti, 's mi elegendő lesz, magának cselédjeinek és majorjának e' szörnyeteg ellen való meglehetősen védésére bátorítására. Fontos lévén a' tárgy megbocsátnak kedves olvasóim, ha egy kevésse hosszas leszek.

Ezen nyavalyának a' víz legbizonyosabb megismertető jele, ha már a' ragadós dühösség vagy veszettség fokára ért az; mert akkor bórza a' veszett állat a' víztől, 's ideje hogy minden irgalom nélkül elvesztessék. De a' víz a' legbizonyosabb óvó (praeservatív) szere is ezen nyavalyának. Gondja legyen tehát rá nyáron által minden pásztor-nak, hogy kutyáinak inni való tiszta és elegendő vizök legyen; szükséges azért hogy az udvaron, közel a' közönséges étető helyekhez, mindig lapos, vízzel tele edények álljanak, mellyekből a' szomjas kutyák kényelmesen ihassanak. Mert csudálkozásra méltó, de bizonyos a' tapasztalásból, hogy a' komondorok közönségesen nem isznak a' bir-kaválukból, inkább a' sárlevet hőrpölgetik a' kerékvágásokból. Ezenkívül az ebdüh fészke az agyvelőben van, melly nyáron a' nap hévségétől, télben pedig a' kemény sz áraz hidegtől sokat szenved, 's a' nyavalya sajátképi fészkévé

Bartosságh Emlékezt.

válik. Innen van talán, hogy a' juhászkutyák vagy komondorok közönségesen télen, a' parasztkutyák pedig inkább nyáron vesznek meg. Mivel tehát télen a' tavak és pocsolyák, mellyekből komondorjaink szomjukat oltani szokták, befagynak, 's nincs miből inniok, szükséges hogy számokra lapos, vízzel tele edények az aklokban, hol be nem fagyhatnak állitassanak fel. Ez mind a' mit ezen nyavalyának megelőzésére tehetünk.

A' vadászok ugyan azt állítják, hogy az ebdühnek elejét lehet venni, ha a' kutyának fiatal korában „férgét vesz ik“, azaz a' nyelve alol valamelly mirigyét kimetszenek. Ezen működéssel (operatio) egy rácz kuruzsoló embereket is gyógyított a' dühösségből — a' mint mondják. Némelly birkácsok rezet ráspolyoznak, és zsírral kenyérre kenve kutyáiknak adják, mellyek tudokra más dühös ebektől megmarrattak, 's ezt hol óvó hol orvosi szerül használják. Ez mind jó lehet, 's illy borsztó vezaszély ellen semmi segedelmet meg nem kell vetnünk, de benne bízunk teljesen nem lehet. Azért mindenek felett azokat adom elő isápnny uramnak javaslatul, mellyeket rendőri szabályaim közül saját körében használhat, 's mellyek egyéb viszonyaival, 's hivatalos hatáskörével is megegyeztethetők.

Majorjában és körülte idegen kutyákat ne szenvedjen; ha munkások, vagy a' velek jött hajdu, pallér, szabados, kutyát hoztak magokkal, azt tüstént el kell záratni vagy agyon löni. Minden kedvetlenség elkerülésére, tudni való, hogy a' kutya magával hozását mindennek szorosán meg kell tiltani 's ezen tilalmat többször ismételni. Nem külföldben ha a' környéken, bár ha az ország úton is bitang kutyát lát, melly farkát behuzva, fejét leeresztve mint egy félig vakon keszegoldalt, azaz a' földeken keresztül szomorúan üget, vagy ballag és nem ugat (mert mig a' kutya ugat addig nem veszett meg, legalább a' ragadósság fokát nyavalyája el nem érte), azt tüstént föbe löje, 's azután mélyen elásassa.

Ezen szabály végrehajtásában semmi nézetek által ne hagyja magát megháborítani vagy vissza tartóztatni. Azért mindig jó készületű töltött puskát, ha lehet kéttős csövűt, 's több rendbélit is tartson szobájában, pitvarában, 's hordjon vállán ha messzebbre megy sétálni.

Még az erdősz és vadász, környékbeli ismerőseit is kérje meg illő szerénységgel, de bajtársi bizodalommal és komolysággal, hogy kutyáikkal távol maradjanak majorjától. Ha méltányos és belátó férfiak azok,

előterjesztését méltatni, és szívökre venni fogják, 's kérését teljesítik; ha nem, lője agyon az ispány kutyáikat minden további tanakodás nélkül, 's tegyen iránta jelentést a' főtisztségnél. Magamra vállolom, ha szükséges, az efféle pör kivívását akármelly európai törvényszék előtt. Mert jobb ha 100. agyonlőtt kutyák között 99. gyanus és nem valóságos dühös lett a' szükséges vigyázásnak áldozatja, mintha csak egyetlen dühös is maradt életben, 's az emberek és marhák ezen rettenetes nyavalya veszélyének tétetnek ki. Kétséget nem szenved, hogy a' farkasok télen nyáron egyaránt megvesznek, vagy kiüt rajtuk az ebdüh. Ki tudja tehát, a' vadászkutya, koppó, vizsla nem akad-e valahol illy dühös állattal össze, melly őt megharapta, vagy csak megkörmölte, a' nélkül hogy gazdája a' vadász, a' pásztor legény stb. észrevette volna? És így a' kutya a' réjtett mérget magába veheti, tovább terjesztheti, 's mi későn siratjuka a' gondatlanságot vagy könnyelműséget.

Nem ok nélkül babonáskodták őseink hogy az ebdüh a' 9. számmal tart, azaz a' sértés vagy harapás után a' 9-ik órában, napon, héthben, hónapban, sőt még esztendőben is kitör. Ezen véleményt ugyan szorosán vagy betű szerint nem vehetjük, de annyit tanulunk belőle, hogy ezen borzasztó nyavalya eredete és természete felől keveset tudunk; ha a' sértés vagy harapás megtörtént rajtunk, biztos gyógyszerünk nincs ellene; ha a' harapás után mindjárt semmi bajt nem érzünk is, sőt a' seb teljes begyógyulása után is, a' nyavalya kitörése ellen teljes bátorságban nem lehetünk. Valamint az sem csuda más részről, ha a' pusztá képzelődés, egy talán nem veszett kutya harapása után a' szegény félénk embert kétségbe ejti, esztét veszti. Erre is vagnak elég példáink. Azért kedves ispány uram ne tréfálódjunk a' dologgal. Adja ki ez iránt szigorú rendelkezéseit hivatala körében; lövesse agyon minden gyanús kutyáját, ha testvérjéé vagy magáé is az.

De hátha szerencsétlenségből valamelly dühös kutya vagy macska, farkas, vagy más ilyen állat meg találta az embert sérteni vagy harapni, 's mérges tajtékát a' sebbe ereszteni, ilyenkor nincsen segítség? nincs orvosság? Igen szerencsésnek tartom magamat, hogy ezen kérdésre teljes bátorsággal és biztossággal felelni merészelhetem: „igen is v a g y o n”, de a' sértés után tüstént kell azt használni.

Szerencsénkre a' legbizonyosabb orvosság az ilyen harapás vagy véres körmölés ellen, mindenütt kezünkél va-

gyon, 's ez nem egyéb mint — apróra tört száraz konyhasó.

Tüstént, és ha lehet azon pillanatban mellyben ejtetett a' seb, apróra tört száraz sóval kell azt bekötni, bár melly fájdalmat okozzon is az. Ezen sóvali szorgalmatos bekötözés többször is megújítatik, 's mind addig folytatatik míg a' seb teljesen begyógyul. Ezenkívül belsőkép használni kell nadragulyavirágból készült forrázatot (infusum florum (atropae) belladonnae); 2 — 4 szemernyi körisbogár port (pulveris cantharidum grana 2 — 4); ezen belső orvosi szer beadása és ismételése végett annyival szükségesebb rendes orvost híni, mivel a' minden embereknél különböző test alkotás, életkor, az egészség állapotja, nyavalyákra való hajlandóság, stb. a' gyógyításmódot különbözőkép módosítják, 's más orvosi szereket is tehetnek szükségessé, minek megítélését csak egy tudós és értelmes orvostól várhatni. Részemről ezen gyógyszer nem azért kööltetik mint, ha ez- valamelly általános (universalis), csalhatatlan, vagy csudatévó szernek tartanám, hanem többszöri próbatételem sikerülvén vele, mások által is sok esetekben sikerrel használhatónak gondolom. Tudjuk hogy a' körisbogár belsőleg vétetve vizellet hajtó, nem alaptalan régi javaslat pedig minden megijedés után vizet ereszteti.

1814-ben Iharos-Berényben Somogyvármegyében gazdasági igazgató koromban egyszer déltájban lárma tamad, „veszett kutya“ kiabálásokkal. Felugrom azonnal, kettős csövű puskámat felkapom, udvaromra kisietek, 's ime egy igen kedves házi kutyám, már egy idegen mészáros kutyával összekapott; én vigyázva egyik csővel ezt lövöm hátba, mire a' kutyák szétugrottak, a' másik csővel pedig közelebb lépve az idegen kutyát, úgy hogy azonnal összerogyott. Szoros vizsgálat után az ebdühnek legszembetünőbb jeleit mindnyárt elismervén rajta a' dögöt félre vitetem. 's mélyen elásatni parancsoltam; házi kutyámat pedig megfogtam lánczra tettem hűvös félszer alatt, és két nagy vérző sebeit a' nyakán száraz sóval tüstént bekötöttem.

Felgerjedd haragját apránként lecsilapítván, különös jó ételt tettem eleibe, mellé pedig vízzel tele edényt, 's egyzersmind az ujónnan erősen töltött puskát, hogy a' legelső gyanus szempillantásra azonnal agyon löhessem. Nem sokára ismételtem a' sóvali kötözést, 's nem kevés fortélyos czirógatások között nadragulya forrázatot, és meglehetősen adag körisbogár-port csúsztattam az eledel között gyomrába, 's folyvást figyelemmel tartottam. Szerencse hogy ezen kutya

kedvenczem lévén igen szeretett, hozzáni különösen jámbor és engedelmes volt, és így 14. napig lánczon tartva mindig magam kötöttem, étettem és itattam. A' sebek már egy hét múlva behegedtek, 's kutyámat minden gyanun kívül látván elresztettem, de folyvást szemmel tartottam. Még ezután több esztendeig élt, de soha semmi baját nem tapasztaltam.

Mindég kéznél kell tehát tartani az árnyékon szárított nadragulya-virágot és kőrisbogarakat, az orvoslás alatt lévő állatokat pedig vigyázat és zár alatt, (a' kutyát lánczon) eleibe mindig friss vizet kell tenni, 's ha az ivástól megszűnnek vagy a' víztóli undorodás jeleit tapasztalhatni, minden kegyelem nélkül el kell őket veszteni.

Hogy jutottam én ezen orvosláshoz? 1802. egy ürüfal-kánkat és a' cselédek házi sertéseit megvesztetteknek hirdették. Egy vén kuruzsoló asszonyt hozattunk messziről, 's ez mind a' két rendbéli marháinkat kigyógyította, úgy hogy belőlök egy darab sem veszett el. Akkor csalám ki a' kuruzsoló banyától részint szép szóval, részint jó tokaji borral. 's néhány uj tallérokka az egész gyógyításmódját és szereit. Volt egy gulyabeli tehenünk is, mellyen az ebdüh erősen kiütött; ezt külön zárva tartottuk míg a' kuruzsoló megérkezett, de a' vadállat az eleibe vetett orvosságot fel nem vette, megfogadni pedig, akkori uraságom embereit jobban szeretvén, mint sem hogy illy szörnyű veszélynek tegye ki — bár az orvos ott vala, nem engedte. Így tehát agyon lövettük a' dühös állatot, 's szőröstől bőristől mélyen elátsattuk. Mind ezen állatokat egynehány kutyákkal együtt a' közhír szerint egy a' vidéken kóborolt dühös farkas harrapta meg.

A' kuruzsoló az egészségeseket a' gyanúsoktól elválasztotta, 's ezen utolsókat, néhány napig tartózkodván nálunk, meg is gyógyította.

De hát a' gyanúsok elválasztása és megismerése hogyan történik?

A' jámbor vén banya ugyancsak sokféle figurákat és hocus pocust csinált, mellyek iránt négy szemközt előttem magát nyílt szívűen mentegette, azoknak magára nézve szükséges voltát fejtegette. De az elismerést eszközölő ügyessége figyelmet érdemel. A' vizsgálat alá veendő falkát előtte való este szabad ég alatt egy szegletbe friss alomra fektetik, olly móddal, hogy a' felkelő nap legelső sugári érjék; hajnalkor már oda megy a' vizsgáló 's a' felkelő napnak hátat fordítva a' falkát éles szemügyre veszi, a' kuruzsolóné először pálczájával vonalokat húzott a' falka

előtt maga körül, 's az alatt magában valamit mormogott — a' mint mondá imádkozott. Mikor a' nap halkal felkél, az egészséges marhák behunyt szemmel szunnyadnak, a' nyavalyások pedig a' belső láztól háborgatva szikrázó semeikkel a' napra néznek, 's mint ilyenek megjeleltetnek és külön falkába csapatnak.

Ezen egyszerű észrevétel csalhatatlan és minden ilyen nyavalyára hajlandó marhákra illik. Nem akarok tudákos kételkedések ellen viaskodni; hanem annyit mondhatok, hogy magam jelen voltam a' kurusolóval az ürök és sertések vizsgálatánál, 's azután is többször volt alkalmam magános vizsgálatot tenni, 's mindig hasonló sikerrel. Nem veszem rossz neven, ha valaki azt állítja, hogy egyszerre több valóságos veszettségben szenvedő marháink voltak, vagy azt, hogy a' lepsényi gulyafele tehén és iharos - berényi kutyám nem kielégítő próbatételek, 's orvosságom 's gyógyító módom bebizonyítására több össze hasonlító próbák szükségesek, hanem szeretném látni azon gazdát, ki ilyen állapotban összehasonlító próbákat (experimenta comparationalia) tenni mérne mint régenten ama dicső emlékezetű John Sinclair Angolországban, a' ki készakarva a' rossz mezőmiveléssel próbát tett, hogy a' mellette lévő jó mivelés sikerét bebizonyítsa.

Ha az egyszeri vizsgálatkor minden gyanus darabot ki nem lehet választani, más nap reggel is folytatni kell azt, 's a' vizsgálatot mind addig ismételni míg a' félelem tart.

A' kiválogatott 's egészségesnek látszó falka számára ovószer gyanánt az alább előadandó porból sózás közé 100. darabra egy latot kell keverni.

A' gyanúsoknak kettős portio azaz 100-ra két lat adatik; 's egyes még nyavalyásabbaknak látszó daraboknak két szemernyitől négyig adtunk; miután (mi más-kéntja) sózás után szabály elleni) mindjárt megittattuk, és a' közel eső legelőre hajtattuk, déltajban pedig különös rekeszekbe eresztettük, hol nyáron árnyékban, télen pedig lágy meleg, és szélről bátorságos helyen a' kérődzést elvégzik. Ilyenkor szoros figyelemmel kell őket tartani, délután ismét megittatni, és jól rávigyázni mellyik darab kerül a' vizet vagy szinte undorodik tőle, 's azt akkor tüstént el kell tőle fogni 's újra poros sót adni, elzárni 's a' rekeszből addig ki em eresztetni, míg az elébe tett edényből rendszeren vizet nem iszik.

A' melly darabon mind ezeken túl az ebdüh szembetűnőleg kiüt, szája habzik, falnak ugrik, körmöl, már azt meg kell öletni, 's szőröstől bőristől mélyen elásatni.

A' szóban forgó gyógyszerert sertéseknek legkönyebb adni sűrű korpamoslékban; azután tiszta vizből kell őket itatni és szemmel tartani. A' kutyák ezen port só közt kenyérré hintve könnyen elnyelik; azokat lánczon, 's külön kell tartani; a' vizedény mindig előttök álljon, mihelyt pedig a' viztől iszonyodnak, azaz a' veszettség rajtuk kirozott, haláluk órája azonnal ütött.

A' marhák számára ezen óvó és gyógyító, a' nyavalya mérgét a' testből kivezető por készül árnyékon szárított nadragulya (*atropa belladonna* Lin. Tollkirsche) virágokból és szinte annyi körisbogarból (*Meloe vesicatorius* Blumenbach. cantharides officin. spauische Fliegen) vékony porrá törve, 's kevés só közé keverve.

A' buda-pesti német ujság „Közhasznu Lapok“ czimű mellékletében 1839, 28. mart. 24. számában a' 100-ik lapon a' vegyes tudósítások közt olvashatni: Doctor Asmus gyakorló orvos Slaveban Poroszország Pomeránia tartományában köz hírré teszi, hogy Stolp városában bizonyos Thömer család, ember emlékezet óta az ebdüh ellen egy titkos orvosság birtokában volt, melly köz tudomásra mindenkor segített. — A' város kincstárnoka Thömer ur azt néki felfedezte, melly mint mondja abból áll, hogy következő porból 3ízben egymásután mindenkor 3. késhegnyit kell venni meleg serben, a' rá következő izzadást bevarni (kétségkívül az ágyban reggel éhgyomorra). Az orvosság ebből áll:

Rp. Lapid. canc. praept.

Pulv. Rad. Gentianae rubr. aa. drach. duas

Boli rubr. drach. unam

Gummi myrrhae drach. semis

M. d. s. Naponként háromszor egy kés hegnyit venni.

Megvallom, hogy az én nézetem szerint ezen javallat a' tárgy fontosságához képest igen felületesnek látszik; arról említés sincs, mi történjék a' sebbel. Azonban másoknak kötelessége azt megítélni, lehet-e ezen gyógyszerenk ismeretes tulajdonságaitól ezen rettenetes veszély ellen valamit várni.

Hasonlitsuk össze ezen javallatot egy más rendkívüli javallattal. Erdélyország szélén, az oláhok közt, kik egyéb-iránt egészségesek, és csak nagyobb helyeket és az országutakat kivéve lókuruzsoló is alig találkozik közöttök, dühös

kutya pedig annyi van, valamennyi nem kell. Itt a' köznép ezen nyavalyától épen nem irtózik, hanem ha dühös kutyát vesz észre mindjárt lármát üt, a' nép utánna indul, 's mihelyt eléri azonnal agyonüti, de tüstént vérét veszi, 's kit a' kutya meg talált marni, abból iszik, a' többit azon állatoknak adják be, mellyeket megharapottaknak gondolnak. Ezen oláhok közt a' veszettségben meghalt embernek híre sincs. Hallottam, hogy ezen gyógyításmód tovább is elterjedett, 's a' magyar, és német földmivelők közt egyaránt haszonnal gyakoroltatott. Mit mond erre az orvosi tudomány? Nem hasonszenvi — homoeopathiai rendszeren alapul-e az? — Tudjuk, hogy a' méh — darázs — stb. csipés meg nem dagad, ha az állatocskát tüstént a' hely színén agyon nyomjuk, és nedvével kenőcs gyanánt a' sebet jól bedörögöljük. Hát a' skorpióolajt nem találhatjuk-e házan-kint az adriai partokon és egész Olaszországban mint a' skorpiócsipés ellen legbizonyosabb munkálatu szert?

A' mi még a' dühös kutya véérének a' szóban forgó szörnyü nyavalya ellen sikeres erejét illeti, erre nézve saját tapasztalásomból valamit ide mellékelni érdemesnek látok.

Kölesdi uradalmi igazgató koromban a' Rác - Egresi pusztán a' gulyát sárréti legelőjén meglátogatván aratás idejében korán reggel, egyszerre lármát hallék a' pálfai határ széléről; észreveszem hogy egypár ember lóháton előre nyargal, a' többiek utánna. A' gulyásgazdám nyugodtan mondja, alig ha nem veszett kutya, mellyet a' pálfaiak háj-hásznak, 's azonnal megpillantunk egy kutyát, egy dobocskáról leeresztett fővel, egyenesen felénk tartani. Én visszaugrom kocsimhoz kettős csövü puskámért, de a' gulyás mosolyogva kiált utánnam: ne fárassza magát a' tekintetes ur, hiszem a' komondoraim már észre vették, majd hamar elvégzik a' dolgot vele. Az Istenért János! elkiáltom magamat, hát kend elszenvedí azt, majd azok is mind meg vesznek, és . . . De az alatt már körül vették a' gulyás komondorjai, 's mig én puskámmal sietve, a' gulyás lassan utánnam ballagva, feléjük megyünk, már összeszaggatták. Én megállok, a' gulyás pedig bojtárját hamar a' pálfaiak felé küldi, azon izenettel, fordulnának vissza, nehogy a' felingerelt kutyák mint idegeneket meg ne támadják, mert az üzőbe vett veszélynek már vége van, hozzám fordulva pedig, ki tőle mintegy 100. lépésnyire állottam így szól: Ez nem az első, sem utolsó eset; az ilyeneket így, szokták kutyáink ki végezni, ha tetszik a' tekintetes urnak várokozzék egy keveset, majd többet is

lát. A' kutyák a' szélyel szakasztott dühös kutyadög körül lefeküdtek, ha kihül majd megeszik, addig vizsgáljuk a' gulyát tovább. Ezen nem kevésse megilletödvén, hosszas beszéd után csak annyit tudtam meg, hogy ezen tulajdonsága azon kutyáknak, mi szerint minden idegen kutyát akár dühös akár nem, szélyel tépnek, kihülni hagynak, azután megesznek, fajbeli vagy örökölt szokása. Már a' gulyás öregapjának voltak ilyen kutyái; 's mi különös figyelmet érdemel, ha történetből egyiket vagy másikat a' dühös kutya megharapta, azt ha a' gulyások észre veszik mindjárt agyonverik, mert összevész a' többiekkel; de akár hány seb essék a' viaskodás közben a' komondoron, ha husából ehetik, semmi baja sem esik. Tessék olvasóimnak ezen tapasztalási adatot fontolóra venni, más történetekkel egybeazonlítni. A' tárgy fontossága, a' nyavalya veszélyessége megérdemli a' figyelmet.

Távol légyen tőlem, hogy a' némelly helyeken ajtatos bizodalommal használt sz. Hubert kulcsát kigúnyoljam, hiszen régi közönséges orvosi szer az ilyen sebeket tüzes vassal gyógyítani, és nem régen Mohácson is ilyen módon egy gyermeket szerencsésen kigyógyítottak. A' Muszkországban annyira elhíresedett vízi sziklár (alisma plantago, Wasserwegericht) növénynek orvosi erejét sem tagadom egészen az ebdüh ellen, mert ezen növény a' mérges fűés gyökerek közé tartozik, 's megtörve és bőrunkre kötve hólyagot hűz, mint a' kőrishogár. De ha az ilyen veszély ellen az orvosság soha sem felesleges, még sokkal szűkésebb a' vigyázás és óvakodás, 's reméllem nem teszek haszontalan dolgot, ha ismételve kérek és intek mindenkít, ne légyen ezen tárgyban könnyelmű, ne adjon hitelt sok babonás boszorkányságoknak, mint sok keresztény anya, ki gyermeke oltalmára eleget tenni ábrándoz, ha pógány divatú talismánt, vagy egy kis veres rongyot nyakába akaszt.

Ezen és más rendőri tekintetből is szükséges, hogy a' birka-ispány fegyvert tartson 's azzal bánni tudjon, különösen ha a' vadászatot, 's az arra szolgáló kutyákat is szereti. Ezen esetben ne vegye tőlem rossz neven, ha ezen tárgyat érintőleg vele béfejezésül még néhány szót váltok.

Csak nem fog neheztelni az uraság vagy főtisztje, ha a' birka-ispány, kinek mulhatatlanul szükség töltött puskákat tartani, puskával a' vállán legelő nyájait a' távol eső földeken és hegyeken többször megkerüli, hol néha farkasra, rókára, dühös kutyára, rablóra is akadhat, ha jó

puskás lévén, néha egy nyusztot vagy foglyot történetből felvervén lelővi, 's asztalára jó pecsenyét szerez. Vizi madarak és vándor szalonkák (sneff) végett a' legszorosabb vadászati tilalom sem tehet akadályt. Hanem kedves ispány és más altiszt uraimék az ilyen vadmartalék csak olykor és történetből kerülvén kezünkre lehet szabados és menthető. De a' vadászat szenvedelemmé vagy ártalmas henyeszokássá ne válják, mert sok időt vesztegető multság ez, olyan emberre nézve, kit hivatala a' major és marhák körül való tartózkodásra, felvigyázásra kötelez, 's czéliránytalan, sőt vétkes szokás ott is, hol az uraság vadászati tilalmat be nem hozott. Hát ott a' hol az ilyen vadalom áll, melly nagy balgatagság 's vétek volna olly csekélységért tisztársaival, az erdősi karral czivakodásba ereszkedni, 's talán hivatalos bejelentésre és pirongatásra alkalmat adni. Azért ilyen esetben hajtó kutyát, koppót de még borzebet sem javaslok tartani; a' vizlatartást senki se tilthatja tőle, kivált ha még éjjel vigyáz és a' vízbe is megy.

Sík mezőföldünkön a' nagy pusztákon hol a' tisztnek paripát kell tartani, hogy a' sokfelé elszórt aklok, szállások és tanyák után láthasson, marhanyájait is a' legelőkön csak lóháton látogathatja meg szükségeskép többször, nem gáncsolom ha agarakat tart, sőt dícsérem érte, ha annak idejében (csak nem tavaszkor 's míg a' nyul fiadzik) gulyásait és csikósait összeszedvén, nyulakat vagy rókákat pusztit, ez által legalább azon fél ázsiai vidékeken eleven-ségben forog és él, a' lovagi merészség és megkeményedés következménye ezen gyakorlatnak, mellyek nélkül, a' gyáva félénk és elpuhult ispány hivatalában soha magának érdeme-
ket nem szerezhet, 's legkeskenyebb körében sem tüntetheti ki magát.

T o l d a l é k.

A' juh fajok r o l.

Balásházy ur Gyűjteménye II. kötetének 4. lapján említi, hogy földtekénken közel 70. juh faj találtatik. Ezen számon kétségkívül tenyésztóink közül sokan fenakadnak, 's noha velem együtt tudják, hogy sokféle juh- és birka faj vagy, melly az éghajlat-életmód-és tartás különbségéből származott, mindazáltal olly sokra terjedni korán sem gondoltuk azt. Nem lesz tehát talán haszontalan fáradság a' különböző juh fajokat a' kezem közt lévő írók szerint összeszedni, 's némelly nézeteket ezen tárgyról tudományom szerint megigazítani, annyival inkább, mivel a' tisztelt érdemes író ezen pusztá állítás mellé még csak néhány nevezeteket sem hozott elő.

Valamennyi német írók közül tudtom szerint Ribbe, „Das Schaf und die Wollschaferei. Prag 1825. című munkájában legtöbbféle juh fajokat számlál elő, mellyeket itt kivonásban közölni akarok, hozzá adván a' mit másoknál is találhattam, 's saját nézeteimet előre bocsátván.

A' természettudomány (lásd Blumenbaeh Handbuch der Naturgeschichte) a' juhot mint fajt (species die Art) adja elő, 's 9. féle fajtáit (varietas, Unterart oder Varietät) számlál elő, u. m. spanyol, angol, islandiai, arab, egyiptusi, keletfrisiai, hangajuhocska, fordítók alatti, és délafrikai fajokat; mellyek között történt összepárosítás ismét sokféle korcsokat (metis) állított elő; a' más vidékekre való szállítás, a' tenyésztő különös célja és ügyessége számtalan hülömböző tulajdonságokkal ruházta fel őket, úgy hogy néhány nemzedékek után az ivadékot öseivel össze sem lehet hasonlítani, új neveket nyertek, mellyeket köznyelven fajzatnak (varietas, Unterart) neveznek. Ezen nevezeteket gazdasági nyelvünkön mi is megfogjuk tartani; mivel az anyira elhatalmazott nevezeteket egy magános író

meg nem másolhatja. Gazdasági művészetünk tudományos ismereteiken alapul, ezek tehát fő biróink, és tudásunk forrásai. A' természettudomány az emlős állatok egyik nemének a' juhnak következő nemi leírását (descriptio generica) adja. *Capra cornua cava rugosa, scabra, dentes primores superiores nulli, inferiores 8. lanarii nulli.*

1. † *Ovis* (*capra ovis*, das O^{Haf} , a' juh) mento imberbi, cornubus compressis lanatis. Varietas, strepsicheros (oláhjuh) *cornubus erectis spiralibus*, és a' többi említett 8. félék, mellyek egymás között összepárosodnak és utóbbi szaporításra való korcsokat nemzenek; ha pedig különböző fajok párosodnak össze, ivadékaik tovább nem nemzenek, mint ez az öszvérnél, és guagánál *) történik.

Innen természetesen magában összedül azon állítás vagy inkább képzelgés, mintha a' kecske és juh párosodásából több fajok eredtek volna. Sőt még az sem bizonyos hogy a' mufflon vagy argali ugy nevezett vadjuh — *capra ammon* Sibiériában és éjszaknyugoti Amerikában az europai juhoknak és birkáknak törzsökösse lett volna. Azonban ezen kérdésnek eldöntését, valamint azét is, vajjon a' Noe bárkájából csak egy pár, és millyen juh szállítatott földünkre, másokra hagyván, fogjunk kozzá Ribbe szerint a' különböző juhajok előszámlálásához némelly gazdasági gyakorlati észrevételekkel kísérve.

A' faj (race) nevezett alatt a' gazdasági nyelven olly bizonyos és különböző tulajdonságaiban megállapított juh — vagy birkafélék értünk, melly azon különböző tulajdonságokat ivadékaira állandóul által származtatja, 's melly által két vagy több felé osztot juhféleket párosodásából ismét uj fajták keletkezhetnek. Illyen módon a' Balásházy ur 70. féle juhjai talán kikerülhetnek.

Továbbá mivel ezen természetbúvári értekezésemmel valódi gazdai és juhtenyésztési nézeteket akarok felvilágosítani, 's olvasóimat nem minden haszon nélkül szándékozom mulattatni, az *ovis* gazdasági tekintetben nemi nevezetett ketté választom, 's juhoknak azon állatokat nevezem, mellyeknek szőre inkább síma vagy bodor, birkáknak pedig azokat, mellyeknek gyapja göndör, hol finomabb, hol gorombább, hol hosszú hol rövid. Ezek szerint a' juh- vagy birkafajok következőkép számláltatnak elő:

---

*) Öszvér a' ló és szamár, guaga a' ló és czebra párosodásából származtak; most készakarva is tenyésztik.

I. *Ovis argalis* Linn.; mifflon, ammon. Argali-törzsök-fajnak tartják némelyek még Petri ur is, de én nem. Látunk azóta argali nevű állatokat Európában, de mutogatóik is különböztek 's hol llámát (camelus llama) hol vicunnát (juhtevét, a' millyent Pesten kifestve is láthatni) mutogattak argali helyett. A' híres utazo Pallas, legtöbb alkalmalévén az argalival megesmerkedni, legbiztosabb felvilágosítást ad felele: „az argali test alkotása részint a' kecskééhez, részint a' szarvaséhoz hasonlít; nagysága kettő közt középen áll. Minő különbség a' közönséges juhok és merinos között! Figyelmet érdemel a' következő észre vétel is: „gyapjút az 'argali nem hord, hanem valóságos hajszalakat, mellyeknek hosszúsága a' különböző évszakaszokban különbözik; nyáron rövidek és simák, télen hosszúk és göndörök. 's a' tokáján 3—5 hüvelyknyi hosszúk' felgönbültek stb. Ezen kívül azon tudósítások szerint egy jól megnőtt kos 310, egy ilyen anyajuh 209. egy 3. hónapos bárány 44. fontot nyomott. Ezekután ítélve mostani juhaink ugyan nagyon elfajzottak volna eredeti tulajdonságaiktól.

II. *Flammandiai* vagy *belga-birka*. Aligha azok féle, mellyeket Blumenbach keletfrisiai vagy kövér lapályi juhoknak nevez. Testi nagyságát tekintve talán a' legelső helyen áll; ezen fajban találkoznak kosok, mellyeknek hossza 5. lábnyi, 's nehézsége 170. fontra is felmegy. Gyapjójuk finom 's hasonlít az angol birkáéhoz. 's a' legnagyobb darabokrol szinte 16. fontot (mosatlan?) nyirnek le. Az igazi belga birkáknak nincsen szarvok, az anyák pedig többnyire kettőt ellenek, még akkor is ha évenként két ízben ellenek.

E' fajt a' hollandusok Keletindiából és pedig Misore tájékáról 200. évek előtt hozták, 's belgiumi kövér földjeiken meghonosították.

III. *A' skocziai juh* ellenben az ismeretes földön a' legkisebb gyapjót állat; mert nem nagyobb mint egy bolognai kis kutya. Franciaországban is találtak az előtt olly juhtörpék, de már most csak Skoczia magos és sovány hegyei közt tanyáznak; szőrök bodor, gyapjójuk gorombább féle, a' köznép jó hasznát veszi, szövö, fonja, 's belöle ruházkodik.

IV. *A' német hangajuh* (*Haideschmucke*). Kevéssel nagyobb az előbbinél és csak a' lüneburgi pusztán tenyésztetik. Mivel télen nyáron csupa hangafüvel él, és így tartása kevésbe kerül, kevés jövedelem mellett még is hasznos, a' vidéket semmi más állat tenyésztésére nem lehetvén használni. Ámbár tehát egy jól megnőtt hangaürü nem hosszabb

két es fél lábnyinal, 's meghizlalva 30. fontnál többet nem nyom, és 40. lat gyapjúnál alig nyirnek többet le róla, az is csak a' leggorombább szürnek használható, az oda való gazdalkodásnak még is nevezetes ágát teszi, annyival inkább, mivel az odavaló juhászok természetöket, lelkitehetségeiket szokásaikat és életmódjokat tekintve nem igen különböznek a' mi kecskeméti pusztai pásztorainktól.

V. A' biscuits vagy boeagers nevűjuh Franciaországban, sokat, sőt mindenben hasonlít az előbbihez, csakhogy csalitokon és puszta homok dombokon él, a' hol ősz felé sokszor igen meghízik de akkor mindjárt le is kell vágni, és haszonra fordítani, másként a' vízi betegségben vagy mételyben is elvész.

VI. Frisiai lapályi juh. Nagyságát és hasznát tekintve igen hasonlít a' belga birkához, csak hogy szőre hosszú és goromba igen kihető hogy amattól származott és fajzott el. Ennek nőstényei is közönségesen két bárányt ellenek, a' Rába tájékán Kapuvár és Csorna között ilyenféle birkákat országunkban is láthatni. De ugyan nagy bakot lőne a' tenyésztő ha ezt különös fajnak nézven, ebből való kosokat vagy anyákat is vásárolna a' hazai birkafaj javítására.

VII. A' d a n i a i j u h o k átaljában ugyan csak közönséges nagyobbféle juhoknak látszanak; de vannak még is némelly különös tulajdonságik; p. o. a' nőstény is szarvas a' kos pedig sokszor 4. szarvú. Szőrük kétféle, mert a' hosszú éles, goromba kutyaszőr alatt puha göndör gyapjújok van, mellyet nyirés után veréssel választanak el. Füleik vastagok és egyenesen felállók. Egy jó húsban lévő ürü 9. font úsztatott gyapjút ad. A' nőstények igen termékenyek, mert közönségesen kettőt, de hármát négyet is ellenek, és noha bajjal, felszoptatnak lapályos legelőiken, savanyú sásos szénajukon. Ezen tekintetből megérdemlik, hogy különös fajnak nevezzük. 's éghajlati viszonyaink úgy hozván magokkal, ezen fajból magunknak szerezhetnénk is.

VIII. A' tükör-birka (Spiegelschaf) a' frankoniai kerületben ugyan csak közönséges birkaféle; 's csupán szemei körül kékellő vagy kormos karimájától, melly ivadékaikra is által megy nyerte a' különös fajnevet. A' birkások a' tiszta fehér birkáknál felebb becsülik, valamint régenten a' fejer vármegyei birkások is a' pirók selyem birkát legtöbbször becsülték.

IX. Az eider-melléki birka (das eiderstädtische Schaf); abban különbözik a' közönséges kisebb juhajoktól, hogy csak a' két oldalán terem göndör középszerű

gyapjú többi részein pedig csak durva szürszálak teremnek. Ezen fajban sok fürtös szőrű birkák taláthatnak 's a' nöslyének többnyire kettőst ellenek.

X. A' Magyar juh (Ribbenél, das National-Schaf des Königsreichs Ungarn); így nevezték még 1825-ik évben is; kitetszik minő isméretek divatoztak felőlünk legközelebbi szomszédainknál is. Azomban az említett szerző úgy írja ezt le, mint mi az oláh juh (ovis sterpsicheros) név alatt ismérjük, 's főkép hus és bunda kudveért tenyésztetjük. G. C. Bohn nyomosan értekezik róla, és Zackselschaf Cigara név alatt említi.

XI. Az ukrániai juh; igen hosszú farka különbözteti meg a' többtől; az ezektől került báránybőr híres és igen becses szőreinek apró göndörsege végett; mi az által eszközlöttetik, hogy az újon ellett báránykát azonnal valamelly goromba öltönybe varrják, 's napjában többször lágy meleg vízzel megöntik, melly által a' nevekedő gyapju szálak össze göndörödnek; egyébként is kinozzák az apró bárányt. Így bannak a' tenyésztők juhaikkal Volhíniában és Podoliában is kik éretlen báránybőrököt is miket nálunk tsmaslinnak neveznek, nagy számmal küldöznek az országos vásárookra. Igen nevezetes, hogy az ilyen bőrök kereskedési neve oroszul baranki németül pedig Baranken, melyek különböző áruak valamint azok is mellyek Persiából Buchariából Tauriából kerülnek 's finomságokis szinte különböző. Ezen hosszú farkú juh taláthatik Éjszak-Afrikában, Arabiában, Síríában a' Kaukaszus hegye könyékén Lengyelországban, régenten Németországban, is taláthatott sőt a' rómaiak is ismerték és tenyésztették mint a' Bohn szótarjában Wolle cikkely alatt olvashatni.

XII. Az oláh vagy is török, görög, 's macedóniai juh; bővölködik szőrös bundával dea' melly még is olly durva 's haszna vehetetlen, hogy nem is nyirik (megbocsásson Ribbe úr ebben bátorkodom kételkedni); hanem csak felhizlalják és úgy árulják, Még a' husa is vastag szálú de könnyen 's közép szerű eledel mellett is nagyon meghízik, 's akkor igen kedves és kapós eledellé válik, 's a' törökök köztudomás szerint igen kevés másféle hust szeretnek.

XIII. Izland szigetében olly közel az éjszaki sarkhoz két különös juh faj tenyésztetik; az egyik nagyobb féle igen hasonlít a' VII. daniai juhhoz, csak hogy lábai hosszabbak, farka ki nyulik kutya szőrrel borított, fülei nagyok, konyák gyapja pedig szintén szőrszálakkal ve-

gyes, és a' hideg tél miatt sűrű és barna vagy pirók; nem is választják szélyel, sőt nem is nyirik, hanem csak kézzel tépik ki; melly oktalan kínzásra némellykor egész bőrfoltok szakadoznak le a' szegény állatról. Az anyák teje sok, és igen jó, 's jó vajas, 's leginkább annak kedvéért tartják; nem is igen bánja a' gazda ha kettős báránya közül a' karvaly vagy szakállas keselyű egyiket vagy másikat elviszi is. — Télen nyáron a' juhok izlandiai mohval élnek mellyet lábaikkal a' hó alól kaparnak ki, a' hó ivó-víz gyanánt is szolgálván nékiek. Nevezetes ezen fajnál, hogy testalkotása, kétféle szőre, és gyapja, konya füle, hajas farka, és teljes tölgye, mellyen a' csecsek hosszabbak mint akármely más juh fajnál, mintegy átmenetelt jelentenek a' kecskenembe.

XIV. A' kisebbféle izlandiai juh; minden tekintetben csak nem olyan mint a' IV. hangajuh, 's csak annyiban neveztetik külön fajnak, hogy pásztor nélkül a' hegyeken télen nyáron a' szabad ég alatt él. Hogy kevés hasznot hajtanak ezen fajbeli juhok, könnyű elgondolni, de tartások sem kerül semmibe, 's a' gondviselés is a' gazdák részéről kevéssel több a' semminél.

XV. A' faggyas—farkú juh; különös játéka (Spielart) a' természetnek, 's gazdasági tekintetben ugyan megérdemli hogy különös fajnak nevezzük, mert mind testalkotására mind használhatóságára nézve minden egyéb juh-és birka-fajoktól különbözik. Ezen faj több fajtákra oszlik, mellyek közül nevezetes a' hosszú faggyas farku fajta, melly Arábiában, Palaestinában, a' kirgiseknél Asiában, Afrikában, pedig Szerecszenyországban Egyiptomban, Marokkóban, és a' Jó Reménység fokánál (Caput bonae spei) is találhatik. Az említett tartományok lakosai ezen kövér farkat különös jóságú 's becses eledelnek tartják, melly végett mind a' juhokra mind a' farkaikra különös figyelmet fordítanak. Az egész fark ugyan be van növe szőrrel, de még is ha a' földön magok után huznák elkopnék az, 's ugyan azért egy két kerekű kis taligára kötve hordják, 's az által az uton és legelőkön minden sértés től megójják azt. Ezen juhok nagy testűek, néha két mázsányira is megnőnek (csak maga farkok negyven fontot nyom) többnyire szarvasok, a' nőstény rendszeren kettőt néha hármat is ellik, ajkán 2 különzőske függ mint némelly kecske fajnál; gyapjuja ezen fajnak goromba

XVI. A' tibeti birka; szinte faggyas farkú, de különzősei ajkán nincsenek. Minden nagysága mellett igen finom

gyapjat ad, mellyből a' híres török kasemire és karomanai szövetek (Shawl) készülnek, mint Ribbe úr állítja. De hát ha itt egy kis hiba talál lenni 's az ezen szövetekhez használt szálak nem birkagyapjú hanem angorai kecskének válogatott finom szőre? Legujabb tudósítások szerint mind a' kettő; sőt még a' teve homlokszőre és a' vicunna tevéfajnak válogatott szőrszála is használtatnak ezen szövetek készítésére.

XVII. A' tompa faggyas csomóú fajnak farka helyett 2. némellykor 4 darabra oszló faggyas, 30 — 40. fontos növése van mellyből bizonyos zsiradékot sütnék vagy főznek ki, melly orosz faggyú nevezett alatt jó kereskedésbe. Nem csak szarvas, de sokszor négy sőt több szarvú is találkozik ezen fajban; gyapja különböző finomságú valamint színe is sok — és csak nem mindenféle.

XVIII. A' kálmuki juh fajnak is kövér farka van, de még sem nő sem oly vastagra sem oly nehézre, mint az elébbeni fajnál, jollehet földig lenyulik; gyapja durva szőrű, feje és pofái rendszeren tarkák, vagy tiszta feketék; azt némelly oláh falkáknál is tapasztalhatni.

XIX. Síríában egy épen ellenkező birka fajra találunk mellynek, mint a' XVI. szám alattinak fark helyett csak egy faggyas csomó lóg le a' hátulján, de a' gyapja oly szép és finom, mellynek párját nem egy könnyen találhatni, fülei hosszuk és konyák, Az ujdon ellett bárányok szőre vékony és igen göndör. Hogy illyen bőrkre lehessen szert tenni, a' hasas birkák közel az elléshez leöletnek, a' bárányok kimetszetnek. Ezen bőroket a' siriaiak igen fényes fehérségre készítik ki, mellyeket a' törökök innepi öltönyeik prémjeinek használnak 's igen drágán fizetnek. Ezen tekintetben némi hasonlatosságok van az ukrániai és krimi hamu színű és fekete bárányakkal.

XX. A' vad juh; némelly tudósítások szerint az Oroszország temérdek kiterjedésű vad és zordon rengeteg erdeiben, pusztáiban, és hegyein találhatik. Gyapju helyett goromba szőrt hordoz a' hátán, és oly különös természetű, hogy a' dob és féldob zörgésére közelit, a' dob szónak örül, ugrándozik, kering, annyira hogy végtére elszédül 's magát könnyen meghagyja fogni. A' rege igen furesa: igaz-é vagy nem ne vitassuk. — Azóban az igaz, hogy a' melly juhokat az amerikai rengeteg pusztákon találunk, noha gyapjuk szinte durva szőszszé változott, még sem mondhatjuk igazán külön fajnak hanem csak elfajult elvadult állatnak. —

XXI. A' juhteve (Schaf-Kameel) Ribbe úr szerint a' juhajok sorába tartozik, én sem kételkedem azt ide számítani, hogy a' Balásházy úr 70 juh fajtaít össze szedhessem. Ezen állat annyiban illik a' juhok közzé mivel szőrszálaiból mellyeket fonni lehet, a' sokfélekép használható teveszór készül; természet-tudományi rendszer szempontjából tekintve azomban, itt valamelly tévedésnek kell lenni; inkább a' persiai kivált az angorai kecske faj tartozik ide. G. C. Bohn kereskedési és mesterségtudományi szótárjában ilyen forma tudósítást találunk a' midőn az általa hétre számított juhajok közül a' 6-dikrol így szól: az adimai vagy a' nagy-indiai juh Senegal vidékin nem hord gyayjút; hanem hol finomabb hol durvább szőrszálakat, azon éghajlathoz képest melly alatt él. Lábai hosszuak és köpczösök csak nem mint a' kirgiziai XV. szám alattinak, csak hogy a' farka sovány hosszú az ajkán 2. különzőcske függ, 's kicsiny apró félre tekeredett, fejéhez szoruló szarvai vannak. Törzsöke az afrikai Szahara forró pusztáin tenyészik; 's nem is lehet másutt tartani, mint a' legforróbb vidékeken Szenegál mellett Congóban és Délamerikában.

Ide tartozik még a' chinai kos is, Buffon szerint morvan — de la Chine melly egyébiránt az adimaihoz hasonlít, csak hogy hosszú serényéről és szőrszálás lebnyéről nevezetes.

XXII. Kerman nevezetű birka-faj Persiában. Ezzel a' Tavernier tudósításai után ismerkedtünk meg. —

Igen drága és becses gyapjára a' tenyésztők nem nyíréssel tesznek szert, hanem minden esztendőnek a' legelső négy hónapjaiban ezen különös állat megvedlik 's az így elhullatott drága szőrt szorgalmasan felszedik össze gyűjtik. Ezen vedlés okát valami gombaféle növényben keresik, melly a' vedlés idejekor igen buján nő, 's ezen birka-faj különösen szereti. Kérdésbe lehet tenni valjon ezen birka-faj nem egy-é a' XVI. tibeti birkával?

XXIII. A' llama. Ama híres svecziai birkatenyésztő Hostfer legelőször számlálta ezen teve nemű állatot (Camelus llama, dorso levi, tofo pectorali) a' birkák közzé, mivel a' régi spanyol tartományokban, Délamerikában egy-faja pajos nevű llama-faj használható igen jó gyapjat hordoz a' testén a' másik moromro fajt pedig csak haj és szőr fedezi. Ezt Ribbe ur is utánozza sőt még egy más llama nevű állatról is mesél, melly nem ide tartozik hanem úgy kell érteni, hogy a' valóságos llama Délamerikának igen hasznos házi állatja, kivált a' perui hegyen; fe-

jésre és terehordozásra egyaránt használható, mintegy más fél száz fontnyi terhet elbír a' hátán. Igen jámbor és szelid állat, de ha igen elfárad lefekszik, 's ha erőltetik igen nagy bűdösséget ereszt magától, 's inkább elvész mintsem a' verésre felkelne. Ezekből világosan kitetszik, hogy a' mi gyapja használhatóságát illeti, azt inkább a' következő fajról kell érteni, mert a' llama szőre durva és nem hajlékony.

XXIV. A' selyem- vagy inkább bársonyteve (*Camelus vicuuna*, franciául *vigogne*, németül *Kameel-Ziege*) Természettudományi leírása Blumenbach szerint: tofis nullis corpore lanato; még pedig igen finom gyapjat hordoz, mellyből készült régenten ama' legfinomabb tapintatu *vigogne* posztó.

Ezen vicunnát nem lehet házi állottá idomitni hanem épen azon igen becses finom fajhoz színü barna gyapja végett évenként nagy hajtó vadászatok alkalmával nagy számmal fogják meg; szőre bőre és husa mind külön haszonra fordítatik. G. C. Bohn említett szó tárjában, *vigogne* czikkelyben igen világosan értekezik felőle, mellyből csak azt említem, hogy főkép Copimbó és Copiago megyékben Chili tartományában, a' Kordilleras bércek legmeredekebb csúcsai körül, hó és jég között falkánként tanyázik, az ember elől igen szalad, igen hasonlít az európai zergéhez. Ambar az évenkénti sok vadászatokban igen sokat meg ölnék vagy meg fognak közzülők, még sem igen fogynak 's azért igen szaporák lehetnek; házi állatokká idomitni őket még eddig több ismételt próbák után sem sikerült ha csak ezután a' tenyésztési próbák szerencsésebben nem ütnek ki. Gyomrában találhatik a' régi időkben igen varázs erejűnek tartott bezoár nevü gyógyszer, melly más kecskefajoknál. p. o. a' mi közönséges bakkecskéinknél is található, de közönségesen kevesebb becsűnek tartatik. Az európai orvosi tudomány most már nem igen sokat tart ezen golyókról mellyek emésztetlen szőr- fű- levél- és fahéj szalokból állanak minden íz és szag nélkül, de a' föld más tartományaiban lakozó köz nép, kivált a' babonáshitü indus még most is igen csuda tevő és varázs erőt tulajdonít azoknak.

XXV. A' *guanacó* (*Schaf dromedar Camelus guanacus Molinae*;) alkalmasint valami llamafaj, melytől annyiban különbözik hogy hátpupja vagy görbe háta vagyon, 's hátulsó lábai az elsőkhöz képest aránytalan rövidek; melly okból ha meg ijed, vagy vadászatkor zaklatják, nem hegynek szalad mint más e' fajú vad, hanem völgynek vagy síma földnek siet, 's ugrik mint a' szarvas vagy nyúl.

Nagyságára nézve a' közepszerű lóhoz hasonlít, hossza az orra hegyétől a' farka tövéig hét lábnyi első lábai magossága a' földtől válláig négy lábnyi három hüvelyki. Egész teste szőrös, a' hátán és nyakán sárgás, a' hasán fehéres de puhasága miatt mindenféle szövetekre alkalmas. Válogatott finomságú szőreivel még a' vigogne gyapjut is hamisítják a' kereskedők, melyet spanyol vicunna-bastártnak neveznek. Nagy falkákban, sokszor két százanként is tanyáznak ezen juhok; mihelyt az Andes vagy Kordilleras hegyéken az első hó leesik le takaródnak, 's a' völgyekben legelnek, hol könnyű szerrel, kutyákkal vagy ló háton pórászszal (lazzo) megfogatoznak. Könnyen meg szelédíthetők 's mint házi állatok is igen szaporak. Husok kivált a' fiataloké igen jó a' véneké száraz és kemény. Fésű, kefe, és vakaró által gyűjtött szőrük, mint már említők sokféle szövetekre 's kalapkészítésre is alkalmas.

XXVI. A' hučke vagy peruviai kos (*Camelus acaeanus* Molinae); a' mi juhainkhoz igen hasonlít gyapja hosszú és selymes, nyaka testéhez képest igen hosszú orrától fogva farka kezdetéig hat lábnyi hosszú mellynek egy harmadát a' nyaká teszi; színe sokféle fejér, fekete, barna, hamu színű. Ezelőtt terhet is hordattak vele, az araukánusok igen nagyra becsülik, 's mivel közönséges ruházatokra elegendő európai közönséges juhokkal bírnak, ennek gyapját csak a' legfinomabb szövetekre használják; mellyek fényességekre 's finomságokra nézve a' selyemmel vetekednek.

XXVII. A' pakó vagy is alpaka spanyol nyelven. (*Camelus pacó* Buffon); sokszor összezavarják az előbbeni állatokkal vagy a' llamával; de helytelenül; mert tőlök nyilván különbözik. A' perui és nem a' chilli, hegyeken tenyészik; sokkal kisebb a' véle rokon állatnál, mind az által erős és terheket is hord ha megtanítják. Vastagabb a' vicunnánál, hosszabb is az orra és szája, valamint a' gyapja is; de nem olly puha és finom; 's a' gyapjából készült szövetek csak fél selyem fénynyel bírnak mint a' harisnya kesztyű stb.

XXVIII. A' szarvatlan közönséges birka (*Capra ovis*, nálunk németbürgének is hívják, az iskolákban *ovis germanica* név alatt ismértetes). G. B. Bohn a' hét juh-faj között ezt a' hetedik helyre teszi, 's eredeti lakását Angliába, Lincoln megyébe teszi, 's azt említi, hogy a' wales birkáknak nagyon kis szarvok; de mi már a' szarvaiva semmit sem gondolunk csupán gyapjára ügyelünk.

Noha eddig a' természet-buvarok, utazók még mesés értekezéseiket is fel kurkásztuk a' külföldi juh-fajok számba vétele végett, még is a' 70. számtól igen messze vagyunk. Folytassuk tehát fáradhatatlan fürkészesünket, talán még ráakadunk némelly különös tulajdonságú juh- és birkafajokra; azt azonban nem remélhetni hogy a' Balásházy ur számának felénél sokkal többet kisűthessünk, —

A' közönséges szarvatlan, ha mindjárt durva is de bodor fűrtű gyapjas birka minden nemesített vagy korcsosított fajoknak törzsöke, közönséges gyapjok színe fehér, a' kosok, szarvai rendszeren szélesek tekeredettek mint a' Capra amonné; de valamint az anya birkák között találkozik sarvas, úgy a' kosok között is van szarvatlan (buga) de ez semmi különbséget nem tesz a' test alkotásban vagy használatban, sőt még a' verekedésben sem, mert a' buga szint' olly heves és vitéz, mint a' szarvas csak hogy a' saroglyáknál való étetésnél többen és könnyebben megférnek a' bugák mint a' szarvasok, —

Minden aprólékos és történetes okból különös fajokat állapítani meg nem lehet; bizonyos különböző és állandó jeleknek kell lenni vagy testi alkotásokra vagy a' gyapju kereskedési tulajdonságára nézve hogy a' fajok számát folytathassuk. Mivel pedig a' spanyolországi birkának legrégebb a' híre, Europa több tartományába különösen hazánkba onnan hozattak nagy költséggel és fáradsággal nemesítés végett eredeti birkák, illő hogy ugyan csak a' spanyolországi birkákon folytassuk az elkezdett számlálást.

XXIX. A' churos vagy burdo juhokot leírja tisztelt írónk az I. Kötet 5. lapján; 's igen ohajtanám hogy a' hatodik lap alá tett jegyzést hazánkfiai szívökre vennék, 's a' tenyésztési ipart a' szerint intéznék.

XXX. A' merinos faj; mellynek igen becses volta eléggé tudva van, valamint az is, hogy juhtenyésztésünk mostani főczélja a' merinos gyapju lehető nagy mennyiségbeni termesztése. Ezen birkafaj honnan származott légyen Spanyolországba, azt fürkészni ezen munkának nem czélja. Mi reánk és minden európaiakra nézve elég hogy ezen birkafaj hazája Spanyolország, honnan származtak el a' törzsökfalkák minden felé, 's használtattak a' honi birkák nemesítésére. Eredeti tulajdonságukban azonban magok is tetemesen megváltoztak, elannyira, hogy (gazdasági értelemben) egészen új fajokká alakultak; miről a' maga helyén bővebben.

XXXI. A' merinado vagy metis birka. Spanyolországban harmadik birkafajnak tartatik; akár elkorcsos-

sodott merinosok akár nemesített churosok legyenek ezen fajú birkák, e' két faj közepén állanak. Valamint más tartományokban a' honi közönséges juhok ivadékai az eredeti merinosokkal történt össze párosodás után úgy a' spanyol metisek is nálunk is különbféle fokon állanak a' gyapjú finomságára és becsére nézve.

Ezen szempontból tekintve, minden országban csak nem minden falka másféle gyapjút hordoz vagy testalkotására nézve szomszédjától különbözik; de azért más fajnak nem mondhatni, 's a' nevezetek felesleges szaporítása valóban haszontalan tulság lenne. Jóllehet az érdemes G. C. Bohn a' faj nevezetekkel nem fősvénykedik a' mi nézetünk szerint igen meggondolva kell azokkal bánnunk. Ő mint kereskedő a' nyirt gyapjuk különböző firmáját (azon hely vagy tartomány neveit a' honnan ez vagy amaz gyapjú rendszeren a' vásárra kerül) hordja elő, bár a' juhok mellyekről a' gyapjú nyiretik, ugyan azon egy fajúak.

Mindazáltal multság kedvéért megjegyezni valók 's a' lajstrom szaporítására szolgálhatnak némelly kivonatok mellyeket a' birka-fajok ismertetésére nézve következőkben szándekozunk rövideden előszámlálni.

XXXII. A' rambouilleti vagy francia birka-faj; nem egyéb mint az 1786. Spanyolországból származott merinosok, mellyek szorgalmatossabb tartás, tenyésztés és osztályozás által a' birkatenyésztő közönségnél nagy hirre kaptak; nevezetesen Pictét úr sveiczi gazda által mi hozzánk is el érkeztek; 's noha testökre nézve kisebbeknek látszattak ki egyelitett finom gyapjú folyamok végett nagy becsben valának 's a' nemesítésre is sikeresen használtattak.

XXXIII. A' nazzi faj Girod Fabri és Jotemps urak ügyessége által egy lépéssel további haladásra mutat a' merinos tenyésztésben, mert tagadhatatlan, hogy az ezen fajú birkák az eredeti spanyol merinosokat több tulajdonságaikban felül haladják és hazánkban a' gróf Festetics Imre birtokában volt híres Pátyi Mimus ivadékai, mellyek már most báró Geisler Ferdinand juh-nemzedékei, igen becsesek valának, a' nazzi vér elegyedés által még inkább meg nemesedtek. — Ezen példa száz helyett előpostája legyen az electoral gyapjú természetnek. Most hogy birka-fajaink száma szaporodjék járjuk be még egy kevésse gondolatinkkal Europa több tartományait; mert p. o. Daubentonnál montbarinak későbbben villegongisnak nevezett faj nem egyéb mint az 1766. az amerinadosokkal vagy metisekkel tett első próba eredménye. A' walesi, bearni, roussiloni,

bougboni, sologni 'stb. tartományoktól nevezett fajok hasonlóképp nem egyebek, mint a' már előszámlált birkafelek, mellyek spanyol vagy angol kosokkal keveredvén össze az éghajlat vagy eledelek különbsége által némüleg hol megváltoztak hol elkorcsosodtak.

XXXIV. A' pugliai vagy nápolyi birka faj; arról nevezetes hogy mind sok és finom gyapjut, mind sok és zsíros tejet ad, mit kétsegen kívül az éghajlatnak és életmódoknak kell tulajdonítani; mert télen az apuliai térségen nyáron az Abbruzzó hegyek közt bőven legel; mi ismét egy bizonyága annak, hogy mint más juhajok ezen juh faj is más vidékekre hajtván elváltozik, 's gyapja még sem éri fel az afrikait fehérségére és fényességére, a' spanyolt pedig puhaságára és finomságára nézve.

XXXV. A' fekete juh Nápolyban; mint különös faj, és tisztán fekete gyapju a' végett tenyésztik; itt is helyet érdemel. Mert noha a' szín valószínű fajcharaktert nem ad, az említett helyen már ezen fajnak állandó tulajdonságává vált azt, mellyet ivadékira is át származtat, mellyet a' tenyésztő is céljának tűzött ki.

XXXVI. A' paduai birka faj, régóta híres finom gyapjáról. A' mult század utolsó negyedében horvátországi kamarai uradalomba, nevezetesen Merkopailba — szálított ezen faj, mellyről Budaörsre és gróf Harrach parendorfi majorjába, 's kétségen kívül más vidékekre is elterjedt, és a' spanyol merinosoknak utat nyitott. Bár Balásházy úr semmi említést nem tesz róla, magam tapasztalásaiból ismerem ezen nemes, akkor időben igen becses birka fajt; eredetieket pedig magam láttam Padua piacán egy héti vásár alkalmával. Testére nézve ezen birka faj nagy, erős, és tartós életű; én legalább 13. esztendő's anyja birkát gondviselésem alatt lepsényi gyakornok koromban tartottam, melly két bárányát tökéletesen felszoptatta, 's jól megosztatva 2 1/2 font gyapjut adott. Lábai hosszúk, nyaka vékony, feje hosszás és kopasz, füle nagy, szemei felett elcsufító mély üregek az eredeti spanyol merinosoktól igen megkülönböztetik. Ide járul még a' kopasz has, és noha finom még is ritka folyama, melly igen hajlandó volt korcs ivadéknál lapossá (ribizke szőrüvé) elváltozni.

Valljon ezen faj a' nápolyi pugliai birkából származott-e vagy a' nagy erős bergamos juhokból korcsosodott e' mellyek a' friziaival egyfélék nem tudhatni. Annyi bizonyos hogy mihelyt a' finom gyapju tenyésztőinknél divatba jött, figyelmünket azonnal magára vonta, 's testi tulajdonságainál

fogva nagy reménységet gerjesztett maga iránt, de gyapja mennyisége a' várakozásnak meg nem felelt, 's azért a' spanyol merinosok által feledékénységre juttatott.

XXXVII. A' corsikai juhokat inkább el fajzot-
taknak kell mondani a' siciliaival együtt, mint különös faj-
nak. — Isten tudja mellyik faj alá lehessen ezt rendezni,
mert igen számos falkákban tenyésztetik, gyapja hosszú de
durva 's goromba, nem is egyenlő, 's csak olyan millyent
a' magára hagyott természet vadállatain természet. Nagy
szarvú ürü barna tarka és kutya szőrrel vegyes szórt
és gyapjat hordoznak hátokon.

XXXVIII. Angolország mint minden művészi
és gazdasági iparnak nagy mestere, törzsöke és ápolója
a' birka tenyésztésben sem maradt hátra mit az is bizonyít:
hogy némelly írók állítása szerint XI. Alphons Angliá-
ból szálította volna Spanyolországba az első finom gyapjas
birkákat; most is többféle fajokat tenyészt, hanem még
eddig a' spanyol és szász gyapjut jó áron meg veszik, —
honi birkáinál pedig más főczélt tűzött kimagának t. i. a'
jó és kövér hust. A' finom gyapjura csak mellékesen ügyel,
's ugyan azért birka fajait inkább csak magokból a' szoro-
san ivadéki nemzedékekből nemesíti; más tulajdonságú
gyapjura iparkodik, olyanra, mellyet külföldön kétszeres
áron kaphatna. —

Ezen nézetekből indulván ki, mi a' sokféle angol birka-
fajok közül csak hármát sorozhatunk ide, minthogy a' többj
sokféle nevezetűek szinte mint a' franczia birka-fajoknál em-
legettük, csak külömbféle keverékek 's össze vissza pároso-
dások eredményei; mellyeket mind külön elő számlálni fe-
lesleges szőszaporítás lenne. Az angol faj főnevezet alatt
tehat azon izmos és nagy testü juhokat értjük, mellyek a'
hires Backwell úr hizlalása által vonták magokra a'
figyelmet 's most is főkép a' Dorset és York megyékben *)
divatoznak. — Egyébiránt országszerite tenyésztetik, több-
nyire a' szabadon legel a' szántóföldek kerített dülőiben ré-
pával és más buján termő 's jó tápláló veteményekkel hiz-
lalja fel magát. Gyapja finomsága ugyan csak középszerű
de bő és nyomós 's a' számító gazda belőle bizonyosabb nye-
reséget vesz mint a' merinos korcsokból azért egész 1790-ig

*) Burger János híres gazdasági tanító könyvének 2. részében
256 lapon egy birka-faj lajstromot ad elő 's 16. fajt számlál
elő mellyek között a' trewater és dartmó alkalmasint ilyen
Backwell féle faj mivel 9. font mosott gyapjut nyirtek róla
's hasának 1/4 része 30. fontot nyomott.

nem is volt becse a' spanyol merinos fajnak Angliában, 's belöle csak 1792-ben mint egy próbául a' legszettek közül 40. darabra nyolcz kocsilóért becseréltetett Soatlands királyi kertben sir Banks gondviselése alá bízott. A' próba igen sikerült.

A' finom gyapjut termesztő angol birkatenyésztő

XXXI. A' leicesteri és linkoln megyei birka fajt mindenek felett becsüli; mert hosszú puha gyapja sima vékony szövetekre igen használható 's Európának több részeiből ezen faj nem könnyen kapható. Tétetett ugyan próba tudtomra minálunk is Keszthelyen gróf Festetics László által és Auszriában Maidlingban, de tudtomra, semmi különös sikerrel. Mi is próbáltuk merinos birkáinkon a' gyapjut 2. esztendeig is nötetni, hogy leicesteriféle legyen, de hiában. Ez az oka hogy a' ki Angliában a' finom gyapju termesztést tüzte ki magának inkább ezen fajon kap mint a' merinos fajon. Mert van ugyan Herford, 's Shrop 's több más megyékben, rövid göndör finom gyapjú melly a' spanyollal vetélkedhetik, de van még a'

XL. Shottland szigeti vagy hebrei birkafajban is elég finom gyapjas birka törzsök, még pedig régóta, mellynek szöre a' tibetihez hasonló, és nem csak finom hanem olly puha és selyem fenyeségü, hogy vele semmi europai birka gyapjú meg eddig nem mérkőzhetik.

Sietek már most értekezésemet befejezni.

A' merinos gyapjúnak a' legnagyobb tökélyben és mennyiségbeni termesztése birkatenyésztésünk fő czélja, 's gazdasági iparunk fő feladata. Ezen kettős czélt hazai birka fajaink nemesítése által elérni országos gazdaságunk egyik lényeges ága.

Mellyik birka faj által lehet azt legbiztosabban elérni? Ez igen fontos kérdés. Elő számláltunk eddig 40. fél juh- és birkafajokat; meglehet hogy azok közzül több különböző országokból való ugyan, de azért ugyan azon egy fajhoz tartozik. Tudjuk azt is, hogy a' spanyol merinosok Európának több részeiben elterjedvén tulajdonságaikban ugy megváltoztak, hogy külön fajoknak tartattak, 's különböző becsek felett nem kevés vita támadt, mellynek még most sincs vége. Mert a' tenyésztő gazdák különös birka-ideált tüzte ki magoknak, mellyre folyvást törekednek.

Részint olvasóim multságára, részint hogy érdemes Balásházy számához a' lehetőségig közelítsünk, elő számlálok még néhány merinos féle juhokat, mellyeket a' birka te-

nyésztő közönség, mint különös fajokat elismert 's nemesítésre használ.

A' merinos birkáknak Spanyolországból egész Európában lett elterjedését Balásházy ur röviden de igen értelmesen elbeszéli munkája 1. Kötetének 1. Részében. A' második részben lipcei gyapjú bírálat előadásából észre vehetjük, hogy a' német tenyésztők és írók között nem kevés a' vita a' német merinosok faj nevezetei eredetisége, nemesítése vagy korcsosodása felett.

Ezen halhatatlan Thaer Albert előlülése alatt tartott bírálatnak sok felvilágosítást köszönhetünk ugyan, de a' tárgy tovább nem folytathatott, és így a' zavarbol egészen ki nem hatolhattunk. Mert némely tenyésztők sem tanácsát sem nevezeteit el nem fogadták a' dérék férfiunak, a' spanyol merinosok tiszta eredetiségéhez szorosan ragaszkodván, mások pedig a' merinosok magok általi nemesítésben tovább haladni kívánván, új faj neveket koholtak 's némelyek czéloktól, melly a' haszon és nyereség hajtás vól, szépen elestek.

Komoly és érett megfontolás után a' divatozó merinos fajneveket következőleg adjuk elő.

Felteszem, hogy olvasóim ismerik a' merinos birkáknak közönséges, és minden más fajoktól megkülömböztető fő karakterét, melly a' finom göndör, és zsiros gyapjuban, továbbá a' tetszós testi formában, meghajlott széles szarvakban áll; mellyeknél fogva az ovis ammonhoz hasonlít. Találkozik ugyan a' merinos fajok közt, mint már említők, elég szarvatlan, valamint apró szarvú anya juh is, melly közönségesen szarvatlan szokott lenni. E' szerint a' különböző fajok kijelelésében rövid lehetek, 's csak a' megkülömböztető jegyek előadása lesz szükséges. A' merinos külön fajak nevezetjai következők:

XLI. Negretti: izmos, lebenyés, ránczos, pofája a' szemeiig 's lábai körmeiig apró szörszálokkal van be-növe. Folyama a' szurkos zsirtól kívülről feketés, a' gyapjú pászmai kicsinyek, a' fürtök vége hegyes. Az ilyen test alkotásu kivált előbátul ránczokkal ékes kosok; régenten igen nagybecsben voltak, és a' holiczi kos-árverési jegyzőkönyvekből álmélgodásra méltó adatokat lehetne meritni, melly temérdek summa pénzt fizettek az akkori birka tenyésztő uraságok egy kosért.

XLII. Infantados; mindenben az előbbenihez hasonlít, csak a' gyapjúpászmaik nagyobbak, a' fürtök vége

pedig tompa, mely által az egész folyam (Bließ) egyenlő 's tömöttebbnek látszik.

XLIII. Leonezi; testre kisebb, gyapja fejér nem olly zsíros a' ránczai kisebbek kutya szőr nincsen rajta, fűrtjei hol hegyesek hol tompák, sokat hasonlít a' francia rambouilleti fajhoz.

XLIV. Segóviai nevezet alatt 1822. jött a' magyar-óvári urodalomba egy farka, kos és anyabirka mely gyapjának finomságára bőségére egyenlőségére és minden kutya vagy ketske szőr-szártoli tisztaságára nézve minden eddig ismeretes merinosokat felül haladt. Testalkotások nevezetesen minden más fajokénál nagyobb volt, és vagy piemontesi vagy bergamaski birkákhoz hasonlított. Hihető hogy a' Petri úr előtt annyira kedvelt guadelouppi faj rokon ezzel.

XLV. Paulaar; testére nézve az előbbeni fajhoz hasonlít, gyapja hosszabb ritkább 's tetszősebb göndörségű ugyan azért folyama nem olly tömött hanem ritkás, kivált a' dereka ormóján eloszlik.

XLVI. Monçai faj; sima puha fejér gyapja által különbözik az előbbeni merinosoktól. Ráncza nincsen sem lebenyéje, 's lábai sincsenek annyira benöve; de még is izmos, és tömött gyapja van. Boldogult Thaer úr is igen örült ezen fajbéli morel kosának, 's értekezésünk végén majd által látjuk hogy ezen nagy eszű 's a' gazdasági tudományok körében kétségkívül felsőbb hivatásu reformátornak sejdítése nem olly alaptalan vala, mint az igen híres és magát híresítő Petri úr velünk elhíttetni akarná.

Mind ezen 6. féle merinos fajzatokat a' lipesei gyapjú-bíró egyesület az egy infontados nevezet alatt szándékozott össze foglalni. Igaza vala annyiban, hogy a' sok név zavart okoz, de az is figyelmet érdemel, hogy Petri úr a' negretti, guadeloupe, paulár, cavagna ivadéki szoros bennemzése mellett ugy megmarad, mint a' mellett hogy áldott hazánk minden szegleteiben mai napon egyéb birka félélet nem találni mint elctorált. Risum teneatis amici! Thaernek nemes czélzását, valamint André Károly szép iparkodását is a' kor furcsa szelleme dugába dönti! Kiki hizelkedik ön magának anch' io sono pittore (én is festő vagyok) mindenik így kiált fel. Gazdasági számolása mit felel nem tudhatjuk.

XLVII. Az eskuriai faj; karcsu testü, lábai hosszúk nyaka vékony, feje kopasz, semmi ráncz, lebeny vagy zsírosság a' folyamán; 's ezen jelek lényegesen megkülöm-

tetik ezen fajt nem csak az előbbenitől hanem még talán az eredeti spanyol merinosoktól is.

Hadd háborogjon Petri úr ezen nevezet ellen, ki szerint soha az eskurialnak nevezetes nyája nem vala, sem a király sem a papok e tárgyban nevezetesek lenni nem kívántak. Mi szerény együgyű magyar gazdák ezt mind abban hagyhatjuk, elég azt tudnunk hogy Gál István úr Bössün nagy jókai Farkas János, és báró Ehrenfels Austriában eskurial faju birkákkal magoknak és másoknak is igen nagy hasznokat hajtottak. Hijában vitatjuk az ellenkezőt, ezen eskurial faj a gyapju nemesítésre tagadhatatlanul több befolyással volt s erszényünkbe több nyereséget hajtott, mint a ráncz, a lebény s több ilyen furcsaságok a quadeluppi paular, negreiti stb. fajok által. És ha a tenyésztésnek utóbbi fejlődését fontolóra vesszük az electorialis gyapjut kinek köszönjük?

Igaz, hogy 1764. spanyol királyi parancsolat mellett a szakszoniai electornak oirkák rendeltettek. Ezeknek ivadékaiból későbbben a vidéki altiszteknek a gyenge ritka szőrű juhokat nyomták kezébe s ezekből származtak idővel

XLVIII. az electoralis fajú birkák Szász országban s onnan kerültek hozzánk is. Ki nem ismeri azoknak különböző finomságú, puha, fényes, hajlékony, fehér gyapját? Ki nem tudja, hogy nem ráncz sem lebény sem külső szurkos zsir, sem vad szörszálók nem fertéztetik igen egyenlő karakterű egész gyapju folyamát? Ki nem tudja hogy az ezen fajbéli bárányok már mint egy bársony tapintatu pelyhekkel jönnek a világra s ha szélyel fejtenek fénylik rajtok amaz ezüst sugár mélyet már boldogult Thaer a legnemesebb gyapju valódi ismértető jeléül állított fel. A gyárnok és kereskedők hirbe hozták ezen fajt, s a birkatenyésztők egész serege ezután ásítózott. — Nem lehet tagadni, hogy sokan elhibázták az utat a gyapju finomítására s a hibás kezelésmód a gyapju kevesedését s a test alkotás elgyengülését is vonta maga után. — Azért

XLIX a restaurált eskurial birka vagy kirekesztőleg a német merinos a báró Ehrenfels újdön hirdett idealja, és

C. A krep vagy fát y o l s gyapjujuh faj, mint különös fajok állanak fen. Mellyik a legnemesebb s a tenyésztésre legcélszerűsabb az idő fogja megmutatni. Mi azonban a juh- és birka-fajok felszámolását ezennel bevégezzük, sajnálván hogy az összes summát minden fáradozásunk mellett is 70-ig nem vihettük.

**Ezen kívül még következő Gazdasági
Munkák is találhatók Heckenast
Gusztáv Pesti Könyvárosnál.**

- Aranybánya**, vagy a' tapasztalt Tanácsadó a' vá-
rosi és magányos falusi csendben élő gazdák', és gazd-
asszonyok' számára. Öszvegyüjté Lencsés Antal és Zá-
dor Elek. Uj kiadás, 2 vastag kötetben. Srét. Pesten
1835. csinosan kötve. .. .. 2 ft.
Külön is megszerezhető, egyegy kötet .. .. 1 ft.
- Balásházy Ján.**, a' Juhtenyésztés, vagy a' Merino,
vagy Selyem birkáknak valamint egyéb honni fajta
juhoknak tenyésztések, 's nemesítések' módjai. Három
rész egy kötetben, nagy Srét Pesten 1836. kemény
borítébkötve .. .. 3 ft.
- Bátky Károly**, a' tökéletes dohánytermesztésnek
hosszas tapasztaláson épült rövid leírása, némelly hasz-
nos utmutatásokkal. 12rét. Pest 1837. fűzve 40 xr.
- Baromorvosi könyv**, közönséges, vagyis ala-
pos és még is könnyen érthető oktatás, melly sze-
rint minden birtokos a' marhája' nyavalyáit legegye-
szerűbb és legolcsóbb módon, maga, és minden ba-
romorvos segítsége nélkül, könnyen megismerheti,
és gyökeresen meggyógyíthatja. Kiadta egy nagy ta-
pasztalású baromorvos. Srét. Kassán 1836. 1 ft. 20 kr.
- Bűbajos kertész.** Régiek tapasztalásainak gyűj-
teménye. Kézi könyvecske azok számára, kik a' kert-
mivelést kedvelik 's benne gyönyörködnek. 12rét. Kas-
sán 1836. fűzve .. .. 24 kr.
- Burger János**, Mezei gazdaság' kézikönyve For-
dította Szöllősi Csicseri Elek, több uradalmak' nyu-
galmazott kormányzója 2 kötet. Kassán 1835. Csino-
san fűzve ára csak .. .. 4 ft.
(A' német kiadásnak ára pedig 7 ft. p. p. kötetlenül)
- Csudafi (az okos)**, vagy: tapasztalt köztanácsadó
mindennemű állapot számára. Gazdaság-mesterségi
tapasztalatok tára, mellyben a' gyakorlati kézműség,
házi gazdaság, egészség- és kereset esméret' készít-
ményei foglaltatnak: a' művészet' fényelgés' és ke-
reskedés' tárgyai. 2-dik bővített kiadás 2' kötet Srét
Pesten. 1838. .. .. 2 ft.

Diätetika dohányozók' számára, vagy tapasztalaton alapult oktatás, mikép lehet ugy dohányozni, hogy az ember egészségének ártalmára ne lehessen. Egy toldalékkal, melly néhány dohány- és burnótpáczokat foglal magában azok' kedvéért, kik mellök gyöngesége miatt a' természetes dohány' szívását el nem viselhetnék. Embertársai' javára kiadta egy praktikus dohányzó 16-rét. Kassán 1836. füzve 24 kr.

Disznó-tenyésztés és orvoslás, (tapasztaláson épült), az az, a' disznók' tartása, malaczaik' felnevelése, könnyű 's olcsó hizlalás módja, betegségeik' 's nyavalyák ösmertető jelei, gyógyítása, a' leölt disznó' minden részének haszonvétele 'stb 'stb Egy disznós gazdátul. 8rét Kassán 1836 .. 24 kr.

Gruner J., A' legújabb és legbiztosabb patkány-, eger-, hernyó-, moly-, bolha-, szúnyog- és poloska-irtó. Csalhatatlan szerek a' patkányok' és egerek', mindennemü hernyók', molyok', bolhák', legyek', szunyogok' és poloskák' kiirtására 's támadások és elszaporodások' megelőzésére. Egy toldalékkal, magában foglalván, több biztos foganatú szereket a' vakondak, hangya, zsizsik, földi bolha, tücsök, csiga, gyík és fülbemászó ellen. Sok évi tapasztalás után. 12rét. Kassán 1836. .. .. 24 xr.

A' Gyors hizlalásban tett legujabb tapasztalások. Utmutatásul, mint kell a' szarvas-marhát, borjukat, sertéseket, juhokat, kecskéket, ludakat, kacsákat, tyúkokat, csirkéket, kappanokat, galambokat, halakat és rákokat felette gyorsan hizlalni 's átaljában mindennemü takarmányt czélirányosan használni. 12rét. Kassán 1336. .. .. 30 xr.

Juh-orvos, (Gondos és tapasztalt), vagyis leírása a' juhok' nyavalyáinak és azok' gyógyításmódjának, tekintettel a' merino- és nemesített juhokra. Schradder és Schmalz szerint. 12rét. Kassán. füzve 36 xr.

Kertész könyv, (új általános), melly magában foglalja: a' konyhakerti ázalékok, gyümölcsfák, virágok és disznövények' nevelését, gondviselését és munkálását; valamint: cserépbeli gyümölcsfák' (gyümölcs-orangeria), és üveg-házakban a' növények' tökéletes gyakorlatu utmutatását. Ugy szinte segédkönyv a' kertészeknek, kerttulajdonosoknak, virágkedvellőknek, és mindazoknak, kik a' gyümölcs és ázalék (zöldség) termesztését jó előmenetellel hasz-

nálni kívánják; végre komló és dohány-termesztés' legújabb kezelési szabályok' előadatával, 30 évi gyakorlati tapasztalatok' szerént a' mostani szükség, hon-földünk és éghajlatunkra alkalmazva, egybegyűjté és leírá egy kert barát. Három kőre metszett táblával 11rét Kassán 1835. füzve .. 1 fl. 20 xr.

Leibitzer János, Gazdasági könyvtár. Oktató zsebkönyv földes-urak, gazda-tisztek és mezei gazdák 's t. e. f. számára, több mint husz évi tapasztalás és figyelés szerint. Teljesen 10 kötetben, kis nyolczadrét, borítékba füzve. Előfizetési díj mind a' 10 kötetért csak .. .. . 6 ft.

Következő kötetek, különös czim alatt, az ide mellékelt áron egyenként is kaphatók, ugymint:

Leibitzer János, Gazdasági könyvtartás és a' számolatok' átnézése, vagyis gyakorlati útmutatás, a' különféle gazdasági számolatok' vitelére, mint: az egyszerű és kamarai tökélyesített számolásformára, átnézési tabellákkal és kettős könyvtartással, 's a' tett számolások' megvizsgálására szolgáló útmutatással. 8rét. Pesten 1835. .. .. . 1 fl.

— — Földmivelés vagyis alapos útmutatás a' földnek okos mivéléséről, a' földnemek' tulajdonságairól és vegyítési arányáról; a' takarmány, marha és trágya közti arányról; a' földmivélési rendszerekről, és az általlépésről jobb gazdálkodás' nemére; a' földnek javításáról trágyázás és megmunkálás által; a' hasznosabbféle földmivélési eszközök' esmérétééről; a' különféle vetések' tulajdoni termesztéséről, 's eltartásáról 's a' t. Több esztendei tapasztalások és észrevételek után. 8rét. Pesten 1835. füzve 1 fl.

— — Rétmivélés, és takarmány-termesztés; vagy gyakorlati oktatás a' mesterséges rétek' természetes készítésére és fentartására, a' legelők' mivélésére; azoknak öntözésére és lecsapolására; a' takarmánynövények' és füvek', mint segédszerek' termesztésére 's a' t. Sok évi tapasztalások és vizsgálódások után. 14rét. Pesten 1835. Füzve .. .. . 48 xr.

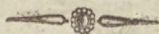
— — A' kereskedési növények' termesztése, a' gazdasági kertmivélés és az erdei gazdaság, vagyis alapos oktatás a' kereskedési növényeknek termesztéséről, mellyek sokkal nagyobb tiszta jövedelmet adnak a' gabonáknál; a' kerti vetemények' és zöldségek' 's különféle gyümölcsök' termesztéséről; és az erdők' gazdasági mivéléséről, gondviseléséről, használásáról 's a' t. Füzve .. .. . 1 ft.

Leibitzer János, Juhtartás, vagyis legnevezetesebb oktatások a juhok' nemesítéséről, számonadásáról, eltartásáról 's gondviseléséről, és a' gyapju' mosásáról, nyíréséről, szortírozásáról 's a' t. Sok esztendei tapasztalásokból, észrevételekből. 8rét. Pesten 1832. füzve .. .. 48 xr.

— — Lótenyésztés, vagy gyakorlati oktatás a' lóistállók' készítéséről, a' régiek' megjavításáról, a' ménesek' helyezettetéséről 's a' hozzá tartozó legelők', elosztásáról. A' lófajták' leírása; a' mének' és kanczák' kiválasztása; hágtatás: a' lovak' nevelése és tartása; a' lónyavalyák 's azok' gyógyítása.. A' lókereskedés haszna és titkai. Gondolatok a' díjért történő lófuttatásról. Tapasztalások, vizsgálatok és oktatás szerint 8rét. Pesten 1834. füzve .. .. 1 ft.

— — Marhatartás, vagy gyakorlati oktatás a' nevezetesebb fajták' ismételére, nevelésére, tartására, a' fejés' használatára, különbféle sajtok' készítésére; a' marha hizlalására, a' marha gyógyítására 's a' t. Földes urak, tiszték, marhatartók számára, sok évi tapasztalás, vizsgálat és oktatás szerint. 8rét Pesten 1734. füzve .. .. 1 ft.

— — Méh, Selyembogár-, Disznó-'s Baromfi-tenyésztés, vagy alapos utmutatás, a' méhekkal, selyembogarakkal és szedres kertekkel bánásra; ugy szinte arra, mint lehessen a' disznóknak és baromfiaknak legjelesebb fajtáit megesmerni, ezeket kellően táplálni, szaporítani, gazdailag használni, hizlalni 's betegségeiket megesmerni és gyógyítani. 8rét Pesten 1835. füzve .. .. 1 ft.

PESTEN,
NYOMT. TRATTNER-KÁROLYI BETŪVEL
URI-UTSZA 612.